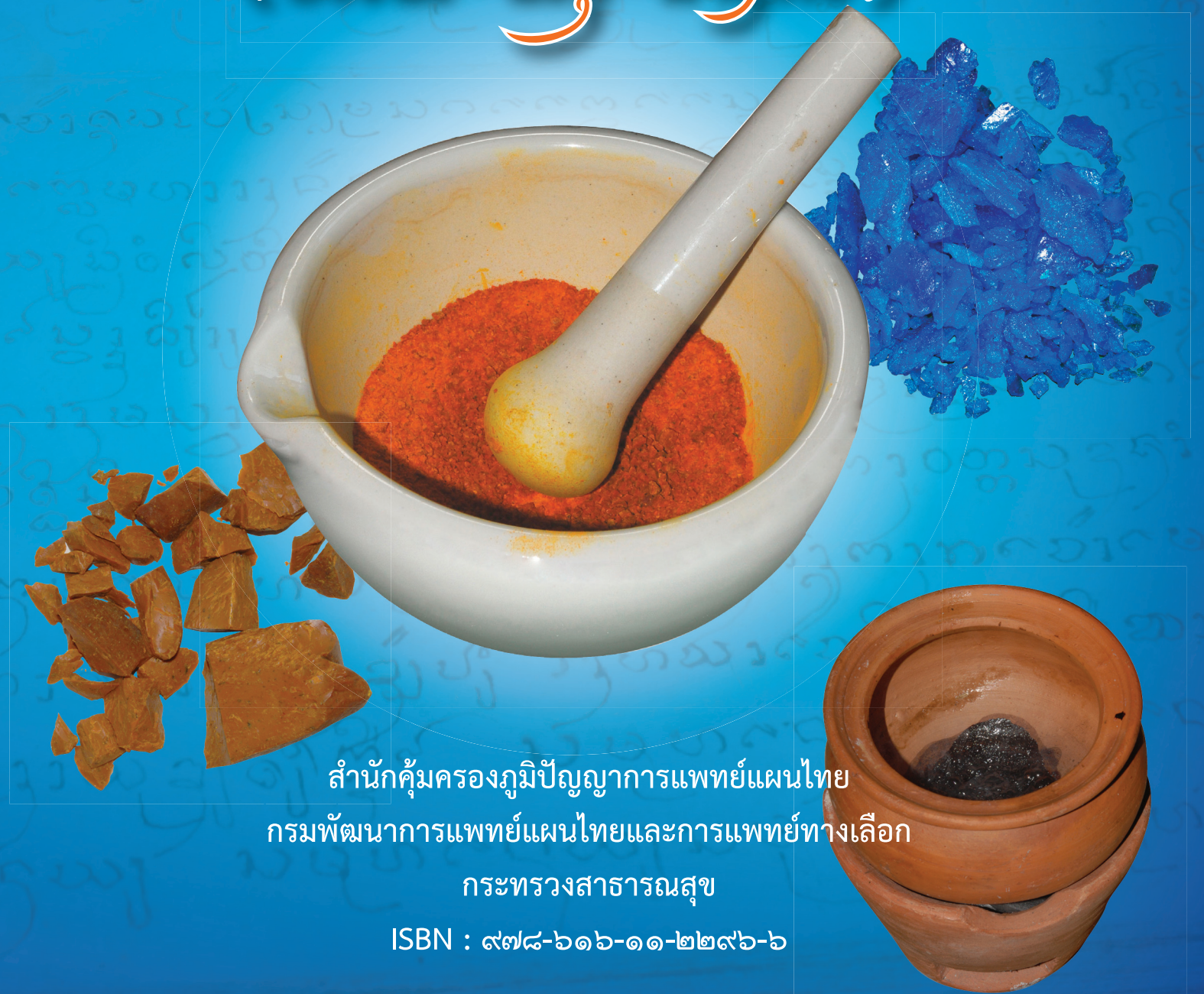

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ฉบับอนุรักษ์

การเตรียมเครื่องยาไทย บางชนิดก่อนใช้ปรองยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข
ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๒๒๙๖-๖

ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
ฉบับอนุรักษ์

การเตรียมเครื่องยาไทย บางชนิดก่อนใช้ปรองยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย
กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก
กระทรวงสาธารณสุข

สนับสนุนงบประมาณจากกองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๒๒๙๖-๖

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)
ชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์

ISBN : ๙๗๘-๖๑๖-๑๑-๒๒๙๖-๖

ที่ปรึกษา :

ผศ.(พิเศษ) ดร.นพ. ธวัชชัย กมลธรรม

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายแพทย์ปภัสสร เจียมบุญศรี

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

นายประสาท ตราดธารทิพย์

รองอธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

ผู้เรียบเรียง :

ศาสตราจารย์ ดร. ชัยนัต พิเชียรสุนทร, ราชบัณฑิต

คณะผู้ตรวจสอบต้นฉบับ :

นายมนนาวุธ ผุดผาด

นายสุวัตร ตั้งจิตเรจริญ

นายชาติรี เจตนธรรมจักร

นายวุฒิ วุฒิธรรมเวช

มีการตั้งกรรมการจากมติคณะอนุกรรมการคุ้มครองตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย
เพื่อตรวจสอบต้นฉบับนี้

พิมพ์ครั้งที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๗

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย :

สำนักคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สนับสนุนการพิมพ์โดย :

กองทุนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์

คำนำ

ยาไทย หรือยาแผนไทย มักใช้เป็นยาตำรับ แต่ละตำรับประกอบด้วยตัวยาต่าง ๆ ในการเตรียมตัวยาเพื่อใช้ปรุงยาตามตำรับยานั้นมีความสำคัญมาก และยังเป็นภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยเกี่ยวกับการเตรียมเครื่องยาไทย อันทรงคุณค่า เป็นมรดกทางการแพทย์แผนไทย ที่ได้มีการจดบันทึกไว้ และสมควรให้จัดทำเป็นตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ฉบับอนุรักษ์ เพื่อส่งเสริมเผยแพร่ไปสู่การพัฒนาต่อยอด องค์ความรู้ เนื่องจากต้องใช้องค์ความรู้ทางด้านแพทย์แผนไทยและประสบการณ์ในการปรุงยาจากตัวยาสมุนไพรหลายชนิดมีฤทธิ์แรง ต้องมีความระมัดระวังเป็นพิเศษ หากใช้เกินขนาดหรือใช้ไม่ถูกวิธี ก็อาจทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ ต้องผ่านกระบวนการบางอย่าง ก่อนที่แพทย์ปรุงยาจะนำมาใช้ปรุงยาได้ ทั้งนี้หาก ตัวยานั้นมีฤทธิ์แรงเกินไป ไม่สะอาดหรืออาจมีการปนเปื้อนของเชื้อโรค มีปริมาณความชื้นมากเกินไป มีพิษมาก จึงต้องผ่านกระบวนการตามหลักทฤษฎีการแพทย์แผนไทยที่เรียกว่า “ประสะ สะตุ และฆ่าฤทธิ์” เพื่อความปลอดภัยในการใช้ปรุงยา

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ได้รวบรวมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ในการเตรียมตัวยาสมุนไพรบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา โดยการ ประสะ สะตุ และฆ่าฤทธิ์ ซึ่งได้สืบค้นจาก คัมภีร์ ตำราและเอกสาร ด้านการแพทย์แผนโบราณไทยเท่าที่มีอยู่แล้ว ได้สอบเทียบกับผู้ทรงคุณวุฒิ ด้านการแพทย์แผนไทย ประมวลเป็นเนื้อหาหลัก ๓ บทตามลำดับ เริ่มต้นจากการให้นิยามของคำ วิธีการที่ใช้ในการเตรียมตัวยา โดยการยกข้อความ ที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ หรือตำราที่รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุข ประกาศให้เป็นตำราการแพทย์แผนโบราณ พร้อมยกตัวอย่างตำรับยาที่มีตัวยาที่กล่าวถึงประกอบ การเตรียมตัวยาสมุนไพรบางชนิดมีภาพประกอบ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายและเห็นภาพขั้นตอนชัดเจนยิ่งขึ้น จึงได้พิมพ์เป็นชุดตำราภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยฉบับอนุรักษ์ การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ - สะตุ - ฆ่าฤทธิ์)

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ขอขอบคุณคณะอนุกรรมการคุ้มครอง ตำรับยาและตำราการแพทย์แผนไทย ที่ได้ให้ความร่วมมือและเสียสละเวลาในการวิเคราะห์ตรวจสอบ จนหนังสือเล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจตามประสงค์ หากมี ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก ขอน้อมรับ เพื่อนำมา พิจารณาแก้ไข ปรับปรุง ให้หนังสือเล่มนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์ ยิ่งขึ้นต่อไป

(ผศ.(พิเศษ) ดร.นพ. วิชาชัย กมลธรรม)

อธิบดีกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก

สารบัญ

คำนำ	ก
สารบัญ	ข
บทนำ	๑
บทที่ ๑ ประสะ	๓
ยางสลัดได	๕
ยางตาตุ่ม	๗
หัวเข้าค่า	๘
ยางเทพทาโร	๙
ยางรักขาว	๑๐
บทที่ ๒ สะตุ	๑๓
สารส้ม	๑๓
ดินสอพอง	๑๗
น้ำประสานทอง	๒๐
ยาดำ	๒๔
จุนสี	๒๗
เกลือ	๒๙
สนิมเหล็ก	๓๑
รงทอง	๓๓
มหาหิงคุ์	๓๙
บทที่ ๓ ข่าฤทธิ์	๔๓
สลอด	๔๓
สารหนู	๕๙
ปรอท	๖๐
ชาด	๖๑
ชะมด	๖๔

สารบัญ (ต่อ)

บทสรุป	๖๗
บรรณานุกรม	๖๘
ภาคผนวก	
อธิธานศัพท์	๗๓
ดัชนี	๘๑

บทนำ

ยาไทย หรือยาแผนไทย เป็นยาดำรับ แต่ละตำรับประกอบด้วยตัวยาต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้าง ตามสรรพคุณของยาที่แพทย์ต้องการ ตัวยาแต่ละตัวมีบทบาทหน้าที่ชัดเจนแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นตัวยาหลัก ตัวยารอง ตัวยาช่วย ตัวยาปรุงแต่ง หรือกระสายยา ตัวยาต่าง ๆ ที่ใช้ในตำรับยาไทยนั้น มีทั้งที่เป็นสมุนไพรที่ได้จากท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศไทยเอง เช่น ระย่อม เปล้าน้อย กับที่เป็นของมาจากต่างประเทศ เช่น โกษฐ์ต่าง ๆ เทียนต่าง ๆ มหาหิงค์ ยาดำ

ในการเตรียมตัวยาเพื่อใช้ปรุงยาตามตำรับยานั้น แพทย์แผนโบราณมีวิธีการเก็บ การทำให้แห้ง และการรักษาสมุนไพรเพื่อให้ได้ตัวยาที่มีคุณภาพสูงสุด ปรุงเป็นยาแล้วได้ยาดี แก่โรคได้สมตามความต้องการ ซึ่งวิธีการต่าง ๆ นั้นอาจแตกต่างกันบ้างตามแต่ชนิดของตัวยาสมุนไพร ภูมิปัญญาเหล่านี้มักสั่งสมและถ่ายทอดผ่านปากจากรุ่นสู่รุ่น ในครอบครัวหรือในสำนักเดียวกัน การบันทึกรายละเอียดเหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมีอยู่น้อย

ตัวยาสมุนไพรหลายชนิดจำเป็นต้องผ่านกระบวนการบางอย่าง ก่อนที่แพทย์ปรุงยาจะนำมาใช้ปรุงยาได้ ทั้งนี้เนื่องจากตัวยานั้นมีฤทธิ์แรงเกินไป ไม่สะอาดหรืออาจมีการปนเปื้อนของเชื้อโรค มีปริมาณความชื้นมากเกินไป มีพิษมาก เป็นต้น วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้นั้นล้วนเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสมผ่านประสบการณ์อันยาวนาน น่าเสียดายที่ภูมิปัญญาเหล่านี้ส่วนใหญ่จะถ่ายทอดจากปากสู่ปาก มีน้อยที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ที่มีบันทึกไว้ก็กระจัดกระจายอยู่ตามคัมภีร์ต่าง ๆ มากบ้างน้อยบ้าง ที่สูญหายไปก็มาก

รายงานนี้เป็นความพยายามในการรวบรวมภูมิปัญญาไทยในการเตรียมตัวยาสมุนไพรบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา โดยเฉพาะวิธีการที่เรียกกันในทางการแพทย์แผนโบราณว่า **ประสะ** (ตำราโบราณบางเล่มอาจเขียนเป็น ประสระ), **สะตุ** (ตำราโบราณบางเล่มอาจเขียนเป็น สตุ) และ**ฆ่าฤทธิ์** โดยในขั้นต้นได้สืบค้นจากคัมภีร์ ตำรา และเอกสาร ด้านการแพทย์แผนโบราณไทยเท่าที่มีอยู่แล้วได้สอบเทียบกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนโบราณไทยหลายท่าน ประมวลเป็นเนื้อหาหลัก ๆ ๓ บทตามลำดับ แต่ละบทได้เริ่มต้นจากการให้นิยามของคำ วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการเตรียมตัวยาโดยการยกข้อความที่บันทึกไว้ในคัมภีร์หรือตำราที่รัฐมนตรีกระทรวงสาธารณสุขประกาศให้เป็นตำราการแพทย์แผนโบราณ พร้อมยกตัวอย่างตำรับยาที่มีตัวยาที่กล่าวถึงประกอบ การเตรียมตัวยาสมุนไพรบางชนิดมีภาพประกอบ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายและเห็นขั้นตอนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทที่ ๑ ประสะ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำ **ประสะ** (คัมภีร์โบราณบางฉบับเขียนเป็น “ประสระ”) ว่าหมายถึง “การฟอก หรือชำระล้างต่าง ๆ เช่น การประสะเครื่องยาซึ่งมีวัตถุประสงค์ทำให้ยาสะอาดขึ้นหรือทำให้ยามีรสอ่อนลง และใช้เรียกยาที่เข้าเครื่องยาล้างหนึ่งเท่ากับเครื่องยาอื่น ๆ รวมกัน เช่น ประสะขิง ก็คือ เข้าขิงเท่ากับยาอื่นรวมกัน เป็นต้น” อย่างไรก็ตาม คำ **ประสะ** ในทางการแพทย์แผนไทย มีความหมายกว้างกว่านั้น

จากการศึกษาชื่อยา ตำรับยา และตำรายาโบราณ พอจะอนุมานได้ว่า คำ **ประสะ** ในทางการแพทย์แผนไทย อาจมีความหมายได้ถึง ๔ ประการ คือ หมายถึง

- (๑) การทำความสะอาดตัวยา หรือล้างตัวยา, หรือ
- (๒) การทำให้พิษของตัวยาสมุนไพรรลดลง เช่น การประสะยางสลัดไดเพื่อให้พิษลดลง ใช้เป็นตัวยาได้ปลอดภัยมากขึ้น, หรือ
- (๓) น้ำหนักเท่าตัวยาอื่นทั้งหมดในตำรับยารวมกัน มักใช้เป็นชื่อยา เช่น ยาประสะกะเพรา หมายถึงมีกะเพราเท่าตัวยาอื่นทั้งหมดในตำรับยารวมกัน, หรือ
- (๔) ใช้เป็นชื่อของยาที่กระทำให้บริสุทธิ์ เช่น ยาประสะน้ำมัน หมายความว่า ยาที่ทำให้น้ำมันของมารดาที่กินยานี้บริสุทธิ์ ปราศจากโรค ใช้เลี้ยงทารกได้อย่างปลอดภัย

นอกจากนั้น คำนี้ยังอาจมีความหมายอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการแพทย์แผนไทย เช่น ในทางจิตรกรรม คำ **ประสะ** หมายถึง “ทำให้เป็นกลาง” ในการเขียนสีผนังที่ฉาบปูนขาว (ซึ่งมีฤทธิ์เป็นด่าง ไม่สามารถเขียนสีให้เป็นสีที่ต้องการได้) โบราณใช้น้ำต้มใบขี้เหล็กสดผนังที่ฉาบปูนขาวหลาย ๆ ครั้ง แล้วทดสอบว่ายังเป็นด่างอยู่หรือไม่ โดยการใช้ขมิ้นไปแต้มดู ถ้าสีขมิ้นไม่เปลี่ยนเป็นสีแดง ก็ถือว่าใช้ได้แล้ว คือ เป็นกลางแล้ว จึงเขียนสีตามที่ต้องการได้

ตัวยาสมุนไพรรที่ตำราการแพทย์แผนไทยมักให้ประสะก่อนใช้ ได้แก่ ยางสลัดได ยางรักขาว หัวเข้าค่า ยางเทพทาร์ และยางตาตุ่ม ซึ่งมีวิธีประสะเหมือนกัน ดังปรากฏในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณเล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๖๘ และ ๑๘๑ ว่า

“.....สรรพคุณของยางสลัดไ้แรงกว่าต้นแลใบ คุณของยางเทพทาร์และยางตาตุ่ม ยางรักขาว แลเข้าค่า ทั้ง ๕ อย่างนี้ มีคุณเสมอกัน มีรสร้อน แก้ตัวพยาธิ แก้ฟกบวม แก้คุดทะราด ผายธาตุ

ยางต้นไม้ต่าง ๆ นั้นก่อนจะใช้ปรุงยาควรประสะเสียก่อน วิธีประสะให้เอายางใส่ถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยางแล้วทิ้งไว้ให้เย็น แล้วจึงค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้งจนสุก ก็ใช้ได้ ประสะอีกวิธีหนึ่ง เอายางใส่ถ้วยแล้วใส่น้ำเย็นลงนิดหน่อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าในถ้วยยางได้ เมื่ออย่างสุกก็ใช้ปรุงยาได้..... ”

สรุปจากตำราดังกล่าวได้ว่า วิธีการประสะตัวยาทั้ง ๕ ชนิด อันได้แก่ ยางสลัดได ยางเทพทวารโร ยางตาตุ่ม ยางรักขาว และหัวเขาค่า มี ๒ วิธี คือ

๑. เอาตัวยา (ยาง หรือชิ้นส่วนของตัวยา) ใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยาง ทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้งจนสุก จึงนำไปใช้ปรุงยา

และ ๒. เอายางใส่ถ้วย ใส่น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วยยาง เมื่ออย่างสุกก็นำไปใช้ปรุงยาได้

ในตำราการแพทย์แผนไทยบางเล่มยังมีการประสะตัวยาสุมไพรอีกชนิดหนึ่ง คือ เมล็ดสลอด (บางตำราเรียก ผลสลอด ลูกสลอด) อย่างไรก็ตาม ในตำราการแพทย์แผนไทยบางฉบับอาจเรียก “การฆ่าฤทธิ์เมล็ดสลอด” เช่น วิธีการ “ประสะ” เมล็ดสลอด ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๑๑๙ - ๑๒๐ ว่า

“.....ยาแก้ดับพิษาร เอารากมะขาม รากมะนาว รากมะกรูด ต้ม ๓ เอา ๑ กิน แล้วทำยาพอกอกต่อไป

ยาพอกอก เอากระดูกคน กระดูกค่าง กระดูกควาย กระดูกหมู เผาให้ไหม้จน ขม้นอ้อย ไพล เอาสิ่งละเท่ากัน บดพอกยอดดอก ถ้ายังไม่หาย ให้ประกอบยานี้รมหรือกินต่อไป เอาใบเสนียด รากผักหนาม รากตุ้มกา รากผีเสื้อใหญ่ ผีเสื้อน้อย รากตาเสือ รากขี้เหล็ก รากมะตูม รากมะดูก รากคัตเค้า รากมะกาดัน รากมะกาเครือ โลทงง ตับเต่าทั้ง ๒ ขอบชะนางทั้ง ๒ รากปฐู รากคาง รากเล็บมือนาง รากมะหวด รากซ้องแมว หล้าป็นตอ รากผักไผ่ รากผักเข้า รากครามทั้ง ๒ ตะไคร้ทั้ง ๒ รากหมอน้อย รากสนุ่น รากคากลอง รากโกให้ รากบัว รากระย่อม หัวน่าน สลัดได ชิงช้าชาลีทั้ง ๒ รากมะเขือป่า รากกล้วยดิบ รากกล้วย (รากกรวย) รากคนทา หัวเอ็น รากเลาแล้ง รากมะพร้าว รากตาล ลับเป็นชิ้นใส่หม้อต้มรม หรือจะหุงเป็นซีเอาน้ำให้กินก็ได้ ถ้ายังไม่หายท่านให้ประกอบยานี้กินต่อไป เอารากระหุ้ง รากประดู่ เอื้องเพ็ดม้า หัวกระเช้าฝิมด เปล้าทั้ง ๒ รากสนุ่น เถาชิงช้าชาลี รากมะเดื่อ รากขี้เหล็ก รากผีเสื้อทั้ง ๒ รากเทียน หักกุล (หักคุด) ทั้ง ๒ รากโรคทั้ง ๒ รากเจ็ดมูลเพลิง รากมะงั่ว รากมะนาว รากเล็บเหยี่ยว ลับเป็นชิ้นตากให้หมาดต้ม ๓ เอา ๑ แล้วเอากากยานี้ตากให้แห้งบดเป็นผง แล้วเอาพิมเสน มหาหิงคุ์ เปลือกมะขาง เทียนดำ เทียนแดง โกฐสอ โกฐเขมา จันทน์ทั้ง ๒ ชิงแห้ง ดีปลี กายาน บดเป็นผง เอารวมกับยาที่บดไว้ก่อนนั้น แล้วเอาเมล็ดสลอดประสะแล้วหนัก ๖ บาท วิธีประสะเมล็ดสลอดนั้น วันที่ ๑ ต้มด้วยน้ำใบพลูแก วันที่ ๒ ต้มด้วยข้าวพลู วันที่ ๓ ต้มด้วยใบพริกเทศ วันที่ ๔ ต้มด้วยใบมะขาม วันที่ ๕ ต้มด้วยน้ำเกลือ วันที่ ๖ ต้มด้วยข้าวสุก วันที่ ๗ ต้มด้วยมูลโคดำ เมื่อต้มเสร็จแล้วเอา ยางสลัดได ๔ บาทประสมกันเข้า เอาพริกไทยเท่ายาทั้งหลาย เอารวมกับเมล็ดสลอด ยางสลัดได บดให้

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ละเอียดยุคประสมกับยาผงที่บดไว้นั้น แล้วเอาเคล้ากับน้ำยาที่ต้มไว้นั้นบดปั่นแต่งเท่าเมล็ดพริกไทย ตากให้แห้ง ให้กินครั้งละ ๑ เม็ด ลงจนถึงเสมหะ แก่ดับชุดดับพิการต่าง ๆ หายแล.....”

อย่างไรก็ตาม ในรายงานนี้จะจัดการเตรียมสลดก่อนใช้ปรุงยาอยู่ในบทที่ ๓ การฆ่าฤทธิ์

การประสะยางสลัดได

ยางสลัดไดได้มาจากต้นสลัดได ซึ่งมีชื่อทางพฤกษศาสตร์ คือ *Euphorbia antiquorum* L. ในวงศ์ Euphorbiaceae พบได้ทั่วไปในประเทศไทย โดยในแต่ละท้องถิ่นอาจมีชื่อต่างกันไป เช่น สลัดไดป่า (ภาคกลาง) เคียะผา (ภาคเหนือ) หงอนงู (แม่ฮ่องสอน)

สลัดไดเป็นไม้พุ่มกึ่งไม้ต้น สูงได้ถึง ๘ เมตร ลำต้นและกิ่งอวบน้ำ มี ๓ - ๖ เหลี่ยม ตามแนวสันหรือเหลี่ยมมีหนามแหลม มียางขาวขุ่นเหมือนน้ำมัน ใบเป็นใบเดี่ยว มีจำนวนน้อย ติดตามแนวสัน รูปไข่กลับ กว้าง ๑ - ๒ เซนติเมตร ยาว ๒ - ๕ เซนติเมตร โคนใบมน ปลายใบโค้งกว้าง อาจเว้าเล็กน้อย ดอกออกเป็นช่อสั้น ๆ มีใบประดับออกเป็นคู่ตรงข้ามกัน และมีใบประดับเป็นรูปครึ่งวงกลมขนาดเล็กติดอยู่รอบ ๆ ดอก ช่อดอกมีดอกเพศผู้หลายดอก มีดอกเพศเมียเพียงดอกเดียว เกสรเพศผู้มี ๔ - ๓๐ อัน รังไข่มี ๓ ช่อง ยอดเกสรเพศเมียมี ๓ แฉก ผลรูปค่อนข้างกลม เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ เซนติเมตร

ตำราการแพทย์แผนไทยว่า ยางสลัดไดมีรสร้อนเมาเบื่อ ใช้ทาฆ่าพยาธิโรคผิวหนังต่าง ๆ หากกัดหูด ถ้าจะใช้ปรุงยา ต้องประสะ (ฆ่าฤทธิ์) เสียก่อนจึงใช้ได้ โดยใช้ปรุงเป็นยาถ่ายอุจจาระ ถ่ายพิษเสมหะและโลหิต ถ่ายหัวริดสีดวงลำไส้และริดสีดวงทวารหนัก ขับโลหิตเน่าร้าย และเป็นยาถ่ายอย่างแรง

ยางสลัดไดมีพิษ พึงใช้ด้วยความระมัดระวัง ถ้าถูกผิวหนังจะทำให้เกิดอาการปวดแสบปวดร้อน อักเสบ บวมแดง หากเข้าตาอาจทำให้ตาบอดได้

ยางสลัดได

การประสะยางสลัดได

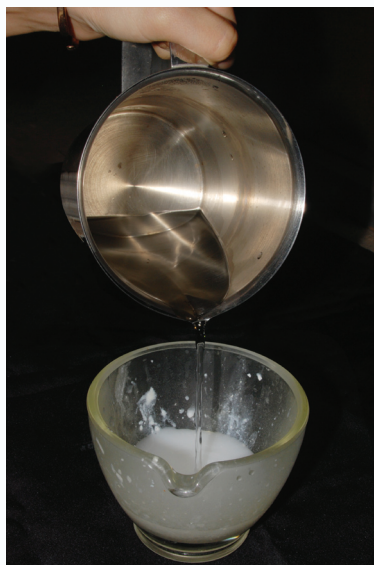
คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) ให้วิธีการประสะยางสลัดไดไว้ ๒ วิธี คือ

๑. เอายางสลัดไดใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยางทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้ง จนสุกจึงนำไปใช้ปรุงยา

และ ๒. เอายางสลัดไดใส่ถ้วย ใส่น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วยยาง เมื่อยางสุกจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๑. เอายางสลัดไดใส่ในถ้วย

๒. ชงด้วยน้ำเดือด

๓. ยางสลัดไดที่ได้หลังชงด้วยน้ำเดือด

๔. ยางสลัดไดประสะแล้ว

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้ายางสลัดไดประสะ

ตำรับยาที่ระบุว่า “ยางสลัดได” ที่จะใช้ในการปรุงยาต้อง “ประสะ” ก่อน เช่น ยาพรหมภักตร์ ยามหาพรหมภักตร์ ยามหิทธิพรหมภักตร์ ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๑๘๐ - ๑๘๑ ดังนี้

“.....ยาพรหมภักตร์ เอาโกฐทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ สิ่งละ ๒ สลึง เนื้อลูกสมอไทย เนื้อลูกสมอพิเภก เนื้อลูกมะขามป้อม ชิงแห้ง พริกไทย ดีปลี เปราะหอม ลูกเอ็น เอาสิ่งละ ๒ สลึง ลูกจันทร์ การะบูร กานพลู ยาตำบริสุทธิ เอาสิ่งละ ๑ บาท **ยางสลัดไดประสะแล้ว** ๕ บาท รวมยา ๒๓ สิ่งนี้ บดป่นแต่งด้วย น้ำเปลือกมะรุมต้ม ละลายน้ำผึ้งกินตามกำลัง เป็นยาชำระเมือกมันแลทำให้อุจจาระเป็นปกติ แก้วาโยกมัดคูชทวาร.....”

“.....ยามหาพรหมภักตร์ เอาโกฐสอ โกฐเขมา โกฐหัวบัว โกฐชะงวมังซี เทียนดำ เทียนขาว เอาสิ่งละ ๑ สลึง เปราะหอม ลูกเอ็น เมล็ดผักชีล้อม เมล็ดผักชีลา เมล็ดโหระพา เอาสิ่งละ ๒ สลึง

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

รากส้มกุ้งน้อย รากเปล้าน้อย เอาสิ่งละ ๓ สิ่ง หักकुณเทศ ยาตำบริสุทธิ เอาสิ่งละ ๑ บาท ชิงแห้ง พริกไทย ดีปลี มหาหิงค์ กานพลู การบูร เอาสิ่งละ ๕ สิ่ง เนื้อลูกสมอไทย ๒ บาท **ย่างสลดได้ประสะ** แล้ว ๖ บาท บดปั่นแห้งด้วยน้ำโสมสเบญจกุลต้ม ละลายน้ำผึ้งกินตามกำลังคนไข้ ชำระอุจจาระธาตุวิปริต อันเกิดแต่กองวาโย.....”

“.....ยามหิทธิพรหมภักตร์ เอาโกฏกระดูก โกฏเชียง โกฏจุลาลำภา เทียนดำ เอาสิ่งละ ๑ สิ่ง ผลราชดัดขี้ เมล็ดโหระพา เมล็ดผักชีทั้ง ๒ เอาสิ่งละ ๒ สิ่ง เปราะหอม เปลือกสมุลแว้ง จันทน์เทศ จันทน์แดง เอาสิ่งละ ๓ สิ่ง ชิงแห้ง พริกไทย ดีปลี มหาหิงค์ ยาตำบริสุทธิ หักकुณเทศ รากจิงจ้อ รากส้มกุ้งน้อย เอาสิ่งละ ๑ บาท เนื้อลูกสมอไทย กานพลู ลูกจันทน์ การะบูร เอาสิ่งละ ๒ บาท **ย่างสลดได้ประสะแล้ว** ๘ บาท บดปั่นแห้งด้วยน้ำเบญจกุลต้ม ละลายน้ำผึ้งกินตามกำลังคนไข้ ชำระอุจจาระธาตุ อันเกิดแก่กองมหาภูตรูป คือชำระธาตุโรคตามที่กล่าวมานั้น.....”

การประสะยางตาตุ่ม

ต้นตาตุ่มเป็นพืชที่มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ คือ *Excoecaria oppositifolia* Griff. ในวงศ์ Euphorbiaceae บางถิ่นเรียก บุตอ ยางร้อน ไฟเดือนห้า เป็นพืชที่พบได้ทั่วไปในป่าชายเลน พืชชนิดนี้เป็นไม้ต้นขนาดกลางสูง ๘ - ๑๐ เมตร เปลือกต้นมีสีเทาเป็นมัน มียางสีขาว ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับกัน รูปไข่หรือรี ก้านใบยาว ๑ - ๒ เซนติเมตร ใบแก่จัดมีสีแดง ดอกเป็นดอกช่อออกตามซอกใบ ดอกเพศผู้ และดอกเพศเมียอยู่คนละต้นกัน ช่อดอกของดอกเพศผู้ยาวกว่าช่อดอกของดอกเพศเมีย เกสรเพศผู้มี ๓ อัน เกสรเพศเมียมีปลาย ๓ แฉก รังไข่มี ๓ ช่อง ผลรวมรูปแป้นมี ๓ พู เมล็ดค่อนข้างกลม

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่ายางตาตุ่มมีรสร้อน สรรพคุณถ่ายพยาธิ แก้ฟกบวม ยางตาตุ่มมีพิษ ก่อนใช้ปรุงยาจึงต้องประสะก่อน

การประสะยางตาตุ่ม

การประสะยางตาตุ่มทำเช่นเดียวกับการประสะยางสลดได้ ดังนี้

๑. เอายางตาตุ่มใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยาง ทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้ง จนสุก จึงนำไปใช้ปรุงยา

และ ๒. เอายางตาตุ่มใส่ถ้วย ใส่น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ่น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วยยาง เมื่อยางสุกจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้ายางตาตุ่มประสะ

ตำรับยาที่เข้า “ยางตาตุ่ม” ในตำรับ และเป็นที่ยกขึ้นในหมู่หมอยาว่า ก่อนนำไปปรุงยา ต้อง “ประสะ” ก่อน เช่น ยาแก้ซางขโมยผอมแห้งหน้าแข้งตกเกล็ด ยาแก้โลหิตเข้าฝัก ยาแก้สันทามาต ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๑๕๗, ๒๑๓, ๒๑๕ ดังนี้

“.....ยาแก้ซางชะโมยผอมแห้งหน้าแข็งตกลัด เอาปลาตุ๋นตัวขนาดกลาง ๑ ตัว ใส่เกลือตากแดดพอหมาด แล้วเอา**ยางตาตุ่ม**ทาตากแดดให้แห้ง ๒ ครั้ง เอาปิ้งไฟให้สุกให้กินเวลาเช้ามือเดียวให้หมดลงจนสิ้นโทษ หายแล.....”

“.....ยาแก้โลหิตเข้าฝัก มีอาการผอมแห้งผอมเหลือง กินอาหารมิได้ แก้มตุ๋นตมตมตม แก้อุพมขำรั่ว เอาหญ้าไซตำคั้นเอาน้ำ ๑ ทนนาน บวบขมตำคั้นเอาน้ำ ๑ ทนนาน น้ำเภาวัลย์เปรียง ๑ ทนนาน ค้างสำโรง ๒ สลึง ค้างงวงตาล ๒ สลึง ค้างผักโหมหนาม ๒ สลึง ค้างหอยขม ๒ สลึง ค้างหอยแครง ๒ สลึง ค้างหอยจุกแจง ๒ สลึง ค้างหอยกาบลาน ๒ สลึง เมล็ดมะกล่ำขาว ๒ สลึง รากทองแตก ๒ สลึง ทางไหลแดง ๒ สลึง เมล็ดจิงจ้อ ๒ สลึง แก่นแสมทั้ง ๒ สลึง ละ ๒ สลึง เปล้าน้อย ๒ สลึง ไคร้เครือ ๒ สลึง ยาดำ ๒ สลึง ยางสลัดได ๒ สลึง **ยางตาตุ่ม** ๒ สลึง ดินประสิวขาว ๒ สลึง น้ำผึ้ง ๑ ทนนาน กวนให้เหนียว ชายกิน ๒ ไพหญิงกิน ๑ ไพ ดี นึกแล.....”

“.....ยาแก้สันทมาต แก้โลหิตเข้าฝักแลแห้งติดกระดูกสันหลัง เลือดจับหัวใจ ทำให้คลั่งเพ้อจุกเสียด บางทีกลายเป็นผีหัวคว่ำ ทั้งนี้เพราะโทษสันทมาต เอาน้ำหญ้าไซ ๑ ทนนาน น้ำเภาวัลย์เปรียง ๑ ทนนาน น้ำลูกบวบขม ๑ ทนนาน ค้างสำโรง ๒ สลึง ค้างงวงตาล ๒ สลึง ค้างผักโหม ๒ สลึง เปลือกหอยขมเผา ๒ สลึง กาบหอยแครงเผา ๒ สลึง แก่นแสมทะเล เปล้าน้อย ดินประสิว เมล็ดมะกล่ำขาว รากทองแตก ทางไหลแดง เมล็ดจิงจ้อน้อย รากไคร้เครือ เอาสิ่งละ ๒ สลึง ยาดำ ๖ สลึง ยางสลัดไดแห้ง ๒ สลึง **ยางตาตุ่ม** ๒ สลึง กวนด้วยน้ำผึ้งจนปั้นก้อนได้ ชาติุเบา กินครั้งละ ๑ สลึง ชาติุหนักกินครั้งละ ๒ สลึง ลงจนสิ้นโทษ ยานานนี้เคยใช้ได้ผลมาแล้ว.....”

การประสะหัวเข้าค่า

เข้าค่าเป็นพืชที่มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Euphorbia sessiliflora* Roxb. ในวงศ์ Euphorbiaceae บางถิ่นเรียก ว่านพระฉิม เป็นพืชที่พบได้ทั่วไปในป่าเบญจพรรณหรือตามที่ปลูกไว้ที่บ้านของหมอพื้นบ้าน เป็นไม้พุ่มขนาดเล็กงอหัว หัวมีลักษณะกลมโตคล้ายกับกระชาย ลำต้นขึ้นตรงอวบอ้วน สีเขียวสด สูง ๒๐ - ๔๐ เซนติเมตร กิ่งจะล้มทอดต้นลง ใบออกที่ปลายกิ่งเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับกัน แผ่นใบรูปขอบขนานแกมรูปไข่ถึงรูปเกือบกลม ไม่มีก้านใบ ขอบใบเรียบ ผิวใบเรียบ เนื้อใบบอบน้ำ เส้นกลางใบด้านบนเป็นร่องลึก ผิดแผกกับแผ่นใบพืชชนิดอื่น เมื่อหักลำต้นหรือใบจะมีน้ำยางสีขาว ชุ่ม ชื่น ดอก ๑ - ๓ ดอก สีแดง ไม่มีก้านดอก

ตำราสรรพคุณยาไทยว่าหัวเข้าค่ามีรสร้อน สรรพคุณขับพยาธิ แก้ฟกบวม แก้कुดทะราด และมียางที่เป็นพิษ มีฤทธิ์ทำให้ถ่ายท้องอย่างแรง การใช้เครื่องยาชนิดนี้ในการปรุงยาตามตำรับยาจึงต้องทำการประสะก่อน

การประสะหัวเข้าค่า

การประสะหัวเข้าค่าทำเช่นเดียวกับการประสะยางสลัดได ดังนี้

๑. เอาหัวเข้าค่าใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในหัวเข้าค่า ทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้ง จนหัวเข้าค่าสุก จึงนำไปใช้ปรุงยา

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

และ ๒. เอาหัวเข้าค่าใส่ถ้วย ใส่น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยหัวเข้าค่านั้นขึ้น ตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วย เมื่อหัวเข้าค่าสุกจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

ตัวอย่างตำรับยาที่ใช้หัวเข้าค่าในตำรับยาไทย

ตำรับยาที่เข้า “หัวเข้าค่า” ในตำรับ และเป็นที่ยกกันในหมู่หมอยาว่าก่อนนำไปปรุงยา ต้อง “ประสะ” ก่อน เช่น ยาแก้ไอโปธาตุพิการ ในตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) ฉบับอนุรักษ์ หน้า ๒๒๔ ดังนี้

“.....ยาแก้ไอโปธาตุพิการ ขนานนี้เอา รวบน้ำ ๑ เปล้าทั้ง ๒ รากป๊อบ ๑ รากไคร้ ๑ รากพลูกับหมาก ๑ รากจิงจ้อใหญ่ ๑ รากครอบจักรวาล ๑ รวมยา ๘ สิ่งนี้เอาเสมอภาค ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กินเสียก่อน ถ้ามีฟุ้งให้เอายาเดิมนั้นตั้งไว้ แล้วจึงเอายานี้แทรกลง คือ เอาเมล็ดผักชีล้อม ๑ ลำพัน ๑ เปลือกโมกหลวง ๑ น้ำเต้าขม ๑ ผลกระดอม ๑ รวมยา ๕ สิ่งนี้เอาเสมอภาค บรรจบเข้ากับยาเดิม เป็นขนานเดียว ต้ม ๓ เอา ๑ ให้กิน ถ้ามีฟุ้งจงเอายาเดิมนั้นตั้งไว้แล้วจึงเอายาแก้ไอโปธาตุแห่งมารดานั้นแทรกเข้าอีก คือ เอารากจิงจ้อหลวง ๑ ตริโกฏ ๓ ผลราชดัด ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ กระพังโหมทั้ง ๒ หัวเข้าค่า ๑ รวมยา ๙ สิ่งนี้เอาเสมอภาค บรรจบเข้ากับยาเดิม ทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายน้ำเอามวกกิน ถ้ามีฟุ้ง จงเอายาเดิมนั้นตั้งไว้แล้วเอาผลมะขามป้อม ๑ ตริโกฏ ๑ ตริผลา ๑ รากข้าพลุ ๑ เกาสะค่าน ๑ ข้าแห้ง ๑ ผลจันทร์ ๑ รวมยา ๑๑ สิ่งนี้เอาเสมอภาคบรรจบกันเข้ากับยาเดิมเป็นขนานเดียวทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ ละลายน้ำกล้วยตีบกับแก้ไอโปธาตุพิการ.....”

หรือ ยาวาโยพินาศ ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพันกิตติขจร) หน้า ๒๖๖ ดังนี้

“.....ยาวาโยพินาศ แก้ม ๑๖ จำพวก บำรุงโลหิตขับเสมหะ แก้มตักิริดสีดวง แก้ก้อน ๕ ประการ แก่เบาเหลือง บำรุงธาตุ แก่เบื่ออาหาร แก่นอนสะดุ้ง เพราะธาตุระส่ำระสาย แก่ฝีหัวคว่ำ แก่ฝีลิ้นกระปือ แก่ปวดหัว เอาเบญจกูลสิ่งละ ๑ บาท ลูกเร่ว ลูกเอ็น เมล็ดผักชี ลูกยอ ลูกพิลังกาสา ลูกคัตเค้า เนื้อไม้สมุลแว้ง กานพลู มหาหิงค์ เอาสิ่งละ ๖ สลึง ข้า พูล กะทือ กระชาย ขมิ้นอ้อย หัวแห้วหมู กระเทียม พริกไทย บอระเพ็ด รวบน้ำ เอาสิ่งละ ๒ สลึง เปลือกกุ่มทั้ง ๒ เปลือกทองหลางใบมน จุกโรหิณี ดองดี หัวเข้าค่า ลำพันแดง ลูกมะขามป้อม เอาสิ่งละ ๑ บาท การะบุน ๒ สลึงเพ็ญ บดเป็นผงละลายน้ำผึ้งหรือน้ำร้อนกิน.....”

การประสะยาเทพทาโร

เทพทาโร มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Cinnamomum porrectum* (Roxb.) Kosterm. ในวงศ์ Lauraceae บางถิ่นเรียก จวง จวงหอม (ภาคใต้) จะไคตัน จะไครหอม พลุต้นขาว ก็มี พบขึ้นทั่วไปในป่าดิบทั่วประเทศ แต่พบมากทางภาคใต้ เทพทาโรเป็นไม้ขนาดกลางถึงใหญ่ ผลัดใบ สูง ๑๐ - ๓๐ เมตร เรือนยอดเป็นพุ่มกลม ทึบ สีเขียวเข้ม ลำต้นไม่มีพองอน เปลือกต้นสีเทาเข้มหรือสีน้ำตาลปนเทา แตกเป็นร่องตามยาว ลำต้นและกิ่งอ่อนเรียว และมักมีคราบขาว ใบอ่อนสีชมพู ใบและเปลือกต้นมีกลิ่นหอม ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับกัน หรือออกเกือบตรงข้ามกัน ใบรูปรีแกมรูปไข่ หรือรูปไข่แกมรูปขอบขนาน

กว้าง ๒.๕ - ๔.๕ เซนติเมตร ยาว ๗ - ๒๐ เซนติเมตร มีเส้นใบ ๓ - ๗ คู่ โคนใบแหลมหรือกลม ปลายใบแหลม ขอบใบเรียบ ผิวใบเกลี้ยง ด้านล่างเป็นคราบขาว มีก้านใบเรียวเล็ก ยาว ๒ - ๓.๕ เซนติเมตร ดอกออกเป็นช่อตามซอกใบใกล้ปลายกิ่ง ยาว ๒.๕ - ๗.๕ เซนติเมตร ก้านช่อเรียวเล็ก ดอกย่อยสีขาวหรือสีเหลืองอ่อน มีกลิ่นหอม กลีบดอกเชื่อมติดกันเป็นหลอดรูปกรวย ปลายแยกเป็น ๖ กลีบ เกสรเพศผู้มี ๙ อัน เรียงเป็น ๓ วง ผลกลมเล็ก ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางราว ๗ มิลลิเมตร เมื่ออ่อนมีสีเขียว เมื่อแก่มีสีม่วงดำ ก้านผลเรียว ยาว ๓ - ๕ เซนติเมตร เนื้อไม้มีน้ำมันระเหยง่าย

ตำราสรรพคุณยาไทยว่าเปลือกต้นมีกลิ่นหอม มีสรรพคุณบำรุงธาตุ โดยเฉพาะสำหรับสตรีในวัยเจริญพันธุ์ นอกจากนั้นยังมีสรรพคุณขับลมในลำไส้ แก้ลมจุกเสียด แก้ปวดท้อง เนื้อไม้ มีรสเผ็ดร้อน หอม แก้จุกเสียด แน่นเฟ้อ ขับลมในลำไส้และกระเพาะอาหาร แก้ปวดท้อง

การประสงายเทพทาโร

การประสงายเทพทาโรทำเช่นเดียวกับการประสงายสลัดได ดังนี้

๑. เอายางเทพทาโรใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยาง ทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้น้ำเดือด ๆ ชงอีกครั้ง จนยางสุก จึงนำไปใช้ปรุงยา

และ ๒. เอายางเทพทาโรใส่ถ้วย ใส่ น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วย เมื่อยางสุกจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

การประสงายรักขาว

ต้นรักขาวมีชื่อพฤกษศาสตร์ว่า *Cerbera manghas* L. ในวงศ์ Apocynaceae บางถิ่นเรียก ตีนเป็ดทราย ตีนเป็ดเล็ก ปากเป็ด เทียนหนู เนียนหนู ปงปง ตีนเป็ดทะเล ก็มี พืชชนิดนี้ชอบขึ้นบนดินปนทราย ตามโคกหินใกล้ลำธารและตามชายฝั่งทะเล รักขาวเป็นไม้ต้น อาจสูงได้ถึง ๒๐ เมตร มีน้ำยางมาก เนื้อไม้อ่อน ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงสลับกันแบบบันไดเวียนรูปใบหอกกลับแกมรูปช้อน กว้าง ๓ - ๖ เซนติเมตร ปลายใบมน ปลายสุดเป็นติ่งแหลม โคนใบแหลม ขอบใบเรียบ ก้านใบยาว ๒.๕ - ๗ เซนติเมตร ดอกออกเป็นช่อที่ยอด ช่อดอกยาว ๑๒ - ๓๐ เซนติเมตร แต่ละช่อมีหลายดอก ดอกย่อยมีขนาดใหญ่ สีขาวตรงกลางสีชมพูอมแดง มีกลิ่นหอม ก้านดอกยาว ๑.๒ - ๒ เซนติเมตร กลีบเลี้ยงมี ๕ กลีบ โคนติดกันเล็กน้อย กลีบดอกมี ๕ กลีบ รูปไข่กลับ ยาวราว ๒ เซนติเมตร โคนติดกันเป็นหลอดยาวราว ๓ เซนติเมตร เกสรเพศผู้มี ๕ อัน ติดอยู่ที่ปากหลอดดอก ผลมักออกเป็นคู่ อ้วนน้ำ มักออกเป็นคู่ รูปไข่แกมรูปขอบขนาน ยาวราว ๑๐ เซนติเมตร เมล็ดแบน

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่า รากรักขาวเป็นยาถ่าย ยาขับเสมหะ และยงว่า เปลือกต้น เป็นยาถ่าย เป็นยาขับน้ำ แก้ไข้ ทำให้อาเจียน กะพี้ ใช้ปรุงเป็นยาแก้เกลื้อน แก้ลม มีสรรพคุณกระจายลม น้ำมันจากเมล็ด ใช้ทาแก้คัน ทาถูวนวดให้ร้อนแดง และเป็นยาฆ่าแมลง เป็นต้น

การประสงายรักขาว

การประสงายรักขาวทำเช่นเดียวกับการประสงายสลัดได ดังนี้

๑. เอายางรักขาวใส่ในถ้วย ต้มน้ำร้อนให้เดือด ชงลงในยาง ทิ้งไว้ให้เย็น ค่อย ๆ รินน้ำทิ้ง แล้วใช้

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

น้ำเดือด ๆ ซงอีกครั้ง จนยางสุก จึงนำไปใช้ปรุงยา

และ ๒. เอายางรักขาวใส่ถ้วย ใส่น้ำเย็นลงไปเล็กน้อย เอาน้ำใส่กระทะตั้งไฟ เอาถ้วยยางนั้นขึ้นตั้งในกระทะ ปิดฝาตุ๋น อย่าให้น้ำในกระทะเข้าไปในถ้วย เมื่อยางสุกจึงนำไปใช้ปรุงยาได้

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้า “รักขาว” ในตำรับ และเป็นที่เข้าใจกันว่าต้อง “ประสะ” ก่อน เช่น ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๓๗ ว่า

“.....ยางรักขาว แก้มริดสีดวงทั้งปวง เอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู เบญจกานี ดองดิง หักทุบเทศ รากเจ็ดมูลเพลิง รากเท้ายายม่อม รากแคแตร เอาสิ่งละเท่ากัน เอายางรักขาวประสมพอควร บดเป็นผง ละลายน้ำขิงกิน แก้มริดสีดวง ๑๒ จำพวก.....”

บทที่ ๒

สะตุ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำ สะตุ (คัมภีร์หรือตำราโบราณมักเขียนเป็น “สตฺ”) ว่าหมายถึง “การแปรรูปลักษณะของบางอย่าง เช่น เกลือ สารส้ม จุนลี ให้เป็นผงบริสุทธิ์โดยวิธีทำให้ร้อนจัดด้วยไฟ เพื่อให้สิ่งที่ไม่ต้องการสลายกลายเป็นควันไป” อย่างไรก็ตาม คำ สะตุ ในทางการแพทย์แผนไทย มีความหมายที่แตกต่างกัน

จากการศึกษาชื่อยา ตำรับยา และตำรายาโบราณ พอจะอนุมานได้ว่า ในทางการแพทย์แผนไทย การสะตุจะช่วยให้ตัวยาปราศจากความชื้น คือทำให้ตัวยาแห้งสนิทแล้ว จึงทำให้ตัวยามีฤทธิ์แรงขึ้น ปราศจากเชื้อโรค หรือสลายตัวในที่สุด จึงอาจสรุปความหมายของคำ “สะตุ” ได้ถึง ๔ ประการ คือ หมายถึง

- (๑) ทำให้ตัวยามีฤทธิ์แรงขึ้น หรือให้รักษาตรงกับโรคดีขึ้น เช่น การสะตุสารส้ม, หรือ
- (๒) ทำให้พิษของตัวยาลดลง เช่น การสะตุรงทอง, หรือ
- (๓) ทำให้ตัวยาปราศจากเชื้อโรค เช่น การสะตุดินสอพอง, หรือ
- (๔) ทำให้ตัวยานั้นสลายตัว เช่น การสะตุเกลือ

การสะตุสารส้ม

สารส้มเป็นก้อนผลึกสีขาวขุ่น ไม่มีกลิ่น มีรสฝาดมาก มีหลายชนิด ในทางเคมี เป็นเกลือซัลเฟตของอะลูมิเนียม ซึ่งมีน้ำผลึกอยู่ด้วย ซึ่งที่ใช้ทางยามีสองชนิดคือ

๑. สารส้มโพแทช (potash alum) ในทางเคมีเป็นเกลือโพแทชเชื่อมอะลูมิเนียมซัลเฟตที่มีผลึกน้ำ (hydrated potassium aluminium sulphate) มีสูตรเคมีเป็น $K_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$ มีชื่อสามัญว่า kalinite

๒. สารส้มแอมโมเนียม (ammonium alum) ในทางเคมีเป็นเกลือแอมโมเนียมอะลูมิเนียมซัลเฟตที่มีผลึกน้ำ (hydrated ammonium aluminium sulphate) มีสูตรเคมีเป็น $(NH_4)_2SO_4 \cdot Al_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่าสารส้มมีรสฝาด เปรี๊ยะ มีสรรพคุณสมานทั้งภายนอกภายใน แก้ระดูขาว แก้นองใน และหนองเรื้อรัง เป็นยาขับปัสสาวะ ขับนิ่ว แก้อุดอึกเสบ เป็นยาขับฟอกล้างโลหิตระดู แก้กามะนาต เหยือกเป็นแผลบวม ทำให้ฟันมันคง แก่แผลในปากคอ สมานแผล ห้ามเลือดในแผลเล็กน้อย

แพทย์ตามชนบทใช้มเป็นยาห้ามเลือดเมื่อถอนฟัน บดเป็นผงโรยแผล เป็นยากัดฝ้า ใช้ผสมน้ำอ่อน ๆ หยอดล้างตา เป็นยากัดฝ้าและสมานแผลที่ดวงตา และหยอดแก้ตาแดง ใช้ล้างหูแก้แผลในหูและหูเป็นน้ำหนวก ใช้อมบ้วนปาก แก้ฟันโยกคลอนและแก้ปวดแผลในปากได้

สารส้ม

การเสตุสารส้ม

ในหนังสือ “จารึกตำรายาวัตราชโอรสอารามราชวรวิหาร” (หน้า ๓๙๐) และ “แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ” (หน้า ๘๗๓) ให้คำอธิบายว่า สารส้มที่ใช้ทางยานั้น มักจะเอามาเสตุก่อนใช้ เรียก **สารส้มเสตุ** หรือ **สารส้มสุทธิ** โดยนำสารส้มมาบดให้ละเอียด ใส่ในหม้อดินหรือกระทะเหล็ก ตั้งไฟจนสารส้มฟูและมีสีขาว แล้วจึงยกลงจากไฟ ทิ้งให้แห้ง

๑. บดสารส้มให้ละเอียด

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

๒. นำสารส้มใส่ในกระทะตั้งไฟจนสารส้มฟู

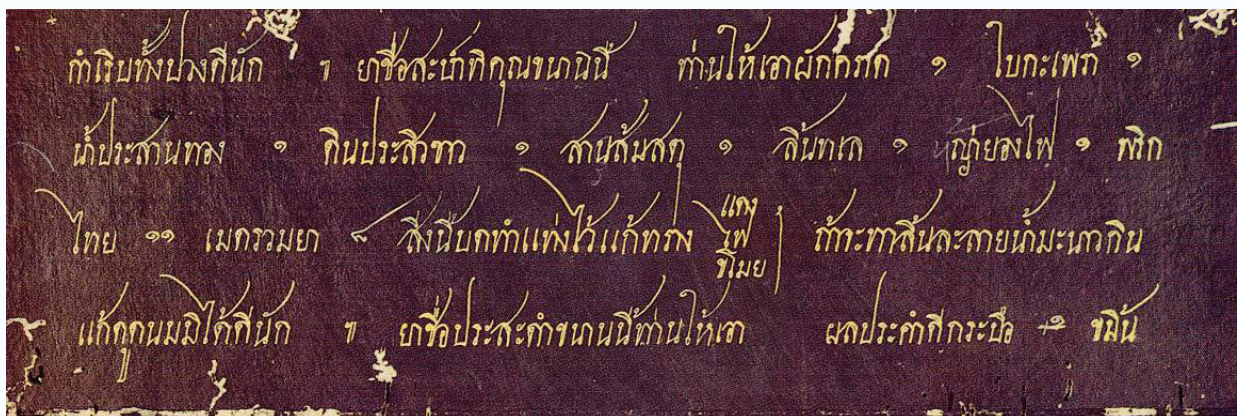

๓. สารส้มที่สะตุแล้ว

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าสะตุสารส้ม

คัมภีร์ปฐมจินดาในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๒๘๗ และ ๓๓๘ มีตำรับยาเข้า “สารส้มสะตุ” (ตำราเขียนแบบโบราณเป็น “สานส้มสตุ”)

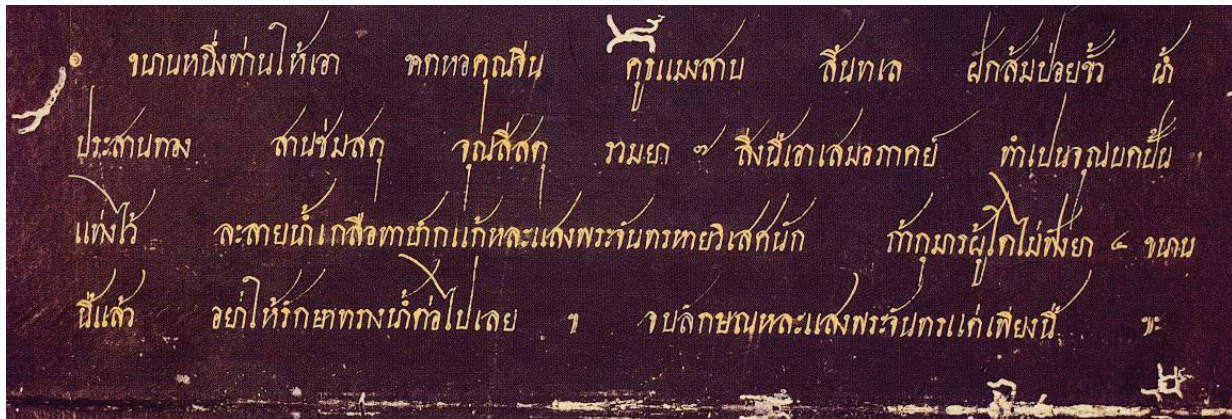
คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๖ เลขที่ ๑๐๑๓ หน้าต้น ที่ ๓๖

คำอ่าน “.....ยาซื้อสะปะปาติคุณขนานนี้ ท่านให้อาผักราด ๑ ใบกะเพรา ๑ น้ำประสานทอง ๑ ดินประสิวขาว ๑ สานส้มสตุ ๑ ลิ่นทะเล ๑ หย่ายองไฟ ๑ พริกไทย ๑๑ เม็ด รวดยา ๘ สิ่งนี้บดทำแท่งไว้ แก้วรางแดง รางไฟ รางขโมย ถ้าจะทาลิ้นละลายน้ำมะนาวกินแก้ดูดนมมิได้คืนัก ฯ.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาซื้อสะปะปาติคุณขนานนี้ ท่านให้อาผักราด ๑ ใบกะเพรา ๑ น้ำประสานทอง ๑ ดินประสิวขาว ๑ สารส้มสะตุ ๑ ลิ่นทะเล ๑ หย่ายองไฟ ๑ พริกไทย ๑๑ เม็ด รวดยา ๘ สิ่งนี้ บดทำแท่งไว้ แก้วรางแดง รางไฟ รางขโมย ถ้าจะทาลิ้นละลายน้ำมะนาวกินแก้ดูดนมไม่ได้คืนัก.....”

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๘ เลขที่ ๑๐๑๕ หน้าต้น ที่ ๒๔

คำอ่าน “.....๑ ขนานหนึ่งท่านให้อา ชาตหอคุณจีน คุธแมงสาบ ลิ่นทะเล ฝักส้มป่อยข้าว น้ำประสานทอง สานข่มสตุ จุนลีสตุ รวมยา ๗ สิ่งนี้เอาเสมอภาค ทำเป็นจุนปั้นแห้งไว้ ละลายน้ำเกลือทาปาก แก้หละแสงพระจันทร์หายวิเศษนัก.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ขนานหนึ่งท่านให้อา ชาตหอคุณจีน ขี้แมลงสาบ ลิ่นทะเล ฝักส้มป่อยข้าว น้ำประสานทอง สารส้มสตุ จุนลีสตุ รวมยา ๗ สิ่งนี้เอาเสมอภาค บดเป็นผงปั้นแห้งไว้ ละลายน้ำเกลือทาปาก แก้หละแสงพระจันทร์หายวิเศษนัก.....”

ตำรับยาตรีสารอกในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ หน้า ๑๘๔ และยาแก้อาเจียน ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ หน้า ๑๓๖ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) มีใช้ “สารส้มสตุ” ดังนี้

“.....ยาตรีสารอก เอาเนื้อลูกสมอทั้ง ๓ เนื้อลูกมะขามป้อม เมล็ดโหระพา เมล็ดผักชี เทียนยาวภาณี น้ำประสานทองสตุ ใคร้เครือ โกฎสอ โกฎพุงปลา โกฎเชียง เอาสิ่งละ ๑ บาท โกฎหัวบัว ชะเอมเทศ สารส้มสตุ เอาสิ่งละ ๒ สลึง เอาโกฎน้ำเต้า เท่ายาทั้งหลาย บดปั้นเป็นเม็ดเท่าเมล็ดพุทธรักษา น้ำดอกไม้นี้เป็นกระสายบด แก้ท้องขึ้นละลายน้ำใบกะเพราต้มกิน แก้ท้องละลายน้ำเปลือกแคแดง หรือน้ำเปลือกมะเดื่อต้มกิน แก้อาเจียน ละลายน้ำลูกยอ เมล็ดผักชี เทียนดำ ต้มกิน แก้เชื่อมละลายน้ำดอกไม้นี้ ระบายท้อง ละลายน้ำใบชุมเห็ด ใบกระพังโหม ลูกสมอ ต้มกิน แก้สำรอก ละลายน้ำลูกสมอดิจู ต้มกิน ถ้าสำรอกหลายวัน ละลายน้ำลูกสมอไทยต้มกิน ถ้าจะให้ท้องเดินให้แทรกคิงเหลื่อมกิน.....”

“.....ยาแก้อาเจียนเป็นโลหิต เอาเทียนขาว เทียนตาตักแตน เทียนยาวภาณี เทียนสัตบุษย์ เทียนข้าวเปลือก เอาสิ่งละ ๓ สลึง การะบูน ๔ บาท พริกไทย ๑๐ บาท สารส้ม ๒๐ บาท สารส้มสตุพอเดือด เอาใบบัวลองในขาม เอาสารส้มที่สตุเทลงในใบบัวทิ้งไว้ให้เย็น เอาเครื่องยาทั้งหมดทั้งใบบัวด้วยตำพอ แหลกห่อผ้าดองด้วยสุรา ๑ ทนาน ผึ่งข้าวเปลือกไว้ ๓ วัน เอาทองคำผูกไว้ที่โหลดองยา ๑ บาท เมื่อจะกิน ยานี้ให้ระลึกลงถึงเจ้าของยาแล้วจึงกิน.....”

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

บนศิลาจารึกที่ผืนนังศาลา ๗ ที่รวบรวมพิมพ์ไว้ในหนังสือตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์ หน้า ๖๖ มีตำรายาซึ่งระบุให้ใช้ “สารส้มสุทธิ” ซึ่งหมายถึง “สารส้มสะตุ” ดังนี้

ผาผืนศาลา ๗ โรงเรียน

“.....๑ ปุณะปะจะรัง ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยสัณห์ฆาตอันบังเกิดเพื่อกล่อนแห้งนั้น เป็นคำรบ ๔ มีอาการและประเภทกระทำให้เจ็บกระบอกจุกและให้เมื่อยไปทั้งตัว ให้เจ็บที่ข้อต่อตลอดลงไปอ้นทะ ให้คันในท้องคชาตพริ้ง (พริ้ง) ขึ้น ให้เจ็บสลับร้อนแล้วแตกออกเป็นน้ำเหลืองไหลซึมไปอนึ่ง กระทำให้งอกขึ้นในรูองคชาตเท่าผลพริกเทศ ครั้นแก่เข้าดงยอดหูด มุตรนั้นก็แปรไปมีสีต่างๆ ๔ ประการ แจ้งอยู่ในทวารสาโน้นแล้ว ในที่นี้จะว่าแต่โทษสัณห์ฆาตซึ่งกล่าวมาทั้งนี้ บังเกิดขึ้นเพื่อสมุฏฐานธาตุ และอชินโรค กล่าวคือสำแลง มีของอันความเป็นต้น กระทำให้เหียนน้ำเซพะดูจนน้ำลายปาดเป็นอสาทยโรค รักษายากนัก ฯ

ถ้าจะแก้เอา สมอทั้ง ๓ ลูกโหระพาเทศ **สารส้มสุทธิ** เทียนดำ ผลผักชี รากเจตพังคี ผลพิลังกาสา มหาหิงคุ์ เกลือสมุทร เกลือสินเธาว์ เกลือกะตัง เกลือวิฑู เกลือต่างคลี สิ่งละส่วน พริกไทย ๒ ส่วน ฝักส้มป่อยปั้ง ดินถน่ำ ผาหอยเทศ สิ่งละ ๓ ส่วน ดีปลี ๖ ส่วน น้ำประสารทองสุทธิ ๘ ส่วน ทำเป็นจุ่มบด ละลายน้ำผึ้งรวงกินหนัก ๑ สลึง แก้อันสัณห์ฆาตอันบังเกิดเพื่อกล่อนแห้งดังกล่าวมานั้นหายวิเศษนัก ฯ....”

การสะตุดินสอพอง

ดินสอพอง (marl) เป็นสารประกอบแคลเซียมคาร์บอเนต (calcium carbonate) ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีสีขาวขุ่น ร่วน ละเอียด พบมากที่จังหวัดลพบุรี คำว่า “สอ” มาจากภาษาเขมร แปลว่า ขาว

การทำดินสอพองนั้น ทำได้โดยการขุดหลุม หรือบ่อบริเวณที่มีดินสอพองสะสมอยู่ ซึ่งโดยมากมีทรายปนอยู่ด้วย เอาน้ำฉีดลงไปใบบ่อ แล้วใช้ไม้ระแนงกวน ทราย ซึ่งหนักกว่าจะตกตะกอนเร็วกว่าดินสอพอง จะแขวนตะกอนลอยอยู่ในน้ำนานกว่า ตักน้ำที่มีดินสอพองขึ้นมา กรองเอาสิ่งสกปรกต่าง ๆ จนสะอาด ใส่ภาชนะทิ้งไว้จนดินสอพองตกตะกอน จึงเอามาทำให้แห้ง โดยการเทและเกลี่ยผึ่งแดดไว้บนผืนแผ่นผ้า (น้ำจะซึมลงไปภายใต้ ทิ้งให้ดินสอพองแห้ง) จากนั้นจึงเอาไปเตรียมเป็นดินสอพองแผ่นหรือดินสอพองแห้ง หรือดินสอพองเม็ด เพื่อเอาไปใช้ประโยชน์ต่อไป

โบราณใช้ดินสอพองทาตัวเด็ก ทำให้ผิวหนังเย็น แก้พิษ แก้ผื่น ผดคัน เป็นยาห้ามเหงื่อ

แพทย์โบราณมักนำดินสอพองมาสะตุก่อนนำมาใช้ปรุงยา การสะตุดินสอพองทำเพื่อฆ่าเชื้อที่อาจติดมากับดินสอพอง แพทย์พื้นบ้านใช้ดินสอพองเผาไฟให้โชน ผสมกับพิมเสน บดโรยแผลกามโรคและแผลเรื้อรังทุกชนิด เป็นยาอุดน้ำเหลืองและทำให้แผลไม่ตกสะเก็ด

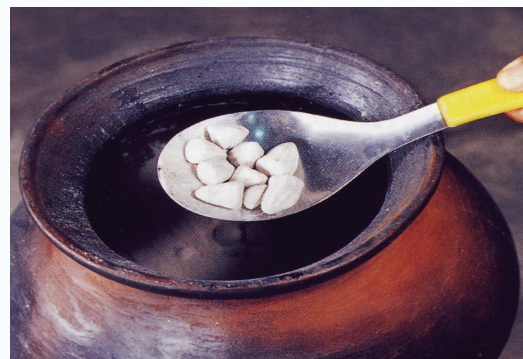
ดินสอพอง

การเสตุดินสอพอง

การเสตุดินสอพองทำได้โดยนำดินสอพองใส่ในหม้อดินเผา ปิดฝา นำขึ้นตั้งไฟจนดินสอพองสุกดีแล้ว จึงนำมาใช้ปรุงยา

๑. ดินสอพอง

๒. นำดินสอพองใส่ในหม้อดิน

๓. ตั้งไฟจนกว่าดินสอพองสุก

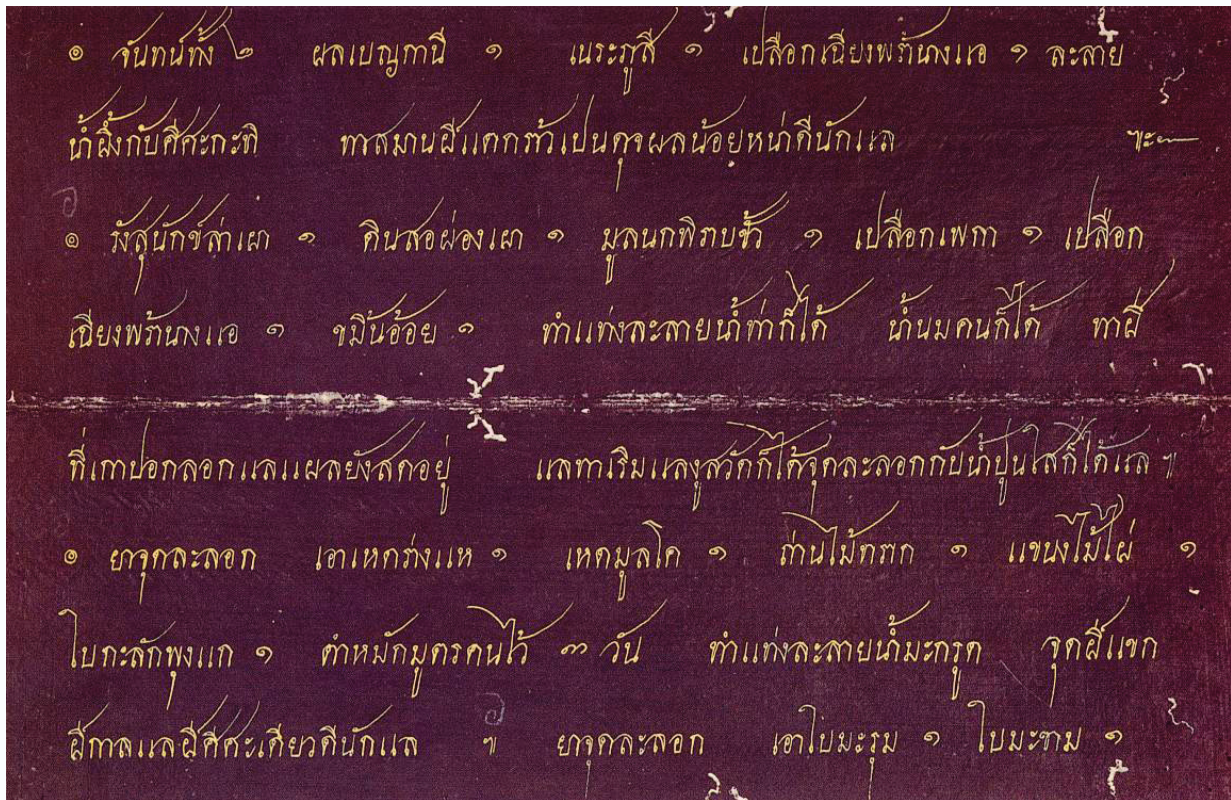
๔. ดินสอพองเสตุ

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าดินสอพองสะตุ

ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๑๙๐ กล่าวถึง ดินสอพองสะตุ ซึ่งในตำรานี้เรียก “ดินสอพองเผา”

พระตำหรับแผนฝีดาษ เล่ม ๓ เลขที่ ๑๐๓๒ หน้าต้น ที่ ๕๕ ถึง ๕๖

คำอ่าน “.....๑ รังสุนักษ์ล่าเผา ๑ ดินสอพองเผา ๑ มูลนกพิราบขี้ ๑ เปลือกเพกา ๑ เปลือกเฉียง
พรว้างแอ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ทำแท่งละลายน้ำท่าก็ได้ น้ำนมคนก็ได้ ทาฝีที่เกาปอกลอกแลแผลยังสดอยู่.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ รังหลาล่าเผา ๑ ดินสอพองเผา ๑ มูลนกพิราบขี้ ๑
เปลือกเพกา ๑ เปลือกเฉียงพรว้างแอ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ ทำแท่งละลายน้ำท่าก็ได้ น้ำนมคนก็ได้ ทาฝีที่
เกาปอกลอกแลแผลยังสดอยู่.....”

ตำรับยาฝนเสนห่าในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ หน้า ๒๔๐ ของขุนโสภิต บรรณลักษณ์
(อำพัน กิตติขจร) เข้า “ดินสอพองเผา” ดังนี้

“.....ยาฝนเสนห่า เอาฮ้องสามย่าน ใบระงับพิษ ใบหญ้าน้ำดับไฟ ใบกระที่บยอบ รากผักข้าว
รากตำลึง ดินปรวก (ดินปลวก) เผา ดินสอพองเผา ดินประสิว ลิ่นทะเลบั้งไฟ เอาสิ่งละเท่ากัน บดขึ้นแท่ง
แก้สาระพัดไข้ แก้กางทั้งปวง ละลายน้ำจันทน์ น้ำดอกไม้น้ำขาวข้าวกิน แก้กางแข็งละลายน้ำคลำกิน
แก้ชักละลายน้ำขิงกิน.....”

ตำรับยาชื่อแตงขาวในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ หน้า ๑๖๐ ของขุนโสภิต บรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) เข้า “ดินสอพองเผาไฟ” ดังนี้

“.....ยาชื่อแตงขาว แก้วข้างต่าง ๆ เอาดินสอพองเผาไฟ เปราะหอม ผิวน้ำรวก หวายตะคร้ำ ลิ่นทะเล น้ำประสานทอง ขี้แมลงสาบ บดปั้นแท่ง ละลายน้ำเกลือกวาด.....”

และตำรายาแก้ร้อน แก้กะหายน้ำ ขนานหนึ่งในตำราพระโอสถพระนารายณ์ เข้าตัวยาที่ระบุในตำราว่า “ดินสอพองเผาไฟให้สุก” ดังนี้

๓๖ ถ้ามีถอยให้เอา ชานอ้อย กายาน แก่นปูน กรักชีถากกรมหม้อใหม่ใส่น้ำไว้ จึงเอาดินสอพองเผาให้สุกใส่ลงในหม้อน้ำนั้น ให้คนใช้กินเนื่อง ๆ แก้อ่อน แก้กะหายน้ำหยุดแล ฯ

ดังนั้น ดินสอพองที่ใช้เป็นตัวยาในตำรับยาไทยนั้น ตำรามักระบุให้สะตุก่อน โดยอาจจะระบุเป็นดินสอพองเผา (ดินสอพองเผา) ดินสอพองเผาไฟ ดินสอพองเผาให้สุก เป็นต้น

การเตรียมน้ำประสานทอง

น้ำประสานทอง เป็นเกลือโบเรตของโซเดียม มีชื่อทางเคมีหลายชื่อ เช่น sodium tetraborate, sodium diborate, sodium pyroborate เป็นต้น เรียก ตันกนะ ในภาษาสันสกฤต ตำรายาโบราณบางเล่มเรียก น้ำประสานข่างทอง หรือ เขียนเป็น น้ำประสานทอง ก็มี

น้ำประสานทองที่ส่งมาขายจากอินเดีย เรียก น้ำประสานทองเทศ ส่วนที่ส่งมาขายจากจีน เรียก น้ำประสานทองจีน ที่พบในธรรมชาติ มักอยู่ในรูปเกลือ แคลเซียมโบเรต (calcium borate) มีมากในประเทศอินเดีย เนปาล และจีน เมื่อนำมาต้มกับโซเดียมคาร์บอเนต (sodium carbonate) จะได้ น้ำประสานทอง ซึ่งเป็นผลึกใสหรือเป็นผงสีขาว ไม่มีกลิ่น รสหวาน ถ้าอยู่ในรูปที่มีน้ำอยู่ในโมเลกุล เรียก บอแรกซ์ (borax) มีลักษณะเป็นผลึก หรือผงของผลึก หรือเป็นเม็ด เมื่อให้ความร้อนที่ ๗๕ องศาเซลเซียส จะหลอมตัวอย่างรวดเร็ว

ถ้าเผา น้ำประสานทองที่ ๓๕๐ องศาเซลเซียส จะไม่มีน้ำในโมเลกุล เรียกว่า น้ำประสานทองสะตุ มีลักษณะเป็นผงหรือเป็นแผ่นคล้ายกระดาษ (แก้ว) จะขุ่นขาวเมื่อถูกอากาศ ละลายได้ในน้ำอย่างช้า ๆ น้ำประสานทอง ๑ กรัม ละลายน้ำ ได้ ๑๖ มิลลิลิตร น้ำเดือดสูงได้ ๐.๖ มิลลิเมตร ได้สารละลายที่มีฤทธิ์เป็นด่าง

ในทางยาเคยใช้เป็นยาฆ่าเชื้อในทางเดินอาหาร ยาฝาดสมานสำหรับเยื่ออ่อน ยาล้างตา ยาล้างแผล ยาอมล้างปาก ยาอมกลั้วคอ ยากวาดแก้เจ็บคอ ยาสวนล้างช่องคลอด เคยใช้กินแก้โรคลมบ้าหมู ยาขับปัสสาวะ เมื่อเอามาใส่ในแป้ง ให้แป้งที่ปรุงเป็นอาหารเหนียวกรุบ ใส่ในลูกชิ้นให้เต่ง

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

น้ำประสานทอง

ปัจจุบันมีการใช้น้ำประสานทอง สำหรับเป็นอาหาร และเป็นยาน้อยลง เพราะทำให้เกิดพิษได้ง่ายในเด็กเล็ก ขนาดเพียง ๕ - ๑๐ กรัม อาจทำให้อาเจียน ท้องร่วง จัน (ซ็อค) และตายได้ ในคนที่ใช้บ่อย ๆ อาจทำให้เกิดอาการแพ้โบรอน (borism) ได้ อาการสำคัญได้แก่ ผิวหนังแห้ง เป็นผื่น และปวดท้อง

อย่างไรก็ตาม น้ำประสานทองยังมีที่ใช้ในยาแผนโบราณ แต่พึงใช้ด้วยความระมัดระวัง

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่า น้ำประสานทองจีน มีรสเค็ม สรรพคุณขับเสมหะ แก้วริดสีดวงจมูก แก้วลมจุกเสียด แก้วกระหาย น้ำประสานทองเทศ มีรสเย็น สรรพคุณขับเสมหะ แก้วไอ แก้วริดสีดวงจมูก ริดสีดวงอันเกิดในลำคอ แก้วไข้ผอมเหลือง แก้วริดสีดวงทวารหนัก แก้วฟกบวม แก้วลมอันทพฤกษ์ แก้วหืด แก้วมอคร่อ ส่วน น้ำประสานทองสะตุ มีรสปร่า ขา สรรพคุณแก้ละอองซาง ลอกลิ้นเด็ก กัดเม็ดยอดในปาก กัดเม็ดยี่เป็นต้น

การสะตุน้ำประสานทอง

เอาน้ำประสานทองใส่หม้อดินหรือกระทะ ตั้งไฟจนละลายและฟูขาวดีทั่วกัน แล้วจึงยกลงจากไฟนำไปใช้ปรุงยาได้ ในตำรายามักเรียก น้ำประสานทองสะตุ หรือน้ำประสานทองสะตุ หรือ น้ำประสานทองสุก

๑. บดน้ำประสานทองให้เป็นผงละเอียด

๒. เอาใส่กระทะ ตั้งไฟคั่วโดยใช้ความร้อนสูง

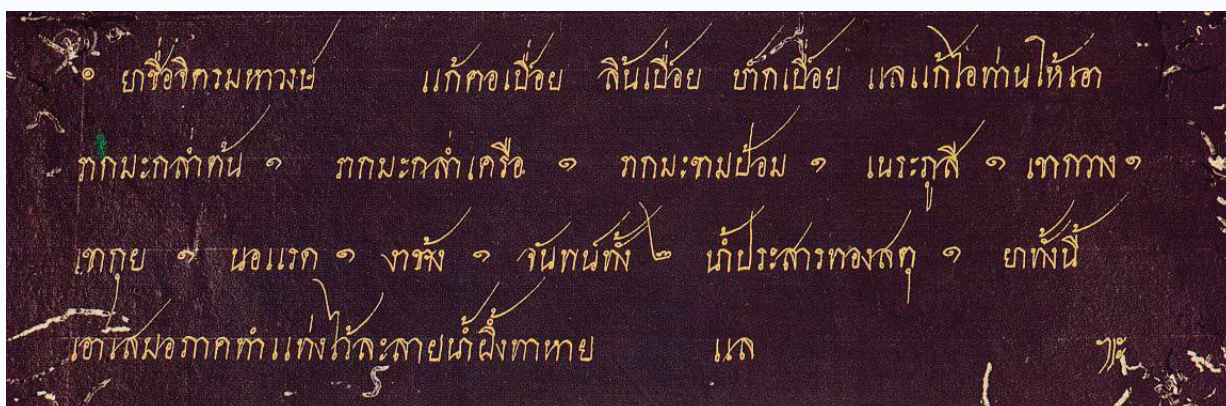

๓. น้ำประสานทองสะอาด

ตัวอย่างตำรับยาที่ใช้น้ำประสานทองสะอาด

น้ำประสานทองสะอาดใช้เป็นตัวยาในตำรายาต่าง ๆ เช่น ยาจิตกรมหลวงฯ ในคัมภีร์ธาตุวิภังค์ และในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ (เล่ม ๑) หน้า ๑๔๑ ยารักษาฝี ในพระตำหรับแผนฝีดาษ ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ (เล่ม ๒) หน้า ๑๖๘

คัมภีร์ธาตุวิภังค์ เล่ม ๒ เลขที่ ๑๐๐๗ หน้าต้น ที่ ๘ ถึง ๑๐

คำอ่าน “.....๑ ยาชื่อจิตกรมหลวงฯ แก้วคอบี้อย ลิ่นเบื้อย ปากเบื้อย แลแก้วไธท่านให้เอารากมะกล่ำ
ต้น ๑ รากมะกล่ำเครือ ๑ รากมะขามป้อม ๑ เนระภูสี ๑ เขากวาง ๑ เขากูย ๑ นอแรด ๑ งาช้าง ๑
จันทน์ทั้ง ๒ น้ำประสานทองสด ๑ ยาทั้งนี้เอาเสมอภาคทำแท่งไว้ละลายน้ำผึ้งทาหายแล....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาชื่อจิตรมหาวงษ์ แก้วค้อเปื่อย ลิ่นเปื่อย ปากเปื่อย และแก้วไธ ท่านให้เอารากมะกล่ำต้น ๑ รากมะกล่ำเครือ ๑ รากมะขามป้อม ๑ เนระพูสี ๑ เขากวาง ๑ เขากุญ ๑ นอแรด ๑ งาช้าง ๑ จันทน์ทั้ง ๒ น้ำประสานทองสะตุ ๑ ยาทั้งหมดเอาเสมอภาคกันแล้วทำเป็นแท่งไว้ละลายน้ำผึ้งแล้วใช้ทา.....”

พระตำหรับแผนฝีดาษ เล่ม ๒ เลขที่ ๑๐๓๑ หน้าปลาย ที่ ๒๓ ถึง ๒๔

คำอ่าน “.....ถ้าฝิขึ้นมาแล้วแลหลบเข้าข้างในอีกเล่า ให้เอาเฉียงพรา้มอน ๑ ใบเสนียด ๑ พรหมิ ๑ ใบตำลึง ๑ ใบส้มป่อย ๑ น้ำประสานทองสะตุ ๑ ละลายยานี้กรองเอาน้ำฉาบฝิเข้าใหม่ใบเกรียม ให้คิสะฝินั้นอวบอ่อนออกเถิด.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ถ้าฝิขึ้นมาแล้วหลบเข้าข้างในอีก ให้เอาเฉียงพรา้มอน ๑ ใบเสนียด ๑ พรหมิ ๑ ใบตำลึง ๑ ใบส้มป่อย ๑ น้ำประสานทองสะตุ ๑ ละลายยานี้ กรองเอาน้ำทาฝิข้าวใหม่ใบเกรียม ให้หัวฝินั้นอวบอ่อนออกเถิด.....”

ยาประสะกานพลู ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๑๘๓ มีสูตรตำรับดังนี้

“.....ยาประสะกานพลู เอาเทียนดำ เทียนขาว ชิงแห้ง ดีปลี พริกไทย เอาลิ่งละ ๑ สลึง น้ำประสารทองจีนสะตุ ไพลแห้ง เอาลิ่งละ ๒ สลึง โกฐสอ กำมะถันแดง กำมะถันเหลือง กฤษณา กระล่ำกัก การะบูน เปลือกเพกา เปลือกขี้ไต้ เอาลิ่งละ ๑ บาท กานพลู ๙ บาท ๒ สลึง บดบั่นแท่งด้วยน้ำครั้งต้ม

ละลายน้ำร้อนแทรกไฟล แทรกกระทือหมกไฟกิน แก้อุจจาระธาตุอันลามก ซึ่งทำให้ปวดมวนเป็นเสมหะ โลหิตหทัยแล.....”

ยามหาคะเพรา ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๒๙ ระบุสูตรตำรับดังนี้

“.....ยามหาคะเพรา เอาเทียนดำ ๒ สลึง ลูกสมอไทย ลูกสมอเทศ ลูกสมอดิง ลูกมะขามป้อม หัวหอม เอาสิ่งละ ๑ บาท น้ำประสารทองสะตุ ๖ สลึง มหาหิงคุ์ ๕ บาท ยาคำ ๔ บาท ใบกระเพราขาว กิ่งยาทั้งหลาย ใบกระเพราแดงเท่ายาทั้งหลาย บดบั่นแห้งละลายน้ำลูกสมอไทย หรือน้ำสุรา หรือน้ำร้อน กิน แก้ก้นชางพอมแห้ง อุจจาระเหม็นเน่าเหม็นคาว ถ้าจะให้ระบายให้แทรกดีเกล็ดด้วย แก้วริดสีดวง มองคร่อมพอมแห้ง หายแล.....”

ยาจิบแก้เสียงแห้ง ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๑๒๔ บอกสูตรตำรับไว้ดังนี้

“.....ยาจิบแก้เสียงแห้ง เอาชิง ดีปลี กระเทียม กานพลู ผลมะแว้งเครือ ผักส้มป่อย รากส้มกุ้งทั้ง ๒ น้ำประสารทองสะตุ ชะเอมไทย เอาสิ่งละ ๑ บาท บดบั่นแห้ง ละลายน้ำมะขามเปียกกับน้ำมะนาว แทรกน้ำตาลกรวด เกลือ พิมเสน จิบกินแก้เสียงแห้ง เพื่อสอเสมหะ.....”

ยาประสะไฟลในตำรายาศิลจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์ หน้า ๑๖๗ จารึกไว้ว่า

เสาพระระเปียงที่ ๑๑ บริเวณพระเจดีย์

“.....ยาซื้อประสะไฟล เอาผลจันทน์เทศ กระวาน กานพลู ผิวมะกรูด ว่านน้ำ ชิงแห้ง หอมแดง มหาหิงคุ์ ยาคำ น้ำประสารทองสุทิ การบูร สิ่งละส่วน ไฟล ๑๑ ส่วน บดทำเป็นจุณทำแห้งไว้ ละลายน้ำมะกรูดเผาไฟให้สุกแทรกการบูรให้กินแก้ลมทรางทั้ง ๗ จำพวก ซึ่งกระทำพิษต่าง ๆ นั้น หายดีนัก ๆ.....”

การสะตุยาคำ

ยาคำเป็นยางที่แข็งเป็นก้อนสีดำหรือสีน้ำตาลเข้ม ทึบ เปราะ ได้จากพืชพวกว่านหางจระเข้ ๓ ชนิด คือ *Aloe barbadensis* Mill., *Aloe ferox* Mill. และ *Aloe perryi* Baker วงศ์ *Aloaceae* พืชพวกนี้มีถิ่นกำเนิดในทวีปแอฟริกา เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก อายุหลายปี สูง ๐.๕๐ - ๑ เมตร ลำต้นมีข้อและปล้องสั้น ๆ ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงรอบต้น ขนาดกว้าง ๕ - ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๓๐ - ๔๐ เซนติเมตร อวบน้ำ สีเขียวอ่อนหรือเขียวเข้ม ภายในมีวุ้นใส ได้ผิวสีเขียวมียางสีเหลือง ใบอ่อนมีประสีขาว ช่อดอกแทงออกจากกลางต้น ดอกห้อยลง กลีบเชื่อมกันเป็นหลอดยาว สีส้ม บานจากด้านล่างไปยังด้านบน ผลเป็นผลแห้ง แตก มักปลุกริมทะเล โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทวีปแอฟริกาและตามหมู่เกาะในบริเวณใกล้เคียง เมื่อกรีด

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ใบว่านหางจระเข้จะมียางสีน้ำตาลลอมเหลืองไหลออกจากท่อน้ำยางที่ขอบใบ เมื่อเก็บน้ำยางนี้รวมกันได้มาก ๆ เอามาเคี่ยวบนไฟจนข้นเหนียว ผึ่งแดดให้แห้ง จะแข็งเป็นก้อนสีดำเรียก “ยาดำ” หรือ Jadam ในภาษาถิ่นของมลายูและชาว

ยาดำที่ใช้ในตำรับยาไทยส่วนใหญ่เป็นยาดำที่นำเข้ามาจากแอฟริกา ตำราสรรพคุณยาโบราณว่า ยาดำมีรสเบื่อและเหม็นขม สรรพคุณถ่ายลมเบี่ยงสูงให้ลงต่ำ กัดฟอกเสมหะและโลหิต ทำลายพรรตึก เป็นยาถ่าย ยาระบาย

ยาดำ

การสะตุยาดำ

การสะตุยาดำก่อนนำมาใช้ปรุงยาตามตำรับยา อาจทำได้โดยเอายาดำใส่กระทะที่สะอาด คั่วไฟจนกรอบ หรือเอายาดำใส่กระทะ บีบน้ำมะกรูดลงไปพอควร ตั้งบนเตาไฟจนไหม้ให้แห้ง หรือเอาใบชาหรือใบบัวห่อยาดำปิ้งไฟ จนใบที่ห่อเหลือง จวนจะไหม้ หรือโดยการเอายาดำใส่หม้อดิน เติมน้ำเล็กน้อย ยกขึ้นตั้งไฟจนยาดำกรอบดีแล้ว

๑. นำยาดำใส่หม้อดิน เติมน้ำเล็กน้อย

๒. ยกตั้งไฟ

๓. ตั้งไฟจนยาดำกรอบ

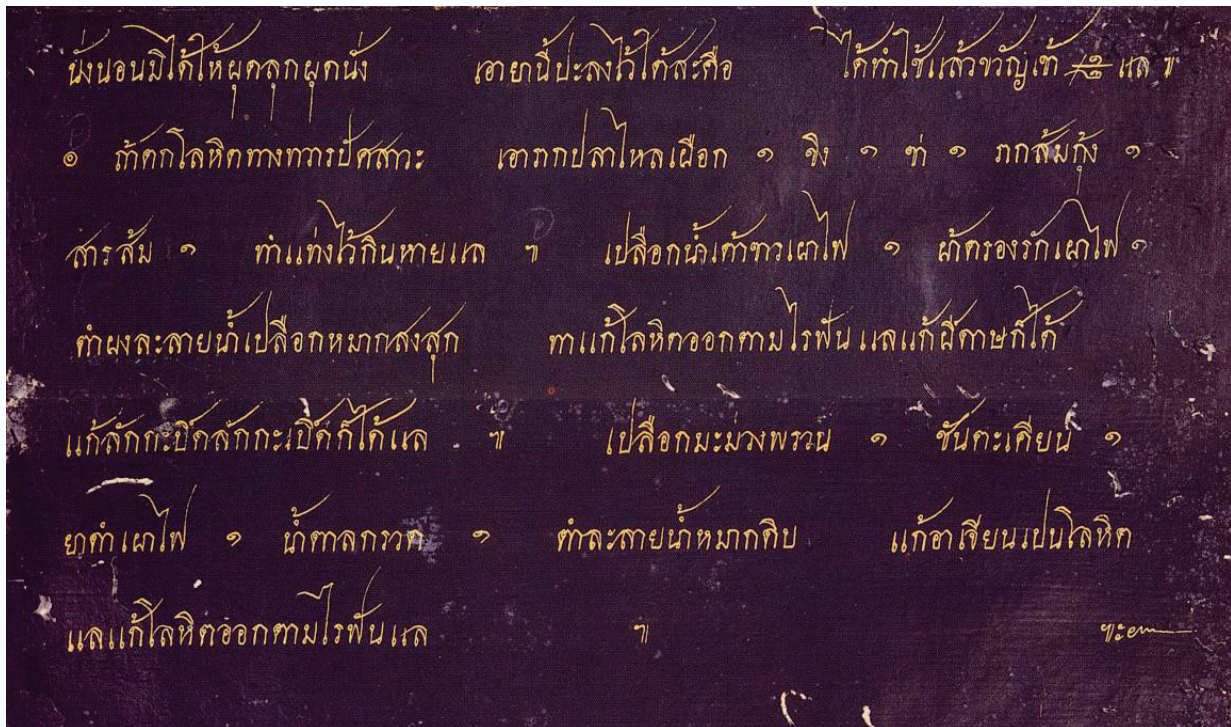

๔. ยาดำสะตุ

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้ายาดำสะตุ

ตำรับยาที่เข้ายาดำสะตุนั้น อาจระบุว่าเป็น “ยาดำเผาไฟ” หรือ “ยาดำสุทิ” เช่น ยานานหนึ่งใบในพระตำหรับแผนผิวดาษ ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๑๙๖

พระตำหรับแผนผิวดาษ เล่ม ๓ เลขที่ ๑๐๓๒ หน้าต้น ที่ ๘๐ ถึง ๘๑

คำอ่าน “.....๑ ถั่วตกลอหิตทางทวารปัสสาวะ เอารากปลาไหลเผือก ๑ ขิง ๑ ข่า ๑ รากส้มกุ้ง ๑ สารส้ม ๑ ทำแท่งไว้กินหายแล ฯ เปลือกน้ำเต้าขาวเผาไฟ ๑ ผัสดองร้งเผาไฟ ๑ ตำผงละลายน้ำเปลือกหมากสงสุก ทาแก้โลหิตออกตามไรฟันแลแก้ผิวดาษก็ได้ แก่ลักกะปิดลักกะเปิดก็ได้แล ฯ เปลือกมะม่วงพรวน ๑ ชันตะเคียน ๑ ยาดำเผาไฟ ๑ น้ำตาลกรวด ๑ ตำละลายน้ำหมากดิบ แก้อาเจียนเป็นโลหิตแลแก้โลหิตออกตามไรฟันแล.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ถั่วตกลอหิตทางทวารปัสสาวะ เอารากปลาไหลเผือก ๑ ขิง ๑ ข่า ๑ รากส้มกุ้ง ๑ สารส้ม ๑ ทำแท่งไว้กินหายแล เปลือกน้ำเต้าขาวเผาไฟ ๑ ผัสดองร้งเผาไฟ ๑ ตำผงละลายน้ำเปลือกหมากสงสุก ทาแก้โลหิตออกตามไรฟันและแก้ผิวดาษก็ได้ แก่ลักปิดลักเปิดก็ได้ เปลือกมะม่วงพรวน ๑ ชันตะเคียน ๑ ยาดำเผาไฟ ๑ น้ำตาลกรวด ๑ ตำละลายน้ำหมากดิบ แก้อาเจียนเป็นโลหิตและแก้โลหิตออกตามไรฟันแล.....”

ตำรายาในจารึกซึ่งรื้อจากศาลาต่าง ๆ ในตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์ หน้า ๓๕ จารึกไว้ว่า

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

จารึกซึ่งรื้อจากศาลาต่าง ๆ

“.....๑ ปุณะจะประรัง ลำดับนี้จะกล่าวด้วยนัยหนึ่งใหม่ ว่าด้วยลักษณะมหาสันนิบาต อันบังเกิดในที่ สุดแห่งโบราณขวร กล่าวคือสันนิบาตทุณโทษนั้นเป็นคำรบ ๒ สืบต่อไป และเมื่อจะบังเกิดนั้นเกิดแต่ กองสมุฏฐาน ๖ ประการ ประชุมพร้อมกันเข้าแล้วเมื่อใดมีอาการทำให้หาวเป็นต้น และให้บิดคร้านมัก ทำให้ร้อนเป็นกำลังแล้วให้สะท้อนหนาว ให้บริโภคอาหารมิได้ ให้เสโทตก ให้สยบมัวเมา ให้ปากขม ให้วิ่งเวียน ให้หน้าแตกกระแหงระหวย มักพึงใจอันเย็น ให้ปัสสาวะเหลือง ให้จักษุแดง ให้เล็บและผิวหนังนั้น เหลือง มีกลิ่นดังสาบม้า ลักษณะที่กล่าวมานี้จัดเป็นทุณโทษในมหาสันนิบาตเป็นสาทยโรคหายในตรีโทษ นั้น ตามอาจารย์กล่าวไว้ดังนี้ ฯ

เอาแก่นขี้เหล็ก แก่นราชพฤกษ์ เมล็ดราชพฤกษ์ โศกกระสุน รากมะแว้งเครือ รากมะเขือขึ้น รากมะอึก รากขี้กาแดง ใบมะกา ยาตำสุทธิ สิ่งละส่วน มะตูมอ่อน บอระเพ็ด หัวหมู ใบรัก สิ่งละ ๒ ส่วน แก่นสน ผลจันทน์ จันทน์แดง จันทน์ขาว สิ่งละ ๓ ส่วน รากย่านาง ก้านสะเดา สิ่งละ ๔ ส่วน ต้มตามวิธี ให้กิน แก้มหาสันนิบาตทุณโทษ ที่กระทำให้สะท้อนร้อนสะท้อนหนาว และบริโภคอาหารมิได้นั้นหาย ดีนึก.....”

การสะตุจนสี

จนสีเป็นผลึกรูปแผ่นหรือรูปแท่งของเกลือทองแดงที่เกิดในธรรมชาติ ในทางเคมีเป็นเกลือซัลเฟตของทองแดงที่มีน้ำผลึก (copper sulphate pentahydrate, $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) มีชื่อสามัญว่า chalcalthite มีสีฟ้า ใส หน้าตัดเป็นเงาวาว มีระดับความแข็ง ๒.๕ ความถ่วงจำเพาะ ๒.๑ - ๒.๓ เนื้อเปราะ บางถิ่นเรียก ชินสี กำมะถันเขียว หินเขียว สียอยอน หรือ สีนายวน ก็มี ฝรั่งเศสก็เรียกหลายชื่อ เช่น bluestone, blue vitriol, verdigris จีนเรียก ตำฮ้วง (สำเนียงแต้จิ๋ว) หรือ ตำนสีอ (สำเนียงแมนดาริน)

จนสี

จนสีในธรรมชาติเป็นสารที่พบได้ ในการทำเหมืองทองแดง ในน้ำฉิดแร่ เมื่อเอาน้ำฉิดแร่มาต้มให้ระเหยไป จะได้ผลึกจนสี หรืออาจได้จากการเตรียมทางเคมี โดยใช้โลหะทองแดง หรือสนิมทองแดง (ออกไซด์ของทองแดง) ทำปฏิกิริยากับกรดกำมะถัน คนทั่วไปจึงมักเข้าใจผิด ว่าจนสีคือ สนิมทองแดง

จนสีที่เป็นของดีและบริสุทธิ์ต้องเป็นก้อนสีน้ำเงิน ใส ไม่มีสิ่งเจือปนอื่น ๆ เมื่อทิ้งไว้ในที่แห้ง จะสูญเสียน้ำผลึกไปอย่างช้า ๆ จนกระทั่งเปลี่ยนเป็นสีขาวขึ้น ๆ เรียก จนสีสะตุ ซึ่งมีสรรพคุณทางยาแรงขึ้น แต่เมื่อถูกน้ำอีกก็จะมีสีน้ำเงินใสเช่นเดิม

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่าจนสีมีรสเปรี้ยว ฝาด เย็น ใช้ภายนอก ช่วยกัดล้างเม็ดฝี กัดหัวหูดและคุชทะราด ผสมกับขี้ผึ้งปิดแผลกัดฝังกัดหนองได้ดี

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาแก้ชางยอดเอกขึ้นโคนลิ้น ขนานนี้ท่านให้เอา **จุนลีสะตุ** เอาส่วนหนึ่ง น้ำประสานทองสะตุเอา ๒ ส่วน เกลือคั่วเอา ๓ ส่วน ดีปลีเผา ๕ ส่วน รวมยา ๔ สิ่งนี้บดเป็นผงปั้นทำแท่งไว้ ละลายน้ำมะนาวแทรกดีจระเข้กวาดซางแดง.....”

หรือตำรับยาแก้ไอและยาแก้หืด ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ ของขุนโสภิต บรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๕๐ และ ๒๕๕ ซึ่งให้สูตรตำรับไว้ดังนี้

“.....ยาแก้ไอ เอา**จุนลีสะตุ** สารลัมสะตุ ดินประสิ่ว น้ำประสานทอง หรดาลกลีบทอง กำมะถันแดง ชี้แมลงสาบขี้ รากไคร้เครือ รากมะกล่ำเครือ กระเทียม พริกไทย ชิง เปลือกไข่ไก่ฟัก เอาเสมอภาค น้ำมะนาวเป็นกระสายบด กวาด.....”

“.....ยาแก้หืด เอาใบตำลึง ๑ กำมือตำคั้นเอาน้ำ เอา **จุนลีสะตุ** ๑ สลึง บดเป็นผงใส่ลงในน้ำใบตำลึงนั้นกิน.....”

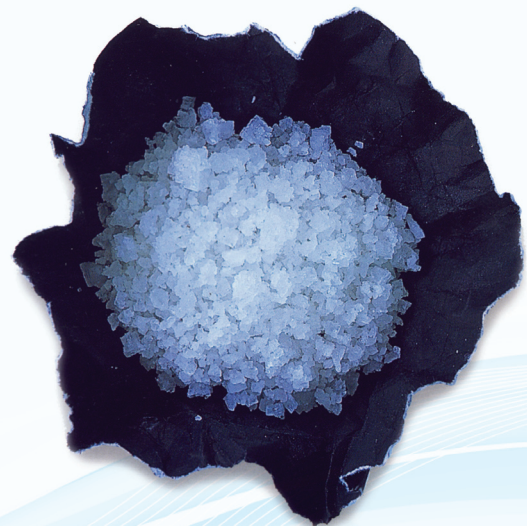
การสะตุเกลือ

เกลือ หรือเกลือแกง เป็นเกลือคลอไรด์ของโซเดียม (sodium chloride) มีสูตรเคมี NaCl เมื่อบริสุทธิ์จะเป็นสีขาว มีรสเค็ม เมื่อดูด้วยกล้องจุลทรรศน์จะเห็นเป็นผลึกรูปลูกบาศก์ มีจุดหลอมเหลว ๘๐๐ องศาเซลเซียส ละลายในน้ำได้ดี มีอยู่ทั่วไปในโลก มีมากที่สุดใต้น้ำทะเล รองลงมาพบในดินใต้พื้นโลกบางแห่ง

เกลือแกงที่ได้จากน้ำทะเล เรียก **เกลือสมุทร** หรือ **เกลือทะเล** ส่วนที่ได้จากใต้ดินเรียก **เกลือสินเธาว์** เกลือที่ใช้ในตำรับยาไทยหลายขนานนั้น หากไม่มีการระบุว่าเป็นเกลืออะไร ก็ให้ถือว่าเป็นเกลือสมุทร

เกลือสมุทร (sea salt) เป็นเกลือแกงที่ได้จากน้ำทะเล มีสูตรเคมี NaCl คำว่า สมุทร มาจาก samudra ในภาษาบาลี แปลว่า ทะเลลึก เกลื่อนี้เตรียมได้โดยอาศัยแสงแดดทำให้น้ำทะเลระเหย ผลึกกันมากในภูมิภาคที่มีชายฝั่งทะเล มีกระแสลมแรง มีฤดูร้อนยาว ในประเทศไทยมีการทำนาเกลือสมุทรในแถบจังหวัดชายทะเล หรือพื้นที่ที่มีน้ำทะเลท่วมถึง เช่น สมุทรสงคราม สมุทรสาคร ปัตตานี ตำราสรรพคุณยาโบราณว่า เกลือสมุทรมีรสเค็ม ช่วยบำรุงธาตุทั้ง ๔ แก้น้ำดีพิการ แก้โรคท้องมาน

เกลือสินเธาว์ (rock salt) เป็นเกลือแกงที่ได้จากใต้ดิน มีสูตรเคมี NaCl เช่นเดียวกับเกลือสมุทร คำ **สินเธาว์** มาจากภาษาบาลีว่า saindhava บางถิ่นเรียก **เกลือหิน** ก็มี เกลือสินเธาว์ทำกันมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มักทำกันในฤดูแล้ง พื้นที่ที่จะมีดินโป่งหรือเอือด (คือ ผลึกเกลือขนาดเล็ก ๆ ที่แทรกขึ้นมาเองโดยธรรมชาติ เกิดจากเกลือที่ละลายน้ำแล้วน้ำระเหยไป) นั้น

เกลือสินเธาว์

มักเป็นที่ชายเนิน ชายหนอง ชายบึง ชายทุ่ง หรือชายดง ในบริเวณดังกล่าวถ้ามีดินโป่งหรือเอือดเกิดขึ้น แล้วจะไม่มีหญ้าหรือต้นไม้ขึ้น จะมีบ้างก็เป็นพรรณไม้ขนาดกลางและไม้พุ่มขนาดเล็ก บางชนิดที่ชอบดินเค็ม เช่น สะแกนา ขลุ่ พุดตอ

การทำเกลือสินเธาว์มี ๒ วิธี คือ *เกลือตาก* ทำได้ด้วยการฉีดน้ำเข้าไปในหลุมที่ขุดถึงชั้นที่มีเกลือสินเธาว์หรือ “เอือด” แล้วฉีดล้างเกลือให้ละลาย จากนั้นจึงสูบน้ำมาตากแดดไว้จนเกลือตกผลึกลงมา และ *เกลือต้ม* ทำได้โดยการใช้ไฟเคี่ยวน้ำเกลือให้งวด จนเกลือตกผลึกออกมา

ตำราสรรพคุณยาโบราณไทยว่า เกลือสินเธาว์มีรสเค็ม มีสรรพคุณทำลายพรรคติก แก้กษะสำระสาย แก้กสมุฏฐานตรีโทษ แก้นิว เป็นต้น

การสะตุเกลือ

การสะตุเกลือเป็นวิธีการล้างเกลือให้สะอาด โดยนำเกลือใส่ในหม้อดินเทน้ำใส่ให้เกลือละลาย แล้วนำมาตั้งไฟจนแห้งและฟูหรือทำได้โดยการคั่วที่อุณหภูมิสูง จนความชื้นและน้ำระเหยออกไปหมด อาจทำได้โดยนำเกลือใส่ในหม้อดิน ตั้งไฟให้น้ำระเหยออกหมด จนเกลือกรอบจึงนำมาใช้ปรุงยา

๑. นำเกลือใส่หม้อดิน

๒. ตั้งไฟจนเกลือกรอบ

๓. เกลือสะตุ

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าเกลือสะตุ

ยาแก้หวัดตกโรคในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๑๓ ขนานหนึ่ง ซึ่งตำราให้สูตรไว้ดังนี้

“.....ยาถ่ายโรคหวัด เอาซีเหล็กทั้ง ๕ ลูกสมอทั้ง ๓ ลูกมะขามป้อม ลูกมะกอก **เกลือสะตุ** ๖ บาท ต้มกิน.....”

หรือยาชักมดลูก ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๓๒ ดังนี้

“.....ยาชักมดลูก เอาพริกไทยขี้ สารส้มสะตุ **เกลือสะตุ** การะบูน เอาสิ่งละ ๑ บาท เบี้ยกานี้ ข้าวตากขี้ สิ่งละ ๒ สลึง บดละลายสุรากิน.....”

หรือยาแก้โรคผอมแห้ง ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๖๑ ซึ่งให้สูตรตำรับไว้ดังนี้

“.....ยาแก้โรคผอมแห้ง หน้าแข็งตกละเอียด เนื่องจากอยู่ไฟไม่ได้ เอาพริกไทย ดีปลี ขิง ข่า กระเทียม หวานน้ำ กระชาย ไพล กะทือ **เกลือสะตุ** เกลือสินเธาว์ เอาสิ่งละ ๕ ตำลึง บดละลายน้ำส้มลำ หรือน้ำส้มสายชูกิน ยานี้เคยใช้ได้ผลมาแล้ว.....”

การสะตุสนิมเหล็ก

สนิมเหล็ก เป็นเกล็ดของสนิมขุม (สนิมชนิดกินลึก เข้าไปในเนื้อเหล็ก) ที่ถูกเคาะออกมาจากเหล็ก มีลักษณะเป็นเกล็ด แบน ส่วนกลางโป่งพอง รูปร่างไม่แน่นอน มีสีดำ เทา หรือสีน้ำตาล ผงเหล็ก เป็นเหล็กที่ได้มาจากการครางเหล็กด้วยตะไบ (ขัดด้วยตะไบ) เพื่อให้ได้ผงเหล็ก

ตำราสรรพคุณยาโบราณว่าสนิมเหล็กและผงเหล็กมีรสเผ็ดเย็น สรรพคุณแก้ฝีและคุดทะราด บำรุงโลหิตสตรี ใช้ผสมกับหน่อไม้สดและปูนขาว ตำพอกที่ชายโครง แก้กัณฑ์ ตับทรุด ม้ามโต ม้ามย้อย ตับแลบตามชายโครง

การสะตุสนิมเหล็ก

การสะตุสนิมเหล็กและผงเหล็กมีวิธีการสะตุเช่นเดียวกัน โดยนำสนิมเหล็กหรือผงเหล็กใส่ในฝาละมี หรือหม้อดิน แล้วใส่น้ำมะนาวให้ท่วม ยกขึ้นตั้งไฟ เคี่ยวจนแห้ง ทำอย่างนี้ซ้ำ ๆ ประมาณ ๗ - ๘ ครั้ง จนเหล็กกรอบดีแล้วจึงนำไปใช้ได้ หากยังไม่กรอบต้องทำซ้ำ ๆ ต่อไปอีก จนกว่าจะกรอบจึงจะใช้ได้

สนิมเหล็ก

๑. บีบน้ำมะนาวให้ทั่วผงเหล็ก

๒. ตั้งไฟให้แห้ง

๓. ทำซ้ำ ๗-๘ ครั้ง จนผงเหล็กกรอบ

๔. ผงเหล็กที่สะอาดแล้ว

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าเหล็กสะอาด

ตำรับยาที่มีการใช้สนิมเหล็กหรือผงเหล็กเป็นส่วนประกอบในตำรับ มักจะมีการสะอาดก่อน เช่น ยาแก้ไข้พระดึก ยาเข้าเหล็กน้อย และยาเข้าเหล็กใหญ่ ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๙๗ และ ๓๓๒ ดังนี้

“.....ยาแก้ไข้พระดึก ใช้ตาเหลือง แก้วตาลแก้วทองแข็ง เอารากคาง รากชุมเห็ด รากผักข้าว หนุ้าปากควาย รากกล้วยดิบ ใบหัตถุน ใบคนทีสอ ใบคนทีเขมา หัวเห้วหมู รากจิงจ้อใหญ่ บดเป็นผง แล้วเอาเหล็กกะทะทุบให้แหลก เอาใส่กะทะใส่น้ำมะนาวตั้งไฟให้เหล็กร้อน แล้วเอาประสมกับยาผงนั้น ละลายน้ำมะเพือกิน ถ้าจะให้ลงละลายน้ำส้มกิน ยานี้แก้ฝีกะตักก็ได้.....”

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

“.....ยาเข้าเหล็กน้อย เอาเหล็กกรางให้ละเอียด หวานน้ำ เปลือกอ้อยช้าง พรหมมี รากกล้วยดิบ รากปูเจ้าคอยท่า รากดิน เอาสั่งละ ๑ บาท เอาแมลงจิ้งจี้เผาไฟ ๓ ตัว ชี้แห้งเผาไฟ ไม้ขัดไหปลาร้าเผาไฟ หอยตุ๊ดฟ้าเผาไฟ ๓ ตัว ก้างปลาสร้อยขี้ให้เกรียม กระดองปูเผาไฟ กระดุกแครงเผา กระดุกกาเผา กระดุกหมาดำเผา กระดุกงูทับทางเผา กระดุกไก่อดำเผา เขากวาง งาช้าง นอแรด กรามแรด กรามช้าง เขากูย เขาวัวป่า เขาควายเผือก เขาแพะ เขี้ยวเสือ เขี้ยวจระเข้ เขี้ยวหมี เขี้ยวหมู พวงเขา, เขี้ยว, กระดุก ให้เผาไฟทุกอย่าง โกฎทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ จันทน์ทั้ง ๒ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู กฤษณา กระล่ำกัก อบเชย สังกรณี ขี้ตะกั่ว ทองคำเปลว ๑๕ แผ่น **ประสะเหล็กด้วยน้ำมะนาว ๗ ลูก** ยานี้บดบั่น แห้ง แก้วเชื่อมมั่ว ละลายน้ำมูตร หรือน้ำคร่ำ หรือน้ำสุรากิน แก้วกาต่าง ๆ ถ้าจะให้ท้องเดิน ละลาย น้ำมะนาวกิน ถ้าจะให้ปัสสาวะ ละลายน้ำร้อนแทรกผิวกิน แก้วใสกละลายน้ำมะนาวแทรกการะบุน พิมเสนกิน ถ้ามึนพิษ ละลายน้ำมูตรหรือน้ำคร่ำกิน.....”

“.....ยาเข้าเหล็กใหญ่ เอาเหล็กกรางให้ละเอียด (ละเอียด) ๑ บาท ทองแดงกรางให้ละเอียด ๑ บาท กระดุกหมาดำ กระดุกม้า รากดิน แมลงจิ้งจี้ กระดุกเต่าเหลือง กระดองตะพาบน้ำ กระดองปูเผา กระดุกเงือก กัญชา ใบคนที่สอ เอาสั่งละ ๒ สลึง หย้าแพรกเผือก หวานน้ำ หย้าปากควาย เอาสั่งละ ๖ สลึง ใบสวาด ใบมะยม เอาสั่งละ ๑ บาท ใบมะเฟือง พรหมมี เอาสั่งละ ๒ สลึง ทองคำเปลว ๑๓ แผ่น **เอาน้ำมะนาว ๑๓ ลูก ประสะเหล็ก** เอาเทียนทั้ง ๕ โกฎทั้ง ๕ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู น้ำประสาธทอง ลิ่นทะเล เอาสั่งละ ๒ สลึง บดบั่นแห้ง ใช้กระสายตามแต่เหมาะกับโรค.....”

อย่างไรก็ตาม ตำราการแพทย์แผนไทยในชั้นหลัง ๆ อาจเรียก “สะตุเหล็ก” แทน “ประสะเหล็ก” เช่นในคำอธิบายศัพท์ในหนังสือ “จารึกตำรายาวัตราชโอรสอารามราชวรวิหาร” และ “ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ” ซึ่งให้คำ อธิบายวิธีการสะตุ เหม่าเหล็กไว้เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การสะตุรงทอง

รงทองเป็นยางสีเหลืองแห้งได้จากพืชที่มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ว่า *Garcinia hanburyi* Hook. f. วงศ์ Guttiferae มีชื่อสามัญที่ฝรั่งเรียกว่า gamboge พืชที่ให้รงทองเป็นไม้ยืนต้น สูง ๑๒ - ๑๕ เมตร ทุกส่วนของต้นมียางสีเหลือง ใบเป็นใบเดี่ยว เรียงตรงข้าม รูปไข่ กว้าง ๔ - ๖ เซนติเมตร ยาว ๘ - ๑๔ เซนติเมตร สีเขียวเข้ม ช่อดอกออกเป็นกระจุกเล็ก ๆ ตามซอกใบใกล้ดอกสีเหลือง ผลเป็นผลมีเนื้อ

ตำราสรรพคุณยาไทยว่า รงทองมีรสเย็นเบื่อ สรรพคุณถ่ายเสมหะ โลหิต เป็นยาถ่ายอย่างแรง และเนื่องจากรงทองมีฤทธิ์เป็นยาถ่ายอย่างแรง ก่อนใช้แพทย์แผนไทยจึงนำรงทองมาประสะก่อน

การสะตุรงทอง

แพทย์แผนไทยมีวิธีการสะตุรงทองไว้ ๓ วิธี ดังนี้

๑. เอารงทองมาบดเป็นผง บีบน้ำมะกรูดใส่ลงจนปั่นได้ ห่อใบบัวหลวง ๗ ชั้น ปิ้งไฟให้เกรียม, หรือ
๒. เอารงทองห่อในใบบัวที่ตากกลางสระ ปิ้งไฟให้ไหม้, หรือ
๓. เอารงทองห่อใบชา ปิ้งไฟให้เกรียม

รงทอง

๑. นำรงทองมาบดให้ละเอียด

๒. ปิบน้ำมะกรูดใส่ในรงทองแล้วห่อด้วยใบบัว ๗ ชั้น

๓. นำมาปิ้งไฟให้เกรียม

๔. รงทองสะอาดแล้ว

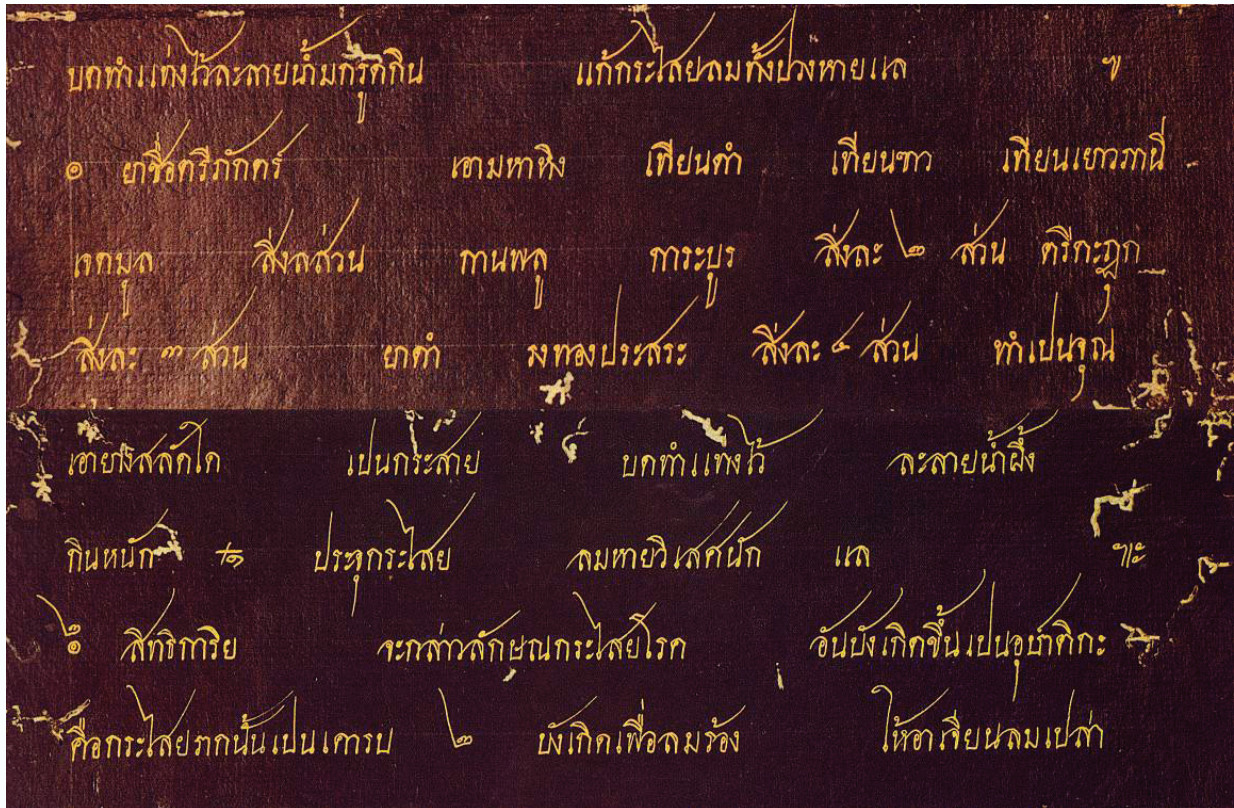

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้ารงทองสะตุ

รงทองที่ประสะแล้วเรียก รงทองประสะ หรือ รงทองสุทธิ เช่น คัมภีร์กระษัยในตำราเวชศาสตร์ ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๑๗ และหน้า ๕๒

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๑ เลขที่ ๑๐๐๐ หน้าต้น ที่ ๒๘ ถึง ๒๙

คำอ่าน “.....๑ ยาชื่อตรีภักตร์ เอามหาหิง เทียนดำ เทียนขาว เทียนยาวภาณี เจตมูล สิ่งลส่วน กานพลู การะบูร สิ่งละ ๒ ส่วน ตรีภักฏ สิ่งละ ๓ ส่วน ยาดำ รงทองประสะ สิ่งละ ๔ ส่วน ทำเป็นจุน เอาอย่าง สลัดไค เปนกระสาย บดทำแท่งไว้ ละลายน้ำฝิ่งกินหนัก ๑๖ ประจุกระสาย ลมหายวิเศษนัก แล.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาชื่อตรีภักตร์ เอามหาหิงค์ เทียนดำ เทียนขาว เทียนยาวภาณี เจตมูลเพลิง สิ่งลส่วน กานพลู การบูร สิ่งละ ๒ ส่วน ตรีภักฏ สิ่งละ ๓ ส่วน ยาดำ รงทองประสะ สิ่งละ ๔ ส่วน บดเป็นผง เอาอย่างสลัดไคเป็นกระสาย ทำแท่งไว้ ละลายน้ำฝิ่งกินหนัก ๑ สลิ่ง ประจุกระษัยลมหายวิเศษนักแล.....”

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๒ เลขที่ ๑๐๐๑ หน้าปลาย ที่ ๑๙ ถึง ๒๐

คำอ่าน “.....๑ ขนานหนึ่ง เอายาดำ มหาหิง ดีปลี สิ่งละส่วน เทียนดำ ๒ ส่วน การะบูร ๓ ส่วน รงทองสุทธิ ๖ ส่วน โหราเท้าสุนัข พริกไทย ผลกระวาน สิ่งละ ๘ ส่วน ทำเป็นจุนบดละลายน้ำผึ้งให้ กินหนัก ๑๑ แก้วโยกระไสย ซึ่งกำเริบในเวลาบ่ายกระทำให้ปวดขบในอกแลให้ร้อนในอกนั้น หายวิเศษ นักแล.....”

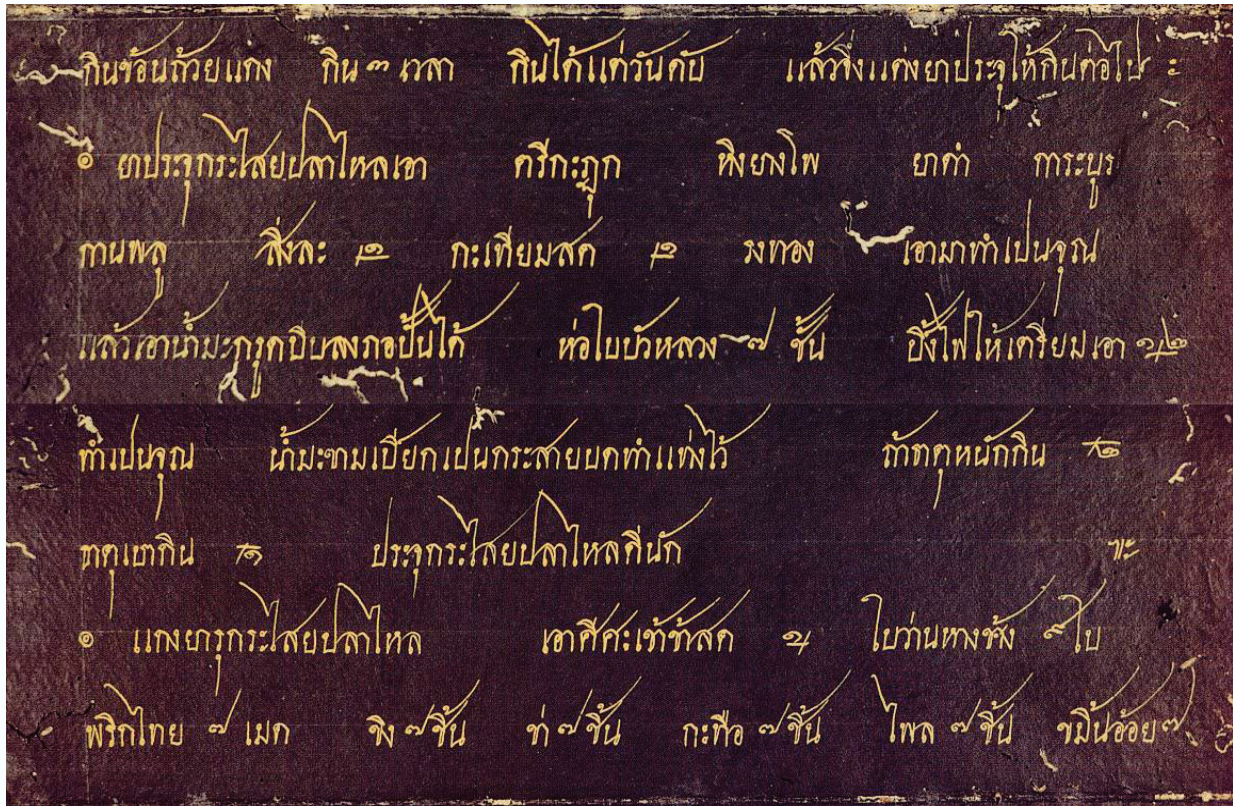
เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ขนานหนึ่ง เอายาดำ มหาหิงค์ ดีปลี สิ่งละส่วน เทียนดำ ๒ ส่วน การะบูร ๓ ส่วน รงทองสุทธิ ๖ ส่วน โหราเท้าสุนัข พริกไทย ผลกระวาน สิ่งละ ๘ ส่วน บดเป็นผง ละลายน้ำผึ้ง ให้กินหนัก ๑ สลึง แก้วโยกระษัยซึ่งกำเริบในเวลาบ่ายกระทำให้ปวดขบในอกแลให้ร้อนในอกนั้น หายวิเศษนักแล.....”

วิธีการสะดุ้งทองมีบอกไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ ในตำรับยา ยาประจุ กระษัยปลาไหล (หน้า ๒๕) ยาแก้ขัดอูจกระ (หน้า ๒๑๘) และยาเหลื่องหรดาล (หน้า ๒๖๖) ดังนี้

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๑ เลขที่ ๑๐๐๐ หน้าปลาย ที่ ๕ ถึง ๖

คำอ่าน “.....๑ ยาประจุกระไสยปลาไหลเอา ตริกะฎุก หิงยางโพ ยาดำ การะบูร กานพลู สิ่งละ ๑+
กระเทียมสด ๑+ รงทอง เอามาทำเป็นจุน แล้วเอาน้ำมะกรูดบีบลงพอปั้นได้ ห่อใบบัวหลวง ๗ ชั้น บั้งไฟ
ให้เตรียมเอา ๑+๒ ทำเป็นจุน น้ำมะขามเปียกเป็นกระสายบดทำแท่งไว้ ถ้าธาตุหนักกิน ๑+๒ ธาตุเบากิน
๑+๑ ประจุกระษัยปลาไหลดีนักแล.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาประจุกระษัยปลาไหล ให้เอาตริกะฎุก หิงค์ยางโพธิ์
ยาดำ การบูร กานพลู สิ่งละ ๑ บาท กระเทียมสด ๑ บาท รงทอง เอามาทำเป็นจุน แล้วเอาน้ำมะกรูด
บีบลงพอปั้นได้ ห่อใบบัวหลวง ๗ ชั้น บั้งไฟให้เตรียม เอา ๑ ตำลึง ๒ บาท บดเป็นผง น้ำมะขามเปียก
เป็นกระสาย บดทำแท่งไว้ ถ้าธาตุหนักกิน ๒ สลึง ธาตุเบากิน ๑ สลึง ประจุกระษัยปลาไหลดีนักแล.....”

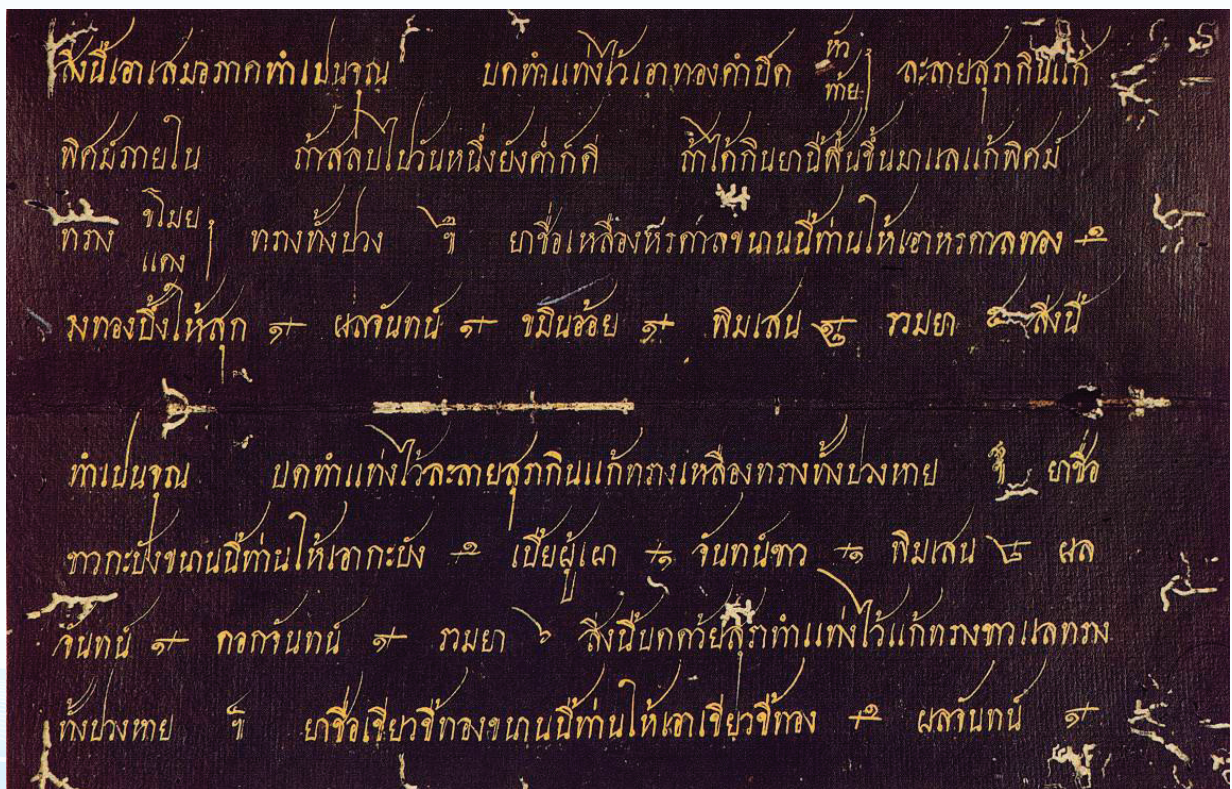
คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๓ เลขที่ ๑๐๑๐ หน้าปลาย ที่ ๔๑

คำอ่าน “.....ยาแก้ขัดอูจารชานานนี้ ท่านให้เอาถ่านไม้สัก ผลจันทร์ขี้ รงทองเอาใบบัวที่ตายกลาง
สระนั้น มาห่อธงปิ้งให้ไหม้ แล้วจึงประสมเข้าด้วยกันละลายน้ำมะนาวกินคุตตคตินัก.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาแก้ขัดอูจารชานานนี้ ท่านให้เอาถ่านไม้สัก ผลจันทร์
ขี้ รงทอง เอาใบบัวที่ตายกลางสระมาห่อธงปิ้งให้ไหม้ แล้วจึงประสมเข้าด้วยกันละลายน้ำมะนาว
กิน คุตตคตินัก.....”

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๕ เลขที่ ๑๐๑๒ หน้าปลาย ที่ ๔ ถึง ๕

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

คำอ่าน “.....ยาซื้อเหลืองหรรดาลขนานนี้ท่านให้อาหรรดาลทอง ๑ รงทองปั้งให้สุก ๑ ผลจันทน์ ๑ ขมิ้นอ้อย ๑ พิมเสน ๑ รวมยา ๕ สิ่งนี้ ทำเปนจุน บดทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้ทรางเหลืองทรางทั้งปวงหาย.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาซื้อเหลืองหรรดาล ขนานนี้ให้อาหรรดาลกลีบทอง ๑ บาท รงทองปั้งให้สุก ๑ เพ็อง ผลจันทน์ ๑ เพ็อง ขมิ้นอ้อย ๑ เพ็อง พิมเสน ๑ เพ็อง ๒ ไพ รวมยา ๕ สิ่งนี้บดเป็นผงทำแท่งไว้ละลายสุรากินแก้ซางเหลือง ซางทั้งปวงหาย.....”

การประสะรงทองในตำรับยาแก้ฝีในลำไส้เม็ดเล็กของคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ หน้า ๑๔๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) ทำโดยการห่อใบชา แล้วปิ้งไฟให้เกรียม ดังนี้

“.....ยาแก้ฝีในลำไส้เม็ดเล็กของท่านอาจารย์พรหม เอาดีเกลือ ๑๐ บาท เกลือ ๑ บาท โกฎน้ำเต้า ๑ บาท ดินประสิว ๑ บาท การะบูน ๑ บาท ยาดำ ๑ บาท รงทอง ๑ เพ็อง รงทองนั้นเอาห่อใบชาปิ้งไฟให้เกรียม น้ำมะนาว ๓๓ ผล เอาเครื่องยาบดใส่น้ำมะนาว แล้วเอาใส่กะทะทองเคี่ยวให้เหนียวเอาใส่โหลบูชาไว้ขณะที่พระสวตมบดีให้ได้ไตรมาศ เอากวาดคอดีนก เมื่อทำให้ระลึกลึงท่านอาจารย์ เมื่อเคี่ยวให้อารูปเทียนจุดบูชาทุกครั้ง ประสิทธิดีนั้.....”

การสะสมหาหิงค์

มหาหิงค์เป็นชันน้ำมันที่ได้จากรากและลำต้นใต้ดินของพืชหลายชนิดในสกุล *Ferula* วงศ์ Umbelliferae หลายชนิด เช่น *Ferula asafoetida* H. Karst, *Ferula sinkiangensis* K.M. Shen เป็นต้น พืชที่ให้มหาหิงค์เป็นไม้ล้มลุกอายุหลายปี รากและเหง้าอวบ ขึ้นในที่แห้งแล้ง พบในธรรมชาติในประเทศอิรัก อิหร่าน และอัฟกานิสถาน และภาคตะวันตกของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

คำ หิงค์ (hingu) เป็นคำภาษาสันสกฤต โบราณไทยเติมคำว่า “มหา” เข้าไป เรียกว่า “มหาหิงค์” ด้วยยามหาหิงค์เป็นก้อนสีเหลืองแดงและเหนียว มียางสีขาวฝังอยู่ในเนื้อเป็นแห่ง ๆ มีกลิ่นเฉพาะที่ติดทนนาน

ตำราสรรพคุณยาไทยว่ามหาหิงค์มีรสเผื่อนร้อน เหม็นและเบื่อ สรรพคุณแก้ท้องผูกมึนอุจจาระแข็ง และร่วนเหมือนขี้แพะ (พรรดิก) แก้มันทำให้เสียดแทงและปวดท้อง แก้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ขับลมผายชำระเสมหะและลม เป็นต้น

มหาหิงค์

การระตุมหาหิงค์

การระตุมหาหิงค์ทำได้โดยนำมาใส่ในภาชนะ ละลายด้วยน้ำต้มใบกะเพราแดง แล้วกรองให้สะอาด จึงนำมาใช้ปรุงยาได้ วิธีการนี้มีระบุไว้ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ หน้า ๒๐๑ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ ดังนี้

“.....ยามาตะลุงโสฬส แก้มเลือด เอาสะค้าน
เจ็ดมูลเพลิง ตรีกะฎก รากข้าวพลู เอายาทั้งนี้ยี้ไว้ ถ้าจะให้
เป็นเบ็ญจกุลนารายณ์ เอาผิวมะกรูด ใบคนที่สอ รากจิงจ้อ
หัตถกุลเทศ (หัตถคุณเทศ) เปล้าทั้ง ๒ ยาคำ มหาหิงค์ ให้ฆ่า
หัตถกุล (หัตถคุณ)ด้วยน้ำมะนาว ฆ่าเปล้าด้วยเปลือกคนทา
รากจิงจ้อ รากทองแตก ฆ่าด้วยน้ำผักคราด มหาหิงค์ฆ่า
ด้วยน้ำใบกะเพรา ยาคำฆ่าด้วยน้ำกระเทียม อันนี้โสฬสใน
มาตะลุงเบ็ญจกุลนารายณ์ ยานี้แก้บิดวิเศษนักแล.....”

๑. เอามหาหิงค์มาใส่ในภาชนะ

๒. ละลายมหาหิงค์ด้วยน้ำต้มใบกะเพรา

๓. กรอง

๔. ทิ้งให้มหาหิงค์แห้ง แล้วจึงนำไปใช้ปรุงยา

บทที่ ๓ ฆ่าฤทธิ์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของคำ ฆ่า ว่า ทำให้ตาย (เช่น ฆ่าคน ฆ่าสัตว์) ทำให้หมดไป ทำให้สิ้นไป เช่น ฆ่าเวลา ฆ่ากลิ่น ฆ่าข้อความ ในความหมายของการแพทย์แผนไทย ฆ่า หมายถึงการทำให้ตัวยามีพิษลดลง เสื่อมฤทธิ์ หรือฤทธิ์อ่อนลง ทำนองเดียวกับการสะตุ แต่ที่เรียกว่า ฆ่า เพราะเป็นของมีพิษร้ายแรงมาก ดังนั้นการฆ่าฤทธิ์ หมายถึง “ทำให้ตัวยามีพิษมาก มีพิษน้อยลงหรือหมดไปจนไม่เป็นอันตรายต่อผู้ใช้ยา” ตัวอย่างตัวยาที่ต้องฆ่าฤทธิ์ก่อนนำมาใช้ปรุงยา ได้แก่ สลอด สารหนู พรอท ขาด อย่างไรก็ตาม “การฆ่า” ยังใช้กับชะมดเช็ดซึ่งเป็นตัวยาที่ไม่มีพิษ แต่เป็น “การฆ่ากลิ่นคาว” หรือทำให้ชะมดเช็ดมีกลิ่นหอม

การฆ่าฤทธิ์สลอด

สลอด หรือตลอด เป็นเมล็ดแห้งของพืชที่มีชื่อทางพฤกษศาสตร์ คือ *Croton tiglium* L. ในวงศ์ Euphorbiaceae บางถิ่นเรียก มะขาง มะตอด หมากทาง หัสคีน ผลาญศัตรู สลอดต้น ตลอด หมากหลอด เป็นต้น พืชชนิดนี้เป็นไม้พุ่ม สูง ๓ - ๖ เมตร ลำต้นเกลี้ยง ใบเป็นใบเดี่ยว รูปไข่ เรียงสลับกัน กว้าง ๒ - ๗ เซนติเมตร ยาว ๕ - ๑๔ เซนติเมตร ปลายใบแหลม โคนใบโค้งกว้าง ขอบใบจักฟันเลื่อย ดอกเป็นดอกเดี่ยวหรือดอกช่อออกตรงปลายกิ่ง ดอกเพศผู้มีกลีบเลี้ยง ๔ - ๖ กลีบ กลีบดอกมี ๔ - ๖ กลีบ มีเกสรตัวผู้จำนวนมาก ก้านไม่ติดกัน ดอกเพศเมียมีกลีบเลี้ยงรูปไข่ มีขนที่โคนกลีบ ไม่มีกลีบดอก หรือมีกลีบดอก แต่มีขนาดเล็กมาก ผลมี ๓ พู รูปขอบขนานหรือรูปรี กว้าง ๑ - ๑.๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๒ เซนติเมตร เมื่อแก่จัดจะแห้งและแตกได้ เมล็ดมี ๓ เมล็ด รูปขอบขนานแกมรูปไข่ กว้างประมาณ ๖ มิลลิเมตร ยาวประมาณ ๑ เซนติเมตร สีสน้ำตาลอ่อน ตำราสรรพคุณยาไทยว่าเมล็ดสลอดมีรสร้อนเผ็ด มัน มีสรรพคุณถ่ายพิษเสมหะและโลหิต ถ่ายน้ำเหลืองเสีย ถ่ายอุจจาระธาตุ ถ่ายลม ถ่ายพยาธิ เป็นต้น จัดเป็นตัวยาอันตราย แม้ใช้เพียงเล็กน้อยราว ๑ ใน ๑๐ ของเมล็ด ก็มีผลให้ถ่ายอย่างแรง จึงควรใช้ด้วยความระมัดระวัง ก่อนใช้แพทย์แผนไทยจะฆ่าฤทธิ์ก่อน

การฆ่าฤทธิ์สลด

ตำราการแพทย์แผนไทยฆ่าฤทธิ์สลดได้หลายวิธี เมล็ดสลดที่ฆ่าฤทธิ์แล้ว ตำรา ฯ เรียก ผลสลด ประสะตามวิธีสุทธิ ผลสลดประสะแล้ว หรือผลสลดสุทธิ เป็นต้น สำหรับการฆ่าฤทธิ์เมล็ดสลดนั้น แม้ตำราหลายเล่มจะเรียกเป็น “ประสะ” แต่ในหลักการนั้นควรเรียก “ฆ่าฤทธิ์”

ลูกสลด

วิธีการฆ่าฤทธิ์สลดและตัวอย่างตำรับยาที่เข้าฆ่าฤทธิ์สลด

วิธีการฆ่าฤทธิ์สลดนั้น ตำราการแพทย์แผนไทย ให้ไว้หลายแบบหลายวิธี เช่น

๑. การฆ่าฤทธิ์สลดโดยนำผลสลด ๑๐๘ เมล็ด ผ่าเอาเมล็ดละซีก บดให้ละเอียด แล้วทอดในน้ำมันมะพร้าวไฟให้เกรียม บางตำราใช้วิธีการคั่วให้เมล็ดสลดเกรียมแทน เช่นที่ระบุไว้ในตำราเวชศาสตร์ ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๓๕ ดังนี้

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๑ เลขที่ ๑๐๐๐ หน้าปลาย ที่ ๔๗ ถึง ๔๘

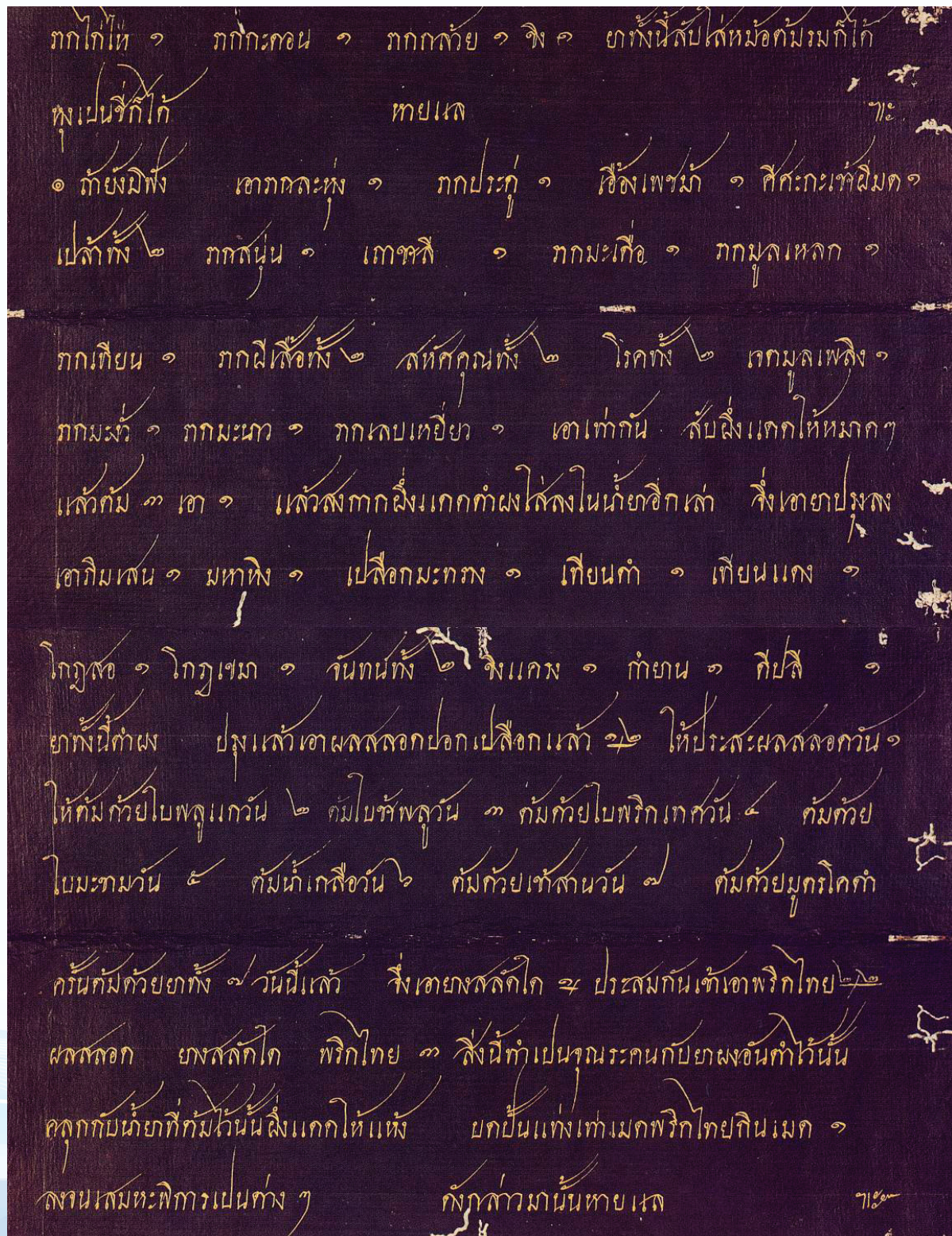

คำอ่าน “.....๑ ยาประจุกระไสยดาน เอาเปลือกสะท้อน เปลือกราชพฤกษ์ มะพร้าวไฟ ๓ ผล ผ่าเอาผลซีก เอาแต่ซีกข้างกลาง ขูดคั้นเป็นกะทิให้ข้น คลุกกันเข้าด้วยกัน หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอา ผลสลด ๑๐๘ เมล็ด ผ่าเอาเมล็ดละซีกบดให้ละเอียด แล้วจึงทอดลงในน้ำมันนั้นให้เตรียม แล้วจึงให้กิน แต่ช้อนหอยหนึ่ง ลงสิ้นเชิงแก่กระไสยดานให้ตก แล้วเว้นไว้ ๗ วัน ให้กินวัน ๑ แล้วจึงแต่งยา ชื่อว่านารายณ์พังค้าย ให้กินต่อไป.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาประจุกระษัยดาน เอาเปลือกสะท้อน เปลือกราชพฤกษ์ มะพร้าวไฟ ๓ ผล ผ่าเอาผลซีก เอาแต่ซีกข้างกลาง ขูดคั้นเป็นกะทิให้ข้น คลุกกันเข้าด้วยกัน หุงให้คงแต่น้ำมัน แล้วจึงเอาผลสลด ๑๐๘ เมล็ด ผ่าเอาเมล็ดละซีก บดให้ละเอียด แล้วจึงทอดลง ในน้ำมันนั้นให้เตรียม แล้วจึงให้กินแต่ช้อนหอยหนึ่ง ลงสิ้นเชิง แก่กระษัยดานให้ตก แล้วเว้นไว้ ๗ วัน ให้กินวัน ๑ แล้วจึงแต่งยาชื่อว่านารายณ์พังค้าย ให้กินต่อไป.....”

๒. นำผลสลดปอกเปลือกแล้ว ในวันแรกต้มกับใบพลูแก วันที่ ๒ ต้มกับใบข้าพลู วันที่ ๓ ต้มกับใบพริกเทศ วันที่ ๔ ต้มกับใบมะขาม วันที่ ๕ ต้มน้ำเกลือ วันที่ ๖ ต้มกับข้าวสาร วันที่ ๗ ต้มกับมูลโคดำ ดังที่ระบุไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๑๕๘ ดังนี้

คัมภีร์ธาตุวิภังค์ เล่ม ๒ เลขที่ ๑๐๐๗ หน้าปลาย ที่ ๒๐ ถึง ๒๓

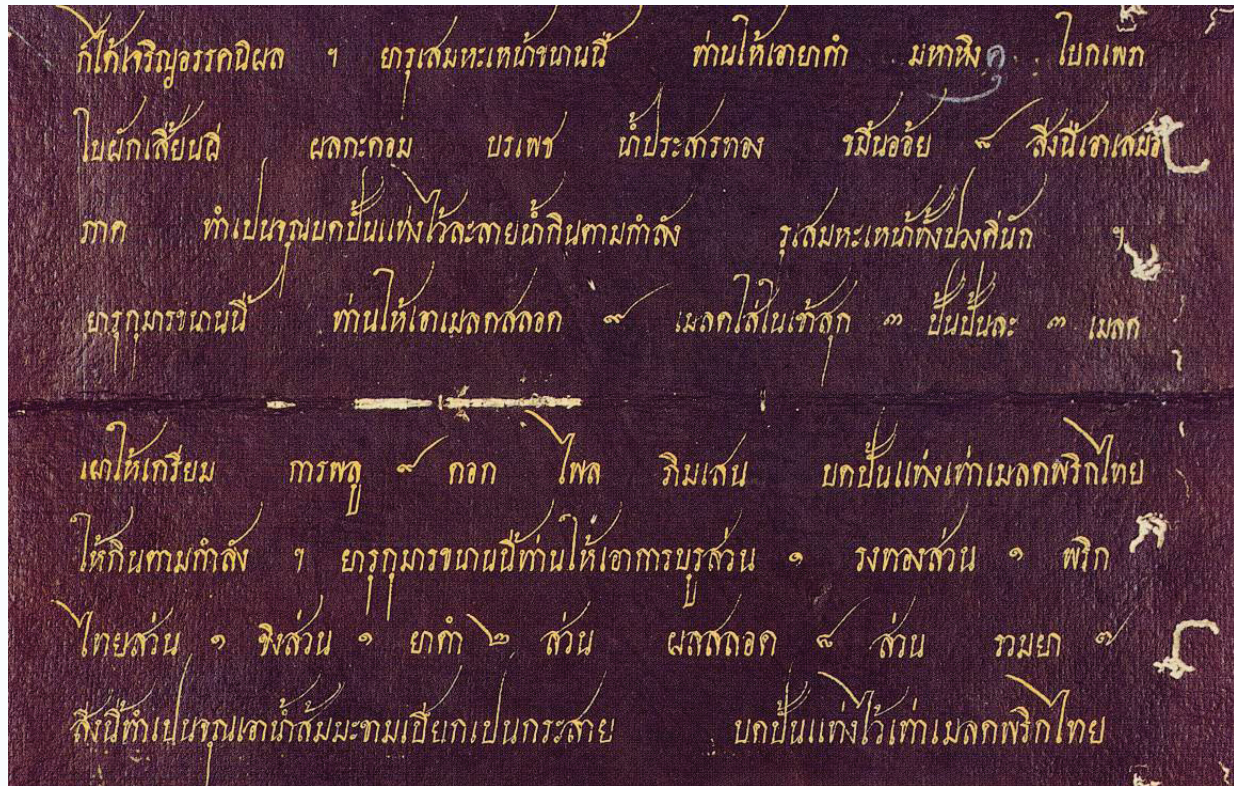

คำอ่าน “.....๑ ถ้ายังมีฟุ้ง เอารากละหุ่ง ๑ รากประตุ ๑ เอื้องเพชมา ๑ คีตะกะเข้าฝืด ๑ เปล้าทั้ง ๒ รากสนุ่น ๑ เกาชาลี ๑ รากมะเดื่อ ๑ รากมูลเหล็ก ๑ รากเทียน ๑ รากผีเสื้อทั้ง ๒ สหคฺคุณทั้ง ๒ โรคทั้ง ๒ เจตมูลเพลิง ๑ รากมะงั่ว ๑ รากมะนาว ๑ รากเลียบเหี่ยว ๑ เอาเท่ากัน สับผึ่งแดดให้หมาด ๆ แล้ว ต้ม ๓ เอา ๑ แล้วสงกากผึ่งแดดตำผงใส่ลงในน้ำยาอีกเล่า จึงเอายาปรุงลง เอาภิมเสน ๑ มหาหิง ๑ เปลือกมะทราง ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ โกฐสอ ๑ โกฐเขมา ๑ จันทน์ทั้ง ๒ ชิงแครง ๑ กายาน ๑ ดีปลี ๑ ยาทั้งนี้ตำผง ปรุงแล้วเอาผลสลดปอกเปลือกแล้ว ๑^๒ ให้ประสะผลสลดวัน ๑ ให้ต้มด้วยใบพลูแก้ววัน ๒ ต้มใบข้าพลูวัน ๓ ต้มด้วยใบพริกเทศวัน ๔ ต้มด้วยใบมะขามวัน ๕ ตมน้ำเกลือวัน ๖ ต้มด้วยข้าวสารวัน ๗ ต้มด้วยมูลโคดำ ครั้นต้มด้วยยาทั้ง ๗ วันนี้แล้ว จึงเอายางสลัดได ๑^๒ ประสมกันเข้าเอาพริกไทย ๑^๒ ผลสลด ยางสลัดได พริกไทย ๓ สิ่งนี้ทำเป็นจุมระคนกับยาผงอันตำไว้นั้น คลุกกับน้ำยาที่ต้มไว้นั้นผึ่งแดดให้แห้ง บดป็นแท่งเท่าเม็ดพริกไทยกินเม็ด ๑ ลงจนเสมหะพิการเป็นต่างๆ ดังกล่าวมานั้นหายแล....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ถ้ายังมีฟุ้ง เอารากละหุ่ง ๑ รากประตุ ๑ เอื้องเพชมา ๑ หัวกระเข้าฝืด ๑ เปล้าทั้ง ๒ รากสนุ่น ๑ เกาชิงช้าชาลี ๑ รากมะเดื่อ ๑ รากขี้เหล็ก ๑ รากเทียน ๑ รากผีเสื้อทั้ง ๒ สหคฺคุณทั้ง ๒ โรคทั้ง ๒ เจตมูลเพลิง ๑ รากมะงั่ว ๑ รากมะนาว ๑ รากเลียบเหี่ยว ๑ เอาเท่ากัน สับผึ่งแดดให้หมาด ๆ แล้วต้ม ๓ เอา ๑ แล้วเอากากผึ่งแดดตำผงใส่ลงในน้ำยาอีกเล่า จึงเอายาปรุงลง เอาภิมเสน ๑ มหาหิงค์ ๑ เปลือกมะขาง ๑ เทียนดำ ๑ เทียนแดง ๑ โกษฐสอ ๑ โกษฐเขมา ๑ จันทน์ทั้ง ๒ ชิงแครง ๑ กายาน ๑ ดีปลี ๑ ยาทั้งนี้ตำผง ปรุงแล้วเอาผลสลดปอกเปลือกแล้ว ๑ ตำลึง ๒ บาท ให้ประสะผลสลด วัน ๑ ให้ต้มด้วยใบพลูแก้ววัน ๒ ต้มใบข้าพลู วัน ๓ ต้มด้วยใบพริกเทศ วัน ๔ ต้มด้วยใบมะขาม วัน ๕ ตมน้ำเกลือ วัน ๖ ต้มด้วยข้าวสาร วัน ๗ ต้มด้วยมูลโคดำ ครั้นต้มด้วยยาทั้ง ๗ วันนี้แล้ว จึงเอายางสลัดได ๑ ตำลึง ประสมกันเข้าเอาพริกไทย ๒ ตำลึง ๒ บาท ผลสลด ยางสลัดได พริกไทย ๓ สิ่งนี้บดเป็นผงระคนกับยาผงอันตำไว้นั้น คลุกกับน้ำยาที่ต้มไว้นั้นผึ่งแดดให้แห้ง บดป็นแท่งเท่าเม็ดพริกไทยกินเม็ด ๑ ลงจนเสมหะพิการเป็นต่างๆ ดังกล่าวมานั้นหายแล....”

๓. เอาเมล็ดใส่ในข้าวสุก แล้วเผาให้เกรียม ดังที่ระบุในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๒๑๗ ดังนี้

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๓ เลขที่ ๑๐๑๐ หน้าปลาย ที่ ๓๖ ถึง ๓๙

คำอ่าน “.....ยาฤกษมารณานี้ ท่านให้เอาเมล็ดตลอด ๙ เมล็ดใส่ในข้าวสุก ๓ ปั้น ปั้นละ ๓ เมล็ดเผาให้เกรียม การพ ๙ ดอก ไพล พิมเสน บดปั้นแท่งเท่าเมล็ดพริกไทย ให้กินตามกำลัง.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาฤกษมารณานี้ ท่านให้เอาเมล็ดตลอด ๙ เมล็ดใส่ในข้าวสุก ๓ ปั้น ปั้นละ ๓ เมล็ดเผาให้เกรียม การพ ๙ ดอก ไพล พิมเสน บดปั้นแท่งเท่าเมล็ดพริกไทย ให้กินตามกำลัง.....”

๔. เอาผลสลอดต้มน้ำให้สุก ดังที่ให้ไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๒๗๔
ดังนี้

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๕ เลขที่ ๑๐๑๒ หน้าปลาย ที่ ๓๘ ถึง ๓๙

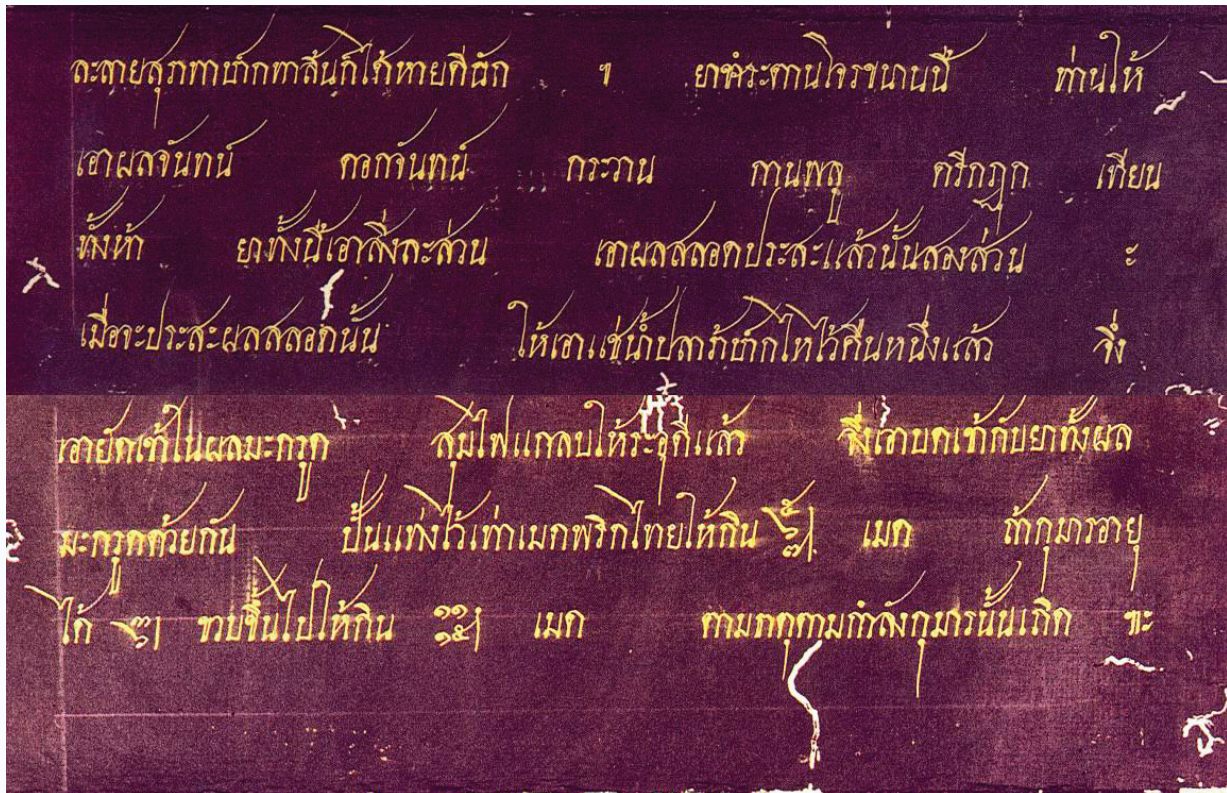

คำอ่าน “.....ยาผายเด็กขนานนี้ท่านให้เอา ใบกระเพรา ๑ ใบตานหม่อน ๑ ใบสวาด ๑
ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ดีปลี ๑ การพลู ๑ กระวาน ๑ ยาดำ ๑ ผลสลอด ๗ เมดต้มให้สุก
รวมยา ๑๐ สิ่งนี้ทำเป็นจุมเอาสุราเป็นกระสาย บดทำแท่งไว้เท่าเมดพริกไทยละลายน้ำนมแพะกิน
ถ้าเด็กเดือน ๑ กินเมด ๑ ถ้า ๒ เดือน กิน ๒ เมด ถ้า ๓ เดือน กิน ๓ เมด กินทวีขึ้นไปตามอายุเด็ก
ดังนี้.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาผายเด็กขนานนี้ท่านให้เอา ใบกระเพรา ๑ สลึง ใบตาน
หม่อน ๑ สลึง ใบสวาด ๑ สลึง ผลจันทน์ ๒ ไพ ดอกจันทน์ ๒ ไพ ดีปลี ๒ ไพ กานพลู ๒ ไพ กระวาน
๒ ไพ ยาดำ ๑ บาท ๒ สลึง ผลสลอด ๗ เมล็ด ต้มให้สุก รวมยา ๑๐ สิ่งนี้บดเป็นผงเอาสุราเป็นกระสาย
บดทำแท่งไว้เท่าเมล็ดพริกไทยละลายน้ำนมแพะกิน ถ้าเด็กเดือน ๑ กินเมล็ด ๑ ถ้า ๒ เดือน กิน ๒ เมล็ด
ถ้า ๓ เดือน กิน ๓ เมล็ด กินทวีขึ้นไปตามอายุเด็กดังนี้.....”

๕. เอาผลสลอดแช่น้ำปลาร้าปากไหไว้ ๑ คืน แล้วยัดเข้าไปในผลมะกรูด เอาผลมะกรูดสุมนไฟเกลือให้ระอุ แล้วบดรวมกัน หรือบางตำราใช้สลอดยัดเข้าไปในมะกรูดหรือมะนาว แล้วเผาให้เมล็ดสลอดเกรียมดังตัวอย่างในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๓๖ ดังนี้

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๑๑ เลขที่ ๑๐๑๘ หน้าปลายที่ ๕๑ ถึง ๕๒

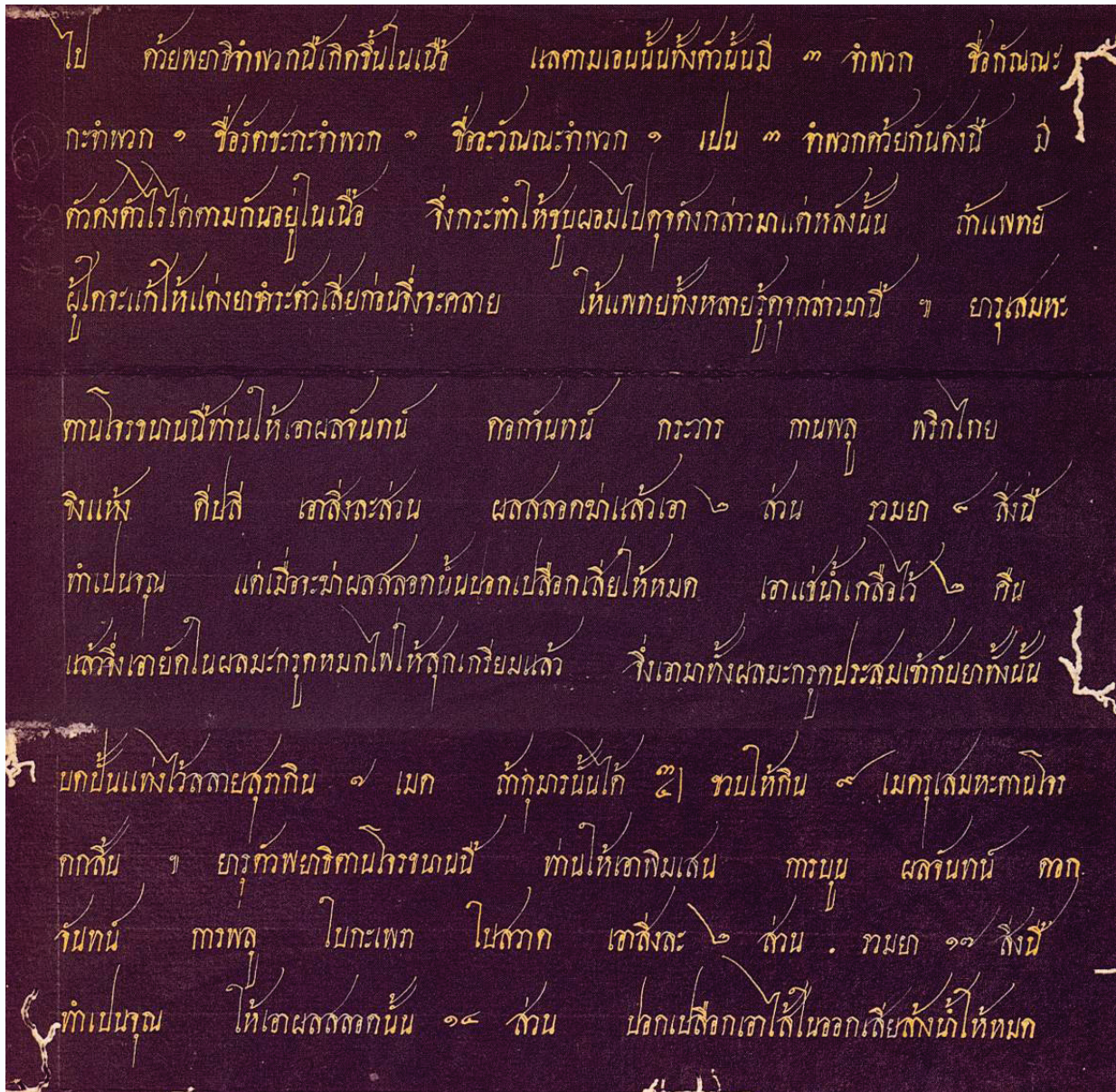
คำอ่าน “.....ยาชำระตานโจรขนานนี้ ท่านให้เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู ตรีกฎก เทียนทั้งห้า ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วน เอาผลสลอดประสะแล้วนั้นสองส่วน เมื่อจะประสะผลสลอดนั้น ให้เอาแช่น้ำปลาร้าปากไหไว้คืนหนึ่งแล้ว จึงเอายัดเข้าไปในผลมะกรูด สุมไฟเกลือให้ระอุดีแล้ว จึงเอาบดเข้ากับยาทั้งผลมะกรูดด้วยกัน บั่นแบ่งไว้เท่าเม็ดพริกไทยให้กิน ๕ ๖ ๗ เม็ด ถ้ากุมารอายุได้ ๓ ๖ ขวบขึ้นไปให้กิน ๑๑ ๑๕ เม็ด ตามธาตุตามกำลังกุมารนั้นเถิด.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาชำระตานโจรขนานนี้ ท่านให้เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู ตรีกฎก เทียนทั้งห้า ยาทั้งนี้เอาสิ่งละส่วน เอาผลสลอดประสะแล้ว สองส่วน เมื่อจะประสะผลสลอดนั้น ให้เอาแช่น้ำปลาร้าปากไหไว้คืนหนึ่งแล้ว จึงเอายัดเข้าไปในผลมะกรูด สุมไฟเกลือให้ระอุดีแล้ว จึงเอาบดเข้ากับยาทั้งผลมะกรูดด้วยกัน บั่นแบ่งไว้เท่าเม็ดพริกไทยให้กิน ๕, ๖, หรือ ๗ เม็ด ถ้ากุมารอายุได้ ๓ - ๖ ขวบขึ้นไปให้กิน ๑๑ - ๑๕ เม็ด ตามธาตุตามกำลังกุมารนั้นเถิด.....”

๖. ปอกเปลือกสลอดให้หมด แช่น้ำเกลือไว้ ๒ คืน แล้วจึงเอายัดในผลมะกรูด หมกไฟให้สุกเกรียมแล้ว จึงเอามาทั้งผลมะกรูดประสมเข้ากับยา ดังที่ระบุไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๔๖ ดังนี้

คัมภีร์ปฐุมจินดา เล่ม ๑๒ เลขที่ ๑๐๑๙ หน้าปลายที่ ๓๐ ถึง ๓๒

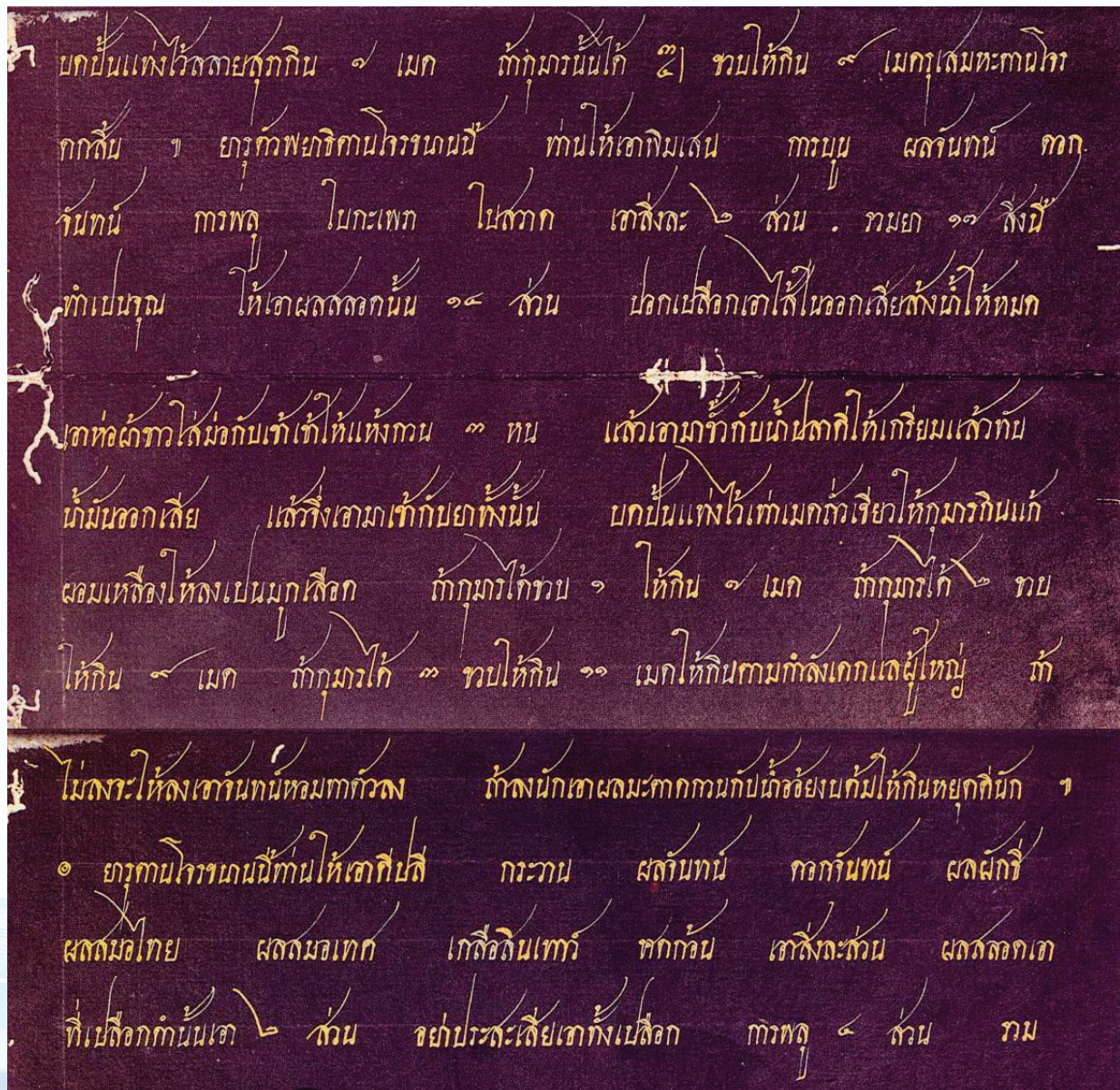

คำอ่าน “.....ยารุสมะหะตานโอรชานานี้ท่านให้เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กระवार กานพลู พริกไทย จิงแห้ง ดีปลี เอาสิ่งละส่วน ผลสลอดฆ่าแล้วเอา ๒ ส่วน รวมยา ๘ สิ่งนี้ทำเปนจุ่ม แต่เมื่อจะฆ่าผลสลอดนั้นปอกเปลือกเสียให้หมด เอาแช่น้ำเกลือไว้ ๒ คืน แล้วจึงเอายัดในผลมะกรูดหมกไฟให้สุกเกรียมแล้ว จึงเอามาทั้งผลมะกรูดประสมเข้ากับยาทั้งนั้นบดปั่นแห้งไว้ละลายสุรากิน ๗ เมด ถ้ากุมารนั้นได้ ๓ ๔ ขวบ ให้กิน ๙ เมดรุสมะหะตานโอรตกลั่น.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยารุสมะหะตานิโจรชานานนี้ ท่านให้อาผลจันท์ ดอกจันท์ กระวาน กานพลู พริกไทย ชিংแห้ง ดีปลี เอาสิ่งละส่วน ผลสลอดฆ่าแล้วเอา ๒ ส่วน รวมยา ๘ สิ่งนี้ทำเป็นผง แต่เมื่อจะฆ่าผลสลอดนั้น ปอกเปลือกเสียให้หมด เอาแช่น้ำเกลือไว้ ๒ คืน แล้วจึงเอายัดในผลมะกรูด หมกไฟให้สุกเกรียมแล้ว จึงเอามาทั้งผลมะกรูดประสมเข้ากับยาทั้งนั้น บดปั่นแต่งไว้ ละลายสุรากิน ๗ เม็ด ถ้ากุมารนั้นได้ ๓ - ๔ ขวบ ให้กิน ๙ เม็ด รุสมะหะตานิโจรตกลั่น.....”

๗. เอาผลสลอดนั้น ๑๔ ส่วน ปอกเปลือกเอาไส้ออกเสียบ้างน้ำให้หมดเอาห่อผ้าขาวใส่หม้อกับข้าวให้แห้งกวน ๓ วัน แล้วเอามาคั่วกับน้ำปลาดีให้เกรียมแล้วทับน้ำมันออก ใน ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๔๖(๒) ดังนี้

คัมภีร์ปฐุมจินดา เล่ม ๑๒ เลขที่ ๑๐๑๙ หน้าปลายที่ ๓๒ ถึง ๓๔

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

คำอ่าน “.....ยารุตัวยาธิตานโจรขนานนี้ ท่านให้อาพิมเสน การบูร ผลจันทน์ ดอกจันทน์ การพลู ใบกะเพรา ใบสวาด เอาสิ่งละ ๒ ส่วน รวมยา ๑๗ สิ่งนี้ทำเป็นจุน ให้เอาผลสลดนั้น ๑๔ ส่วน ปอกเปลือกเอาไส้ออกเสียบ้างน้ำให้หมดเอาห่อผ้าขาวใส่หม้อกับข้าวให้แห้งกวน ๓ หน แล้วเอามาชั้วกับน้ำปลาดีให้เกรียมแล้วทบน้ำมันออกเสียบ แล้วจึงเอามาเข้ากับยาทั้งนั้น บดบั่นแบ่งไว้เท่าเม็ดถั่วเขียวให้กุมารกินแก้ผอมเหลืองให้ลงเป็นมูกเลือด ถ้ากุมารได้ขวบ ๑ ให้กิน ๗ เม็ด ถ้ากุมารได้ ๒ ขวบให้กิน ๙ เม็ด ถ้ากุมารได้ ๓ ขวบให้กิน ๑๑ เม็ด ให้กินตามกำลังเด็กและผู้ใหญ่ ถ้าไม่ลงจะให้ลงเอาจันทน์หอม ทาตัวลง ถ้าลงหนักเอาผลมะตาดกวนกับน้ำอ้อยยงบดให้กินหยุดคืนก็”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยารุตัวยาธิตานโจรขนานนี้ ท่านให้อาพิมเสน การบูร ผลจันทน์ ดอกจันทน์ กานพลู ใบกะเพรา ใบสวาด เอาสิ่งละ ๒ ส่วน รวมยา ๑๗ สิ่งนี้ทำเป็นผง ให้เอาผลสลดนั้น ๑๔ ส่วน ปอกเปลือกเอาไส้ออกเสียบ้าง น้ำให้หมด เอาห่อผ้าขาว ใส่หม้อกับข้าวให้แห้งกวน ๓ หน แล้วเอามาคั่วกับน้ำปลาดีให้เกรียม แล้วทบน้ำมันออกเสียบ แล้วจึงเอามาเข้ากับยาทั้งนั้น บดบั่นแบ่งไว้เท่าเม็ดถั่วเขียว ให้กุมารกินแก้ผอมเหลืองให้ลงเป็นมูกเลือด ถ้ากุมารได้ขวบ ๑ ให้กิน ๗ เม็ด ถ้ากุมารได้ ๒ ขวบให้กิน ๙ เม็ด ถ้ากุมารได้ ๓ ขวบให้กิน ๑๑ เม็ด ให้กินตามกำลังเด็กและผู้ใหญ่ ถ้าไม่ลงจะให้ลงเอาจันทน์หอมทาตัวลง ถ้าลงหนักเอาผลมะตาดกวนกับน้ำอ้อยยงบดให้กินหยุดคืนก็.....”

๘. ต้มสลดกับใบมะขามและส้มป่อย (๑ กำมือ) และเกลือ (๑ กำมือ) ให้สุก แล้วตากแดดให้แห้ง ดังที่ไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๔๗ ดังนี้

๑. เอาสลดกับใบมะขาม ส้มป่อย และเกลือ (อย่างละ ๑ กำมือ)

๒. ต้มสลดกับใบมะขาม ส้มป่อย และเกลือ

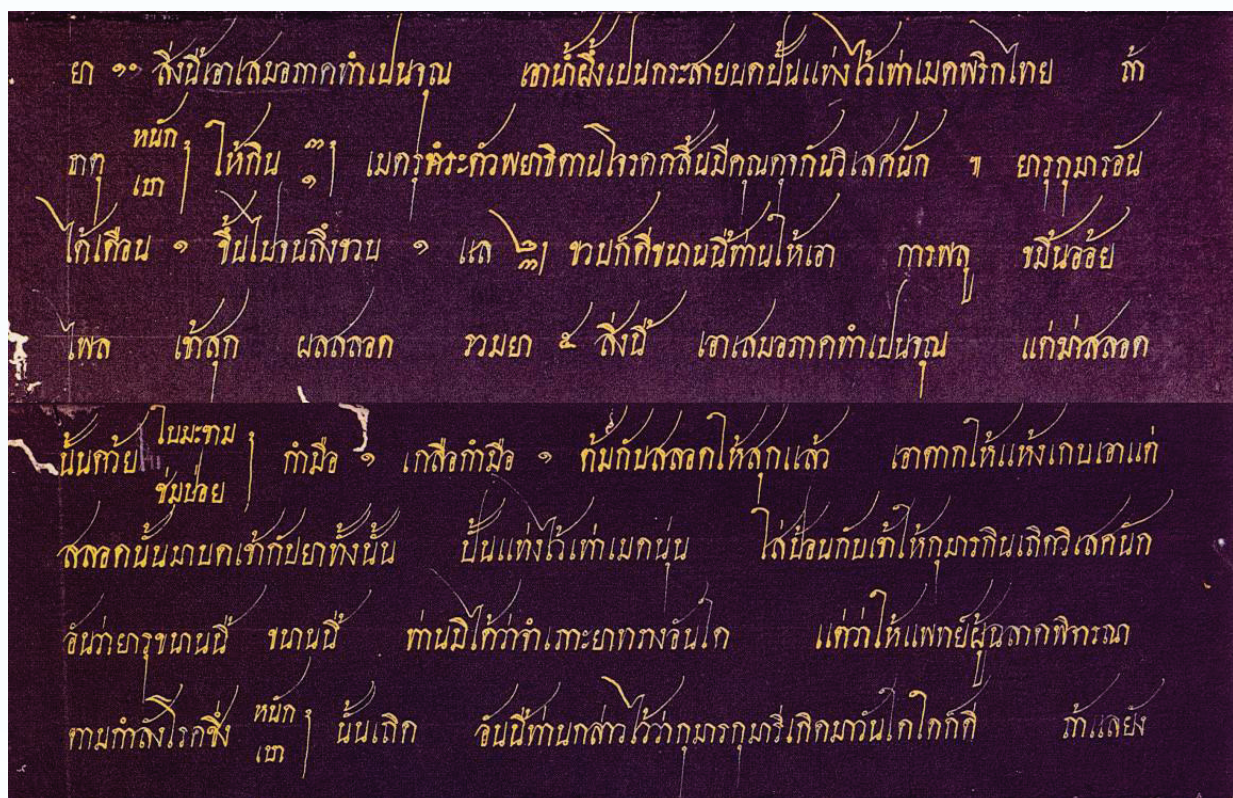

๓. ต้มลูกสลอดจนกว่าจะสุก

๔. เอาลูกสลอดมาตากให้แห้งก่อนนำไปใช้ปรุงยา

คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๑๒ เลขที่ ๑๐๑๙ หน้าปลายที่ ๓๕ ถึง ๓๖

คำอ่าน “.....ยารุกุมารอันได้เดือน ๑ ขึ้นไปจนถึงขวบ ๑ แล ๒ ๓ ขวบก็ดีขึ้นานนี้ท่านให้เอา การพลู
ขมิ้นอ้อย ไพล เข้าสุก ผลสลอด รวมยา ๕ สิ่งนี้ เอาเสมอภาคทำเปนจุน แต่ฆ่าสลอดนั้นด้วยใบมะขาม
ชุ่มป่อย กำมือ ๑ เกลือกำมือ ๑ ต้มกับสลอดให้สุกแล้ว เอาตากให้แห้งเก็บเอาแต่สลอดนั้นมาบดเข้ากับยา
ทั้งนั้น ปั้นแต่งไว้เท่าเมดนุ่น ใส่ป้อนกับเข้าให้กุมารกินเถิดวิเสศนีก่อนว่ายารุกุมารนี้ ท่านมิได้ว่าจำ

เกาะยาทรงอันใด แต่ว่าให้แพทย์ผู้ฉลาดพิจารณาตามกำลังโรคซึ่ง หนัก เบา นั้นเกิด.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยารุกุมารอันได้เดือน ๑ ขึ้นไปจนถึงขวบ ๑ และ ๒ - ๓ ขวบก็ดี ขนานนี้ท่านให้อาການพลู ขมิ้นอ้อย ไพล ข้าวสุก ผลสลอด รวมยา ๕ สิ่งนี้ เอาเสมอภาคทำเป็น ผง แต่ฆ่าสลอดนั้นด้วยใบมะขาม สัมป่อย กำมือ ๑ เกลือกำมือ ๑ ต้มกับสลอดให้สุกแล้ว เอาตากให้แห้งเก็บเอาแต่สลอดนั้นมาบดเข้ากับยาทั้งนั้น ปั่นแห้งไว้เท่าเม็ดนุ่น ใส่ป้อนกับข้าวให้กุมารกินเถิด วิเศษนัก อันว่ายารุขานานี้ ท่านไม่ได้ว่าจำเพาะยาชาวอันใด แต่ว่าให้แพทย์ผู้ฉลาดพิจารณาตามกำลังโรค ซึ่งหนักเบา นั้นเกิด.....”

๙. เอาผลสลอดปอกเปลือก ฆ่าเอาไส้ออกก่อน แช่น้ำปลาร้าปากไหไว้คืน ๑ แล้วคั่วให้เหลือง เอาห่อผ้า ๕ ชั้น ทับเอาน้ำมันออกเสีย ดังที่ให้ไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๒ หน้า ๓๐๖ ดังนี้

คัมภีร์มัจฉापักษณทิกา เลขที่ ๑๐๔๑ หน้าต้นที่ ๖๐ ถึง ๖๒

วินทยทกเก ๖ หนึ่งสักมิโกชนัน ทั่วทุกเสพย์กับบุรุษมากเหลือกำลัง มนที่หนัก
ทกกระป๋องเผ่า มนที่กระทุ้ง ๖ หันไปบนของน้ำเหลือง ๆ แก่ก้นนักกักตักเองน้ำเหลืองไหล
เพื่อไป สัมมุทิกเป็นหัว กักจะเก้ก้นให้กินยาฆ่าเหลืองเสียก่อน เอาพริกไทย ๑
สิงสก ๑ เทียนคำ ๑ กิปลี ๑ มทพิศุ ๑ กระเทียมสด ๑ รันน้ำ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๖
น้ำตาลมอ ๑ หนัก ๖ สัมมะทมิเปี้ยก ๖ ผสมกรุก ๖ การะบูร ๖ เอาผลสลอดปอกเปลือก
ฆ่าเอาไส้ออกเสียก่อน แช่น้ำปลาร้าปากไหไว้คืน ๑ สิ่งทำให้เหลืองเอาห่อผ้า ๕ ชั้น ทับ
น้ำมันออกเสีย เอาหนัก ๖ ประสมเทกกับยานี้ เมื่อจะบกเทในเรือชกปะกุกใส่กลอนเสีย
อย่าให้คนเห็น เมื่อจะบกยานี้ทำเป็นเลททองนึ่งกับล่องเหล็กแล้วบกยาไปกาะเรบทองเลดยล
ออกมาก็ดี ยานี้สิ่งประสิทธิกรีน ก็นหนัก ๖ รันน้ำเหลืองลงจนเสมหะแล้วให้กินน้ำร้อน
ไป ถ้าลงนักชานน้ำทมิเปี้ยกกับกินน้ำส่วย ก็หยุดลงเถ รุกพิพาทันก็คำได้ ๕ ของ ๖
๑ แล้วหึ่งกัมยนี้กินเอาหมิ่นอ้อย ๕ เปลือกกระทุมมูลทุม ๖ เปลือกกล้วยกานี ๖
กรีกะฎกสังละ ๖ ใบกุญเฆ ๑ กำมือ ต้มกับนิเสกนัก ๆ แล้วหึ่งเอาทกมะนา ๑

คำอ่าน “.....อนึ่งสตรีมีโทษนั้น ว่าด้วยเสพกับบุรุษมากเหลือกำลัง บางทีปากทวารเปื่อยเน่า บางทีกระทบกระทั่ง ช้ำในเป็นหนองน้ำเหลืองๆ เน่าร้ายนักกัดตัวเองน้ำเหลืองไหลเพรื่อไป สมมุติว่าเป็นข้ำร้ว ถ้าจะแก้ท่านให้กินยารุน้ำเหลืองเสียก่อน เอาพริกไทย ๑ ขิงสด ๑ เทียนดำ ๑ ดีปลี ๑ มหาหิงคุ์ ๑ กระเทียมสด ๑ วานน้ำ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑๖ น้ำตาลม้อ ๑ หนัก ๑๖ สัมมะขามเปียก ๑๖ ผิวมะกรูด ๑๖ การะบูร ๑๖ เอาผลสลดปอกเปลือกผ่าเอาไส้ออกเสียก่อน แขน้ำปลาร้าปากไหไว้คั้น ๑ จึงชั้วให้เหลือง เอาห่อผ้า ๕ ชั้น ทับเอาน้ำมันออกเสีย เอาหนัก ๑๒ ประสมเข้ากับยานั้น เมื่อจะบดเข้าในเรือนปิดประตูไล่กลอนเสียอย่าให้คนเห็น เมื่อจะบดยานั้นทำเป็นเลหต้องนั่งทับรองหลกผ้าบดยาไปกว่าจะเจบท้องแลผายลมออกมาก็ดี ยานนั้นจึงประสิทธิณิก กินหนัก ๑๖ ชับน้ำเหลืองลงจนเสมหะแล้วให้กินน้ำร้อนไป ถ้าลงนักอาบน้ำทาแป้งหอมกินข้าวสวย ก็หยุดลงแล รูปุพโพท่านตีค่าไว้ ๕๑ ทอง.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....อนึ่งสตรีมีโทษนั้น ว่าด้วยเสพกับบุรุษมากเหลือกำลัง บางทีปากทวารเปื่อยเน่า บางทีกระทบกระทั่ง ช้ำในเป็นหนองน้ำเหลือง เน่าร้ายนักกัดตัวเองน้ำเหลืองไหลเพรื่อไป สมมุติว่าเป็นข้ำร้ว ถ้าจะแก้ท่านให้กินยารุน้ำเหลืองเสียก่อน เอาพริกไทย ๑ ขิงสด ๑ เทียนดำ ๑ ดีปลี ๑ มหาหิงคุ์ ๑ กระเทียมสด ๑ วานน้ำ ๑ ยาทั้งนี้เอาสิ่งละ ๑ สลึง น้ำตาลหม้อ ๑ หนัก ๒ สลึง สัมมะขามเปียก ๒ สลึง ผิวมะกรูด ๒ สลึง การบูร ๑ สลึง เอาผลสลดปอกเปลือกผ่าเอาไส้ออกเสียก่อน แขน้ำปลาร้าปากไหไว้คั้น ๑ จึงชั้วให้เหลืองเอาห่อผ้า ๕ ชั้น ทับเอาน้ำมันออกเสีย เอาหนัก ๒ บาท ประสมเข้ากับยานั้น เมื่อจะบดเข้าในเรือนปิดประตูไล่กลอนเสียอย่าให้คนเห็น เมื่อจะบดยานั้นทำเป็นเลห์ต้องนั่งทับรองหลกผ้าบดยาไปกว่าจะเจ็บท้องและผายลมออกมาก็ดี ยานนั้นจึงประสิทธิณิก กินหนัก ๑ สลึง ชับน้ำเหลืองลงจนเสมหะแล้วให้กินน้ำร้อนไป ถ้าลงนักอาบน้ำทาแป้งหอมกินข้าวสวย ก็หยุดลงแล รูปุพโพท่านตีค่าไว้ ๕ ตำลึงทอง.....”

๑๐. เอาเนื้อเมล็ดสลด ใส่ในลูกมะพร้าวนาฬิกา สุมไฟกลบไว้ ๑ คืน เอาออกมาทบน้ำให้แห้ง แล้วชั้วให้เกรียม ดังที่ระบุไว้ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ หน้า ๑๙๐ ดังนี้

“.....**ยาแก้ระดูไม่สะดวก** เอาเปลือกกุ่มทั้ง ๒ เปลือกมะรุ้ม เปลือกทองหลาง ใบหนาด ใบคนที่สอ ลูกคึดเค้า รากผักข้าว รากตำลึง รากขี้กาแดง รากขี้กาขาว รากผักไผ่ รากผักเป็ด ผักคราด รากผักเลี่ยนผี หญ้ากำเม้ง หญ้าไซ หญ้าปากควาย ใบมะยมตัวผู้ ใบรักขาว ใบเสนียด ขมิ้นอ้อย ยาทั้งนี้โขลกให้แหลกคั้นเอาน้ำสิ่งละ ๑ ทะนาน เอาน้ำผึ้ง ๑ ทะนาน เอาผสมกันเคี่ยวให้เป็นยางมะตูม แล้วเอาพริกไทยล่อน ๒ บาท เมล็ดสลด ๒ บาท การะบูร ๑ บาท **เมล็ดสลดนั้นเอาแต่เนื้อ** เอาเปลือกแลจาวข้างในออก แล้วใส่ในลูกมะพร้าวนาฬิกา สุมไฟกลบไว้ ๑ คืน เอาออกมาทบน้ำให้แห้ง แล้วชั้วให้เกรียม เอารวมกับพริกไทยการะบูรบดให้ละเอียดเอาใส่ลงในน้ำยานั้น แล้วเคี่ยวไปจนเหนียวข้นป็นเป็นก้อนกิน ธาตุหนัก กินครั้งละ ๑ สลึง ธาตุเบา กินให้น้อยลง แก้อเลิทร้ายทั้งปวง แก้ววดมวนท้อง แก้วลมจุกเสียด แก้วกล่อนลงฝัก แก้วระดูไม่สะดวก.....”

๑๑. แกะเมล็ดสลอดเอาเปลือกออก ต้มกับน้ำมูตร ๑ วัน ต้มกับน้ำมะพร้าว ๑ วัน ต้มกับข้าวสาร ๑ วัน ต้มกับน้ำอ้อยแดง ๑ วัน ทบน้ำให้แห้ง แล้วตากแดดให้แห้ง ดังที่ระบุไว้ใน คัมภีร์แพทย์ไทย แผนโบราณ เล่ม ๒ หน้า ๒๑๙ ดังนี้

“.....ยาถ่ายเลือดร้ายทั้งปวง หญิงคลอดลูกเลือดไม่ตรกรไม่ออก มันให้แน่นอยู่ในทรวงอก เอา น้ำประสารทอง ๑ สลึง ลูกจันทน์เทศ ๕ สลึง เพ็ญ ดอกจันทน์ ๑ บาท เพ็ญ โกฐสอ ๖ สลึง โกฐเขมา ๖ สลึง เมล็ดผักชีล้อม ๖ สลึง เมล็ดผักชีลา ๖ สลึง พริกไทย ๑ บาท จิง ๒ บาท เนื้อเมล็ดสะบ้ามอญเผา ไฟ ๖ สลึง เกลือสินเธาว์ ๑๐ สลึง ลูกสมอเทศ ๑๐ สลึง เมล็ดสลอดประสะแล้ว ๑๐ สลึง วิธีประสะ เมล็ดสลอด ให้ปอกเอาเปลือกออกแล้วแกะเอาขาวออกต้มด้วยน้ำมูตร ๑ วัน ต้มด้วยน้ำมะพร้าว ๑ วัน ต้มด้วยข้าวสาร ๑ วัน ต้มด้วยน้ำอ้อยแดง ๑ วัน ต้มแล้วทบน้ำให้แห้งแล้วตากแดดให้แห้ง บด รวมกับเครื่องยาอื่น ๆ นั้นให้ผงละลายน้ำส้มซ่า หรือน้ำผึ้ง น้ำมะจั่วหรือน้ำร้อนกิน ตามธาตุหนักเบา.....”

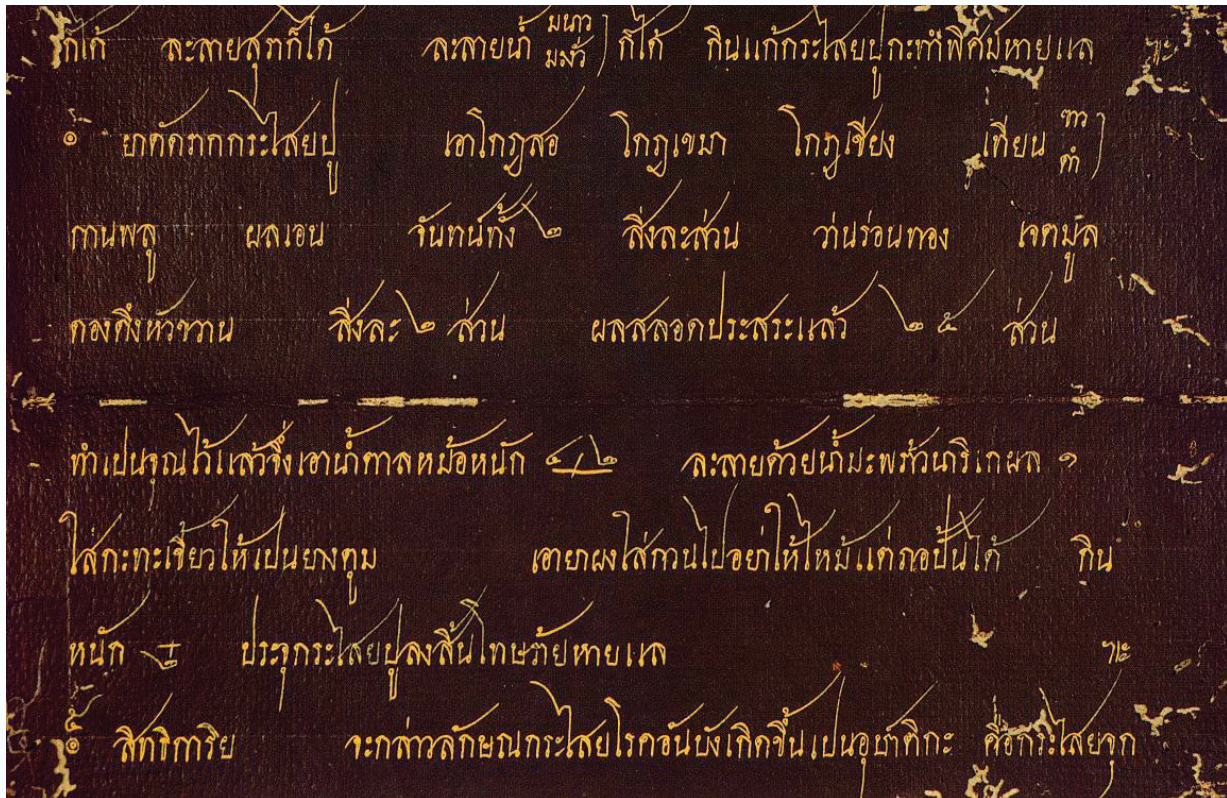
๑๒. ปอกเปลือกผลสลอด แกะเอาไส้ออก เอาข้าวสุกห่อให้มิด ห่อผ้าขาวต้มให้น้ำแห้ง ๓ วัน แล้ว ตากแดดให้แห้ง แล้วเอาต้มด้วยใบมะขามให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง ต้มด้วยใบส้มป่อยให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง ต้มด้วย เกลือให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง แล้วเอาตากแดดให้แห้ง ดังรายละเอียดที่ให้ไว้ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ หน้า ๑๔๔ ดังนี้

“.....อนึ่ง ท่านให้ถ่ายด้วยยานี้ เอาฤษณา กระล่ำกัก ขอนดอก ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู เทียนดำ เทียนขาว เทียนยาวภาณี เทียนข้าวเปลือก โกฐพุงปลา โกฐก้านพร้าว โกฐหัวบัว โกฐกระดูก เอาลิ้งละ ๑ สลึง เอาลูกสมอทั้ง ๓ ลิ้งละ ๒ สลึง เมล็ดสลอดปอกเปลือกแกะเอาไส้ออก เอาข้าวสุกห่อให้มิด เอาผ้าขาวห่อต้มให้น้ำแห้ง ๓ วัน แล้วเอาตากแดดให้แห้ง แล้วเอาต้มด้วย ใบมะขามให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง ต้มด้วยใบส้มป่อยให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง ต้มด้วยเกลือให้น้ำแห้ง ๑ ครั้ง แล้ว เอาตากแดดให้แห้ง เอาเท่ายาทั้งหลาย บดเป็นผงละลายน้ำผึ้ง กิน ๕ กล้า ลง ๕ วัน กิน ๗ กล้า ลง ๗ วัน ยานี้มีคุณมาก แก้โรคทั้งปวงดีแล.....”

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าสลอดที่ฆ่าฤทธิ์แล้ว

เมล็ดสลอดที่ตำรายาไทยอาจเรียกผลสลอดหรือลูกสลอดนั้น เมื่อฆ่าฤทธิ์แล้ว ตำรา ๆ จะเรียก ผลสลอดประสะ ผลสลอดประสะตามวิธีสุทธิ และผลสลอดสุทธิ ดังตัวอย่างใน ยาตัดรากกระษัยปู และ ยาประจุโลหิต ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๒๑, ๒๐๒ และยาถ่ายสรรพมาร ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๔๓๕

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๑ เลขที่ ๑๐๐๐ หน้าต้นที่ ๓๙ ถึง ๔๒

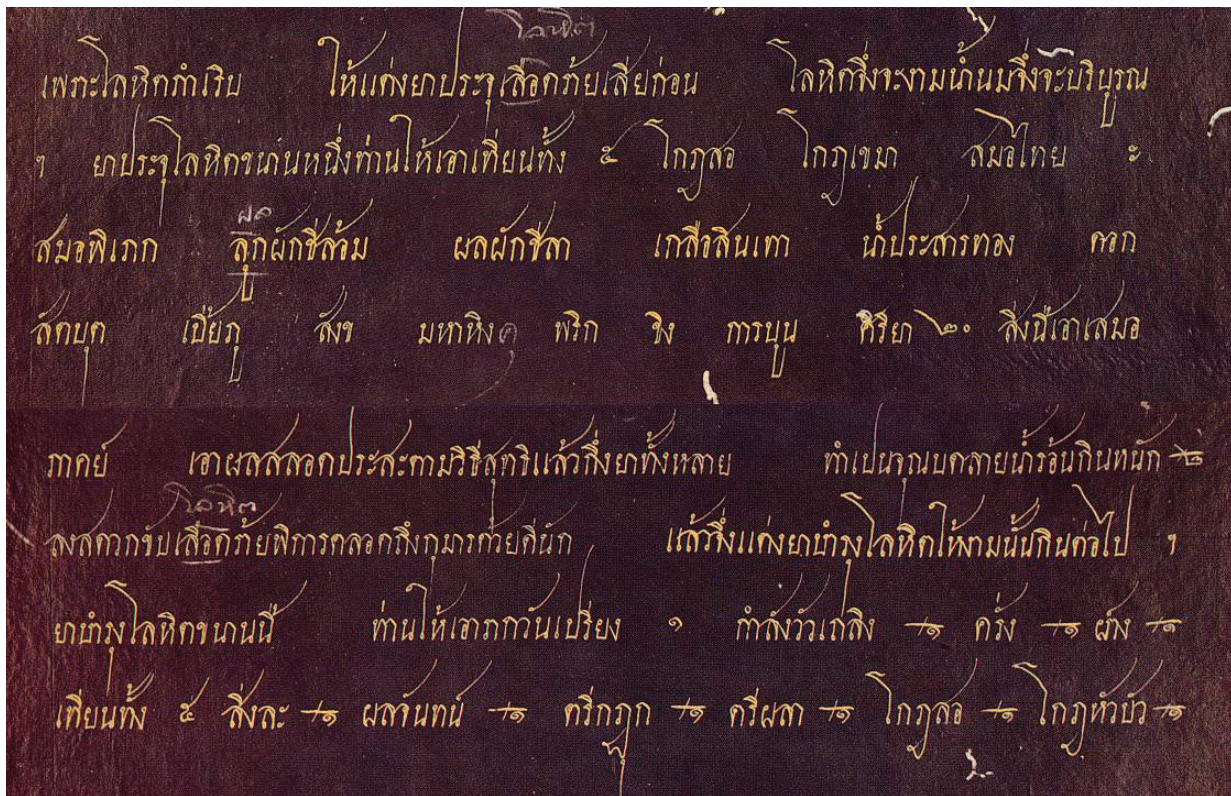
คำอ่าน “.....๑ ยาดัตตราภกระษัยปู เอาโกฏฐสอ โกฏฐเขมา โกฏฐเชียง เทียนขาว เทียนดำ กานพลู ผลเอน จันทน์ทั้ง ๒ สิ่งละส่วน ว่านร้อนทอง เติมุล ดองดิงหัวขวาน สิ่งละ ๒ ส่วน ผลสลอดประสะแล้ว ๒๕ ส่วน ทำเป็นจุนไว้แล้วจึงเอาน้ำตาลหม้อหนัก ๔๒ ละลายด้วยน้ำมะพร้าววนาริเกผล ๑ ใส่กะทะเคี่ยว ให้เป็นยางตุม เอายาผงใส่กวนไปอย่าให้ไหม้แต่กอบขึ้นได้ กินหนัก ๒ ประจุกระษัยปูลงลิ้นโทษร้าย หายแล.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาดัตตราภกระษัยปู เอาโกษฐ์สอ โกษฐ์เขมา โกษฐ์เชียง เทียนขาว เทียนดำ กานพลู ผลเอน จันทน์ทั้ง ๒ สิ่งละส่วน ว่านร้อนทอง เติมุลเพลิง ดองดิงหัวขวาน สิ่งละ ๒ ส่วน ผลสลอดประสะแล้ว ๒๕ ส่วน บดเป็นผงไว้ แล้วจึงเอาน้ำตาลหม้อหนัก ๔ ตำลึง ๒ บาท ละลายด้วยน้ำมะพร้าววนาริเกผล ๑ ใส่กะทะเคี่ยวให้เป็นยางมะตุม เอายาผงใส่กวนไปอย่าให้ไหม้แต่พอบ ขึ้นได้ กินหนัก ๒ ไพ ประจุกระษัยปูลงลิ้นโทษร้ายหายแล.....”

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

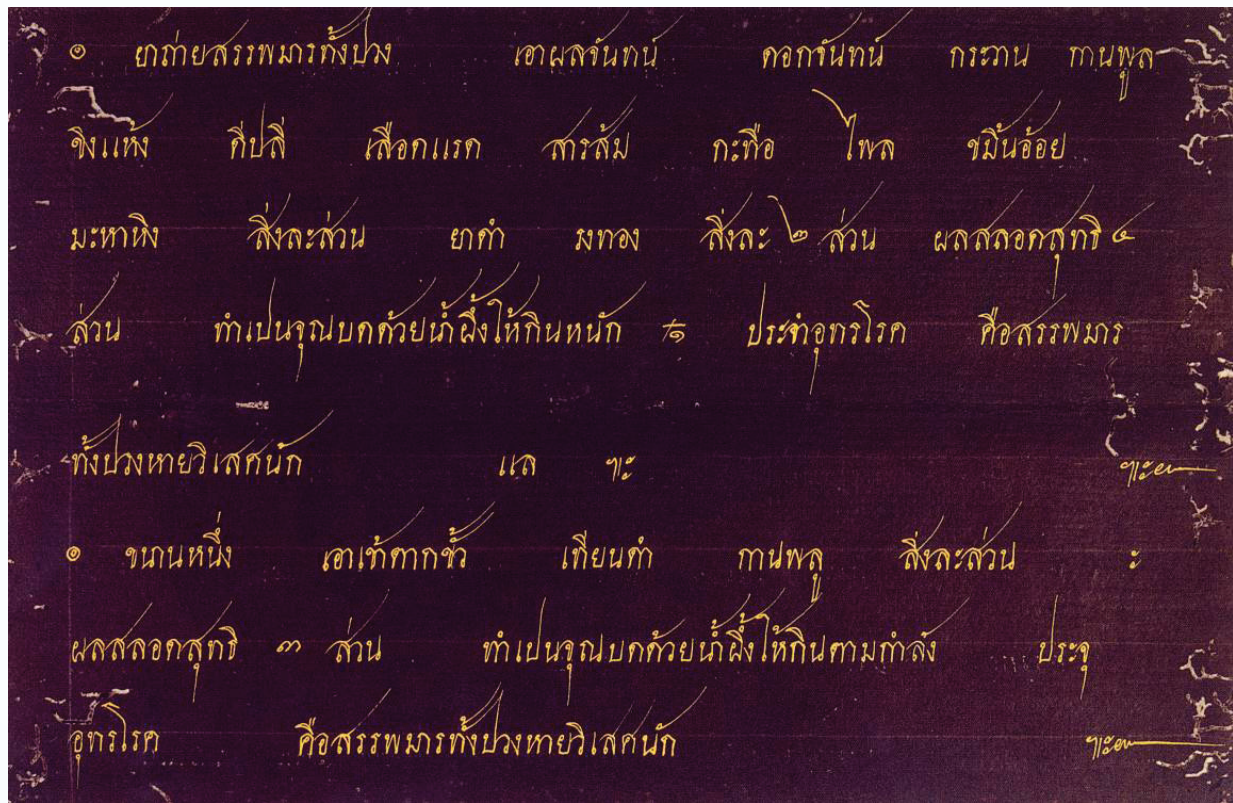
คัมภีร์ปฐมจินดา เล่ม ๓ เลขที่ ๑๐๑๐ หน้าต้น ที่ ๓๓ ถึง ๓๔

คำอ่าน “.....ยาประจุโลหิตขนานหนึ่งท่านให้อาเหียนทั้ง ๕ โกฎสอ โกฎเขมา สมอไทย สมอพิเภก ลูกผักชีล้อม ผลผักชีลา เกลือสินเทา น้ำประสารทอง ดอกลัตตบุตร เปี้ยญ สังข มหาหิง พริก ขิง การบูร ศิริยา ๒๐ สิ่งนี้เอาเสมอภาคย์ เอาผลสลดประสะตามวิธีสุทธิแล้วกึ่งยาทั้งหลาย ทำเป็นจุนบดลาย น้ำร้อนกินหนัก ๒ ลงสะดวกขับเลือดร้ายพิการ....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....ยาประจุโลหิตขนานหนึ่งท่านให้อาเหียนทั้ง ๕ โกฎสอ โกฎเขมา สมอไทย สมอพิเภก ผลผักชีล้อม ผลผักชีลา เกลือสินเทา น้ำประสารทอง ดอกลัตตบุตร เปี้ยญ สังข มหาหิงค์ พริก ขิง การบูร ศิริยา ๒๐ สิ่งนี้เอาเสมอภาค เอาผลสลดประสะตามวิธีสุทธิแล้ว กึ่งยาทั้งหลาย บดเป็นผง ละลายน้ำร้อนกินหนัก ๒ สลึง ลงสะดวกขับเลือดร้ายพิการ....”

คัมภีร์อุทรโรค เลขที่ ๑๐๕๐ หน้าปลายที่ ๔๘ ถึง ๕๑

คำอ่าน “.....๑ ยาถ่ายสรรพมารทั้งปวง เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู ชิงแห้ง ดีปลี เลือดแรด สารส้ม กะทือ ไพล ขมิ้นอ้อย มะหาหิง สิ่งละส่วน ยาดำ รงทอง สิ่งละ ๒ ส่วน ผลสลอดสุทฺธิ ๔ ส่วน ทำเป็นจุมบดด้วยน้ำผึ้งให้กินหนัก ๑๒ ประจำอุทรโรค คือสรรพมารทั้งปวงหายวิเศษนักแล ฯ

๑ ขานหนึ่ง เอาเข้าตากั่ว เทียนดำ กานพลู สิ่งละส่วน ผลสลอดสุทฺธิ ๓ ส่วน ทำเป็นจุมบดด้วยน้ำผึ้งให้กินตามกำลัง ประจุอุทรโรค คือสรรพมารทั้งปวงหายวิเศษนัก.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ ยาถ่ายสรรพมารทั้งปวง เอาผลจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู ชิงแห้ง ดีปลี เลือดแรด สารส้ม กะทือ ไพล ขมิ้นอ้อย มะหาหิง สิ่งละส่วน ยาดำ รงทอง สิ่งละ ๒ ส่วน ผลสลอดสุทฺธิ ๔ ส่วน ทำเป็นจุมบดด้วยน้ำผึ้งให้กินหนัก ๑ สลึง ประจำอุทรโรค คือสรรพมารทั้งปวงหายวิเศษนัก

๑ ขานหนึ่ง เอาข้าวตากั่ว เทียนดำ กานพลู สิ่งละส่วน ผลสลอดสุทฺธิ ๓ ส่วน ทำเป็นจุมบดด้วยน้ำผึ้ง ให้กินตามกำลัง ประจุอุทรโรค คือสรรพมารทั้งปวงหายวิเศษนัก.....”

การฆ่าฤทธิ์สารหนู

สารหนูเป็นธาตุลำดับที่ ๓๓ มีสัญลักษณ์ As ลักษณะเป็นของแข็ง มี ๓ อัญรูป คือ สารหนูสีเทา สารหนูสีดำ และสารหนูสีเหลือง เป็นธาตุที่มีพิษร้ายแรง แต่สารหนูที่ชาวบ้านรู้จักและที่นำมาใช้ทางยานั้น มีชื่อสามัญว่า arsenic white เป็นสารประกอบออกไซด์ของหนู มีสูตรเคมี As_2O_3 (arsenic oxide) เป็นผงสีขาว มีพิษร้ายแรง บางถิ่นเรียก *สารหยวก* หรือ *สารหนูขาว* ก็มี ใช้ประโยชน์ในอุตสาหกรรมทำสีบางประเภทและยาฆ่าแมลง

แพทย์แผนโบราณไทยใช้สารหนูเป็นยาแก้กามโรค แก้โรคผิวหนังผื่นคัน ถ้าจะใช้ปรุงเป็นยาต้ม ให้เจาะหัวข้าวเย็นเหนือให้เป็นรู แล้วเอาสารหนูใส่ลงไป ปิดจุกให้แน่น อย่าให้ผงสารหนูหลุดออกมาได้ แล้วต้มรวมกับเครื่องยาอื่น หรือถ้าจะผสมเป็นยาผง ต้องฆ่าฤทธิ์สารหนูเสียก่อน

การใช้ยาที่เข้าผงสารหนูนั้น ต้องกะให้พอดี หากมากเกินไปจะทำให้ร้อนคอ คอแห้ง มีน้ำคื่นสัส อาเจียน หากใช้มากเกินไปร่างกายจะได้รับพิษอย่างรุนแรงทำให้ตายได้ ฉะนั้นจึงต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง และพึงใช้เมื่อจำเป็นจริง ๆ เท่านั้น

ตำราสรรพคุณยาไทยว่าสารหนูมีสรรพคุณรักษาเลือดเนื้อหนังมิให้เน่าเปื่อย ฆ่าพิษน้ำเหลืองเสียจาก กามโรคและโรคผิวหนังต่าง ๆ เช่น แผลพุพองตามร่างกาย มะเร็งคุดทะราด อุจจาระเน่าในโรคธาตุพิการ แก้หิดและไข้จับสั่น

แพทย์แผนโบราณไทยเกรงว่าการใช้สารหนู (As_2O_3) โดยตรง อาจทำให้เกิดพิษจากการกินสารหนู มากเกินไปได้ จึงให้อาขามเบญจรงค์มาต้มเป็นเครื่องยา เพราะในอาขามเบญจรงค์โบราณมีสารหนู ที่ช่างใช้ แต้้มลงไปเพื่อช่วยให้สติด เมื่อต้มน้ำสารหนูก็ค่อย ๆ ละลายออกมาทีละน้อย ไม่เป็นอันตราย อย่างไรก็ตาม เครื่องถ้วยชาเบญจรงค์สมัยใหม่ ที่ทำในประเทศไทยในปัจจุบันใช้สีจากต่างประเทศ ซึ่งสามารถ เขียนหรือวาดลวดลายได้เลย โดยไม่ต้องต้มน้ำสารหนูก่อน

การฆ่าฤทธิ์สารหนู

การฆ่าฤทธิ์สารหนูทำได้โดยบดสารหนูให้ละเอียด ใส่ลงฝาละมีหรือหม้อดิน ป้อน้ำมะกรูด หรือน้ำ มะนาวให้ท่วมผงสารหนูที่บดไว้ นำขึ้นตั้งไฟ เคี่ยวจนแห้ง ทำซ้ำ ๆ เช่นนี้ ๗ - ๘ ครั้ง จนกว่าสารหนูจะ กรอบดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าการฆ่าฤทธิ์สารหนู

ยาแก้ข้าวร่วนหนองในทวาร ที่ให้ไว้ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑ ของขุนโสภิต บรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๖๑ ดังนี้

“.....ยาแก้ข้าวร่วนหนองในทวาร เอาเทียนทั้ง ๕ โกฎักกรรา โกฎาสอ โกฎึงปลา โกฎูลาลำภา โกฎัก่านพร้าว ระย้อม แก่นสน สมุลแว้ง อบเชย ขอบชะนางทั้ง ๒ เอาลิ้งละ ๑ บาท ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ตริกะฎุก กันชา สะค่าน เอาลิ้งละ ๒ สลึง ชาดก้อน ๑ เฟื้อง สารหนู ๑ สลึง สารหนูกับชาดก้อนนั้นบดให้ ละเอียด เอากระเบื้องหม้อตั้งไฟ เอาชาดก้อนกับสารหนูใส่ลง เอาน้ำมะกรูดใส่ลงคั่วจนน้ำมะกรูดแห้ง ทำให้ได้ ๓ ครั้ง ชั่วจนเกรียมแล้วเอาประสมกับยาอื่น เอาพิมเสน ๑ เฟื้อง ผื่น ๑ สลึงใส่ลง บดบั่นแบ่ง

เท่าเมล็ดพริกไทย ละลายสุรากินครั้งละ ๓ เม็ด ถ้ากินข้าวมิได้ให้กินครั้งละ ๑ เม็ด ยานี้แก้พยาธิทั้งปวง ด้วย ยานี้เคยใช้ได้ผลมาแล้ว.....”

การฆ่าฤทธิ์ปรอท

ปรอทเป็นธาตุโลหะหนักชนิดหนึ่ง มีสัญลักษณ์ทางเคมีเป็น Hg มาจากภาษาละตินว่า hydrargyrum แปลว่า เงินเหลว (liquid silver) มีชื่อสามัญว่า mercury หรือ quicksilver ปรอทเป็นของเหลวที่อุณหภูมิห้อง ไหลไปไหลมาได้รวดเร็ว ไม่ติดผิวแก้ว มีสีขาวเป็นเงาคล้ายเงิน เมื่อถูกอากาศขึ้นผิวจะหมองลงช้า ๆ เป็นธาตุที่เสถียรมากที่อุณหภูมิห้อง เป็นตัวนำไฟฟ้าและความร้อนที่ดี

ปรอทและสารประกอบปรอทมีความสำคัญและมีประโยชน์มาก ปรอทบริสุทธิ์ใช้ทำปรอทวัดไข้ (thermometer) ทำเครื่องวัดความดันอากาศ (barometer) เครื่องวัดความดันโลหิต ทำหลอดไฟฟ้าบางชนิด ใช้ผสมกับโลหะชนิดต่าง ๆ ได้ของโลหะเจือที่เรียกว่า แอมัลกัม (amalgam) เช่น โลหะเจือปรอทกับเงินใช้ประโยชน์ในทางทันตกรรม (ใช้อุดฟัน)

โบราณใช้ปรอทเป็นยาหลายอย่าง ว่าเป็นยาทำลายสิ่งโสโครกได้ดี ว่าเป็นยาแก้กามโรคที่ศักดิ์สิทธิ์กว่ายาขนานใด ๆ ตำราสรรพคุณยาโบราณมักเขียนเป็น ปรอท และว่าปรอทมีรสเมาเบื่อ แก้โรคผิวหนังทุกชนิด แก่น้ำเหลืองเสีย มะเร็ง คุดทะราด หนองใน เข้าข้อ ออกดอก สารประกอบปรอทใช้เป็นยาแก้หนองใน เข้าข้อ ออกดอก ไล่ด้วง ไล่ลามา

การฆ่าฤทธิ์ปรอท

โบราณฆ่าฤทธิ์ปรอทโดยเอาทองแดง ทองเหลือง ตะกั่ว หรือเงิน ใส่ในปรอท ให้ปรอท “กิน” จนอิม (ปรอทแทรกตัวไปในเนื้อโลหะนั้น ๆ เต็มที่) แล้วจึงนำไปใช้ทำยา ซึ่งนิยมในผสมในยาต้ม (เป็นยาอันตราย)

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าปรอท

ยาแก้มะเร็งและยาฆ่าปรอทสำหรับใส่ยาตา ใน คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๑๖, ๒๑๘

“.....ยาแก้มะเร็ง เอาเทียนแดง ๑๐ สลึง ข้าวตากขี้ ๑๐ สลึง ปรอท ๑ บาท (เอาที่กินตะกั่วแล้ว) บดเป็นผงละลายสุรากิน ๓ วัน แล้วเอายานี้สูบไปกว่าจะหาย.....”

และในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ ในหน้า ๒๑๘ ให้วิธีการ ทำให้ปรอทหมดพิษ ดังนี้ “.....ยาฆ่าปรอทสำหรับใส่ยาตา เอาจุนสับใส่ในปรอท ทำให้ปรอทหมดพิษ.....”

ในตำรับยาแก้มะเร็งทั้งปวงที่จารึกไว้ที่เสาระเบียงที่ ๒ บริเวณพระเจดีย์ ในตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์ หน้า ๑๗๓ - ๑๗๔ ระบุให้ใช้ “ปรอทสุทธิ” ซึ่งหมายถึง “ปรอทซึ่งฆ่าฤทธิ์แล้ว”

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

“.....ยากินแก้มะเร็งทั้งปวง เอา**ปรอทสุทธิ** ข้าวตอกคั่ว ก้านสะเดา ใบพลูแก่ เทียนทั้ง ๕ สิ่งละส่วน การบูร ๒ ส่วน ทำเป็นจุนด้วยน้ำร้อนให้กินหนัก ๑ สลึง เข้าเย็น แก้สรรพมะเร็งทั้งปวง หายดีนัก ฯ....”

การฆ่าฤทธิ์ชาต

ชาตเป็นแร่ธาตุที่มีสีแดงสด เป็นผงก็มี เป็นเม็ดเป็นก้อนก็มี โดยมากในทางเคมีมักมีสารประกอบซัลไฟด์ของปรอท (mercuric sulphide หรือ HgS) คำ ชาต แปลว่า สีแดงสด ชาตมีหลายชนิด ที่สำคัญได้แก่

๑. **ชาตก้อน** หรือ**ชาตอำมมูย** เป็นก้อนดินแดงจากธรรมชาติ (natural vermilion) มีองค์ประกอบหลักเป็นสารประกอบเมอร์คิวริกซัลไฟด์ มีสีแดงเข้ม เป็นเงา มีน้ำหนักมาก ในประเทศไทยพบได้บ้างที่อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา แต่มีไม่มากนัก บางตำราเรียกชาตก้อนนี้ว่า “พิชสมโยค”

๒. **ชาตหระคุณ** หรือ**ชาตหิงคุล** (hingula) มี ๒ ชนิด คือ **ชาตหระคุณไทย** ซึ่งบางตำราเรียกว่า ข้าวตอกพระร่วง ฝรั่งเรียก iron pyrite ในทางเคมีเป็นสารประกอบไบซัลไฟด์ของเหล็ก (bisulphide of iron) สีค่อนข้างเหลือง ใช้เป็นยาแก้ปวด แก้กระดูกและกระดูกเคลื่อน กับ **ชาตหระคุณจีน** ซึ่งเป็นสารสังเคราะห์เมอร์คิวริกซัลไฟด์สีแดง จึงอาจมีสารเมอร์คิวริกซัลไฟด์ได้สูงถึงร้อยละ ๙๙

๓. **ชาตจอสเส** (จูซา) ได้จากแร่ที่ฝรั่งเรียก ซินนาบาร์ (cinnabar) ในทางเคมีเป็นเมอร์คิวริกซัลไฟด์สีแดง (red mercuric sulphide) มาจากประเทศจีน ชนิดนี้ตำราสรรพคุณยาจีนว่า มีรสหวาน เป็นพิษ ช่วยสงบประสาทและถอนพิษ ใช้แก้อาการใจสั่น โรคนอนไม่หลับ โรคลมชัก โรคบ้า อาการชักในเด็ก อาการสายตาวูบมัว แผลในปาก คอบวมใช้ขนาด ๐.๓ - ๑.๕ กรัม ผสมกับยาอื่นทำเป็นยาลูกกลอน

๔. **ชาตผง** หรือ**ชาตตีตรา** หรือ**ชาตเขียนหอย** จีนเรียก จิ้งจู (สำเนียงแต้จิ๋ว) ฝรั่งเรียก vermilion

ตำราสรรพคุณยาโบราณของไทยว่า ชาตต่าง ๆ มีรสเย็น บำรุงตับปอดให้สมบูรณ์ รู้ดับพิษทั้งปวงอันเกิดแต่ตับปอดและอวัยวะภายใน แก้โรคในกระดูก เป็นต้น

การฆ่าฤทธิ์ชาต

การฆ่าฤทธิ์ชาตนั้นอาจทำได้หลายวิธี เช่น

๑. นำชาตมาใส่ฝาละมีหรือหม้อดิน บีบน้ำมะนาวหรือน้ำมะกรูดลงไปให้ท่วมยา ตั้งไฟ ทิ้งไว้จนแห้งดำ แล้วบีบน้ำมะกรูดลงไปอีก ทำให้ครบ ๓ ครั้ง แล้วจึงนำมาใช้ปรุงยาได้ ให้นำภาชนะที่ใช้แล้วทุบทำลายแล้วฝังดินให้เรียบร้อย

๒. บดชาตให้ละเอียด เอากระเบื้องหม้อตั้งไฟ เอาชาตก้อนใส่ลงบนกระเบื้อง เอาน้ำมะกรูดใส่ลงคั่วจนน้ำมะกรูดแห้ง ทำ ๓ ครั้ง คั่วจนเกรียม ดังที่ให้ไว้ในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ (เล่ม ๒) หน้า ๒๖๐ ดังนี้

[illegible]

คำอ่าน “.....๑ สิทธิการิยะ จะกล่าวกำเนตริตดวงมหากาล ๔ จำพวก ๆ หนึ่งขึ้นใน ลำคอ ทวารหนัก ทวารเบา จำพวกหนึ่งขึ้นในลำไส้ตลอดถึงลำคอ ที่ขึ้นในทรวงอกนั้น ตั้งขึ้นเป็นกอง หมูกันประมาณ ๙ ๑๐ เม็ด ๆ เท้าเม็ดถั่วเขียว เมื่อสุกนั้นแตกออกเป็นบุพโพลหิตระคนกัน แล้วก็เลื่อนเข้าหากันให้บานออกสัณฐานดังดอกบูก เป็นบุพโพลหิตไหลซึมอยู่ ไม่รู้ว่าฝัปลวกแลฝัศึศะคว่า เพราะว่าบิรารตั้งเป็นเม็ดขึ้นตามลำไส้ตลอดขึ้นลำคอ ให้ปากค่อนนั้นเปื่อย กิน เผด ร้อน มิได้ ถ้าจะแก้ท่านให้ปรุงยาให้กินภายในเสียก่อน แล้วจึงเอาเทียนทั้ง ๔ โกฎักตรา ๑ โกฎสอ ๑ โกฎพุงปลา ๑ โกฎจุฬาลำพา ๑ โกฎก้านพร้าว ๑ ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ตรีกะฎุก ๑ กันชา ๑ สะค่าน ๑ เอาสิ่งละ ๒ มดยอบ ๑ แก่นสนเทศ ๑ สมุลแว้ง ๑ อบเชยเทศ ๑ ขอบชะนางทั้ง ๒ สิ่งละ ๑ ชาดก้อน ๑ สารหนู ๑ **ชาดกับสารนั้นเอาใส่กะเบี๋องตั้งไฟขึ้น เอาน้ำมะนาวบีบลงคั่วให้แห้ง ให้ได้ ๓ ครั้ง ให้ชาดกับสารนั้นเกรียม** แล้วจึงเอาประสมกันเข้ากับยานี้ แล้วเอาสุราที่จุดไฟติดนั้นเป็นกระสาย เอาพิมเสน ๑ ฝิ่น ๑ บดปั่นเท้าเมตพริกไทย ละลายสุรากิน ๓ เม็ด ถ้ากินมิได้กินแต่เม็ดหนึ่ง ยานี้แก้ริดดวงเปื่อยทวารทั้ง ๔ ริดดวงในอก เป็นประหวดประรัง เป็นหนองพุมอยู่ก็ดี มะเร็งคราดฝีเปื่อยทั้งตัว ยาอันใดไม่ฟัง อุประทมิ ไล่ด้วน ไล่ลาม ไล่เลื่อนก็ดี เป็นฝิณานหายก็ดี แลชายหญิงเป็นซ้ำร่ว ถ้าได้กินยานี้หาย สิ้นทุกประการอย่าสนเท่เลย ยานี้เป็นมหาวีเสศนักแล

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ สิทธิการิยะ จะกล่าวกำเนตริตดวงมหากาฬ ๔ จำพวก ๆ หนึ่งขึ้นใน ลำคอ ทวารหนัก ทวารเบา จำพวกหนึ่งขึ้นในลำไส้ตลอดถึงลำคอ ที่ขึ้นในทรวงอกนั้น ตั้งขึ้นเป็นกองหมูกันประมาณ ๙ - ๑๐ เม็ด ๆ เท้าเม็ดถั่วเขียว เมื่อสุกนั้นแตกออกเป็นบุพโพลหิตระคนกัน แล้วก็เลื่อนเข้าหากันให้บานออกสัณฐานดังดอกบูก เป็นบุพโพลหิตไหลซึมอยู่ ไม่รู้ว่าฝัปลวกและฝัศึศะคว่า เพราะว่าบิรารตั้งเป็นเม็ดขึ้นตามลำไส้ตลอดขึ้นลำคอ ให้ปากค่อนนั้นเปื่อย กิน เผด ร้อน มิได้ ถ้าจะแก้ท่านให้ปรุงยาให้กินภายในเสียก่อน แล้วจึงเอาเทียนทั้ง ๔ โกฎักกักรา ๑ โกฎสอ ๑ โกฎพุงปลา ๑ โกฎจุฬาลำพา ๑ โกฎก้านพร้าว ๑ ผลจันทน์ ๑ ดอกจันทน์ ๑ ตรีกะฎุก ๑ กันชา ๑ สะค่าน ๑ เอาสิ่งละ ๒ สลึง มดยอบ ๑ บาท แก่นสนเทศ ๑ บาท สมุลแว้ง ๑ บาท อบเชยเทศ ๑ บาท ขอบชะนางทั้ง ๒ สิ่งละ ๑ บาท ชาดก้อน ๑ สลึง สารหนู ๑ เฟื้อง **ชาดกับสารนั้นเอาใส่กะเบี๋องตั้งไฟขึ้น เอาน้ำมะนาวบีบลง คั่วให้แห้ง ให้ได้ ๓ ครั้ง ให้ชาดกับสารนั้นเกรียม** แล้วจึงเอาประสมกันเข้ากับยานี้ แล้วเอาสุราที่จุดไฟติดนั้นเป็นกระสาย เอาพิมเสน ๑ เฟื้อง ฝิ่น ๑ เฟื้อง บดปั่นเท้าเมตพริกไทย ละลายสุรากิน ๓ เม็ด ถ้ากินมิได้กินแต่เม็ดหนึ่ง ยานี้แก้ริดดวงเปื่อยทวารทั้ง ๔ ริดดวงในอก เป็นประหวดประรัง เป็นหนองพุมอยู่ก็ดี มะเร็งคราดฝีเปื่อยทั้งตัว ยาอันใดไม่ฟัง อุปทมิ ไล่ด้วน ไล่ลาม ไล่เลื่อนก็ดี เป็นฝิณานหายก็ดี แลชายหญิงเป็นซ้ำร่ว ถ้าได้กินยานี้หาย สิ้นทุกประการอย่าสนเท่เลย ยานี้เป็นมหาวีเสศนักแล.....”

๓. เอาชาดไล่หม้อ สุมไฟไว้ ๑ คืบ แล้วเอาออกมาบดให้ละเอียด ก่อนใช้ปรุงยา ดังที่ให้ไว้ในยาแก้ริดดวงทวารหนัก ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๒๓๓ ดังนี้

“.....ยาแก้ริดสีดวงทวารหนัก เอาสารทองรุ่ง หรือสารหยวกหนัก ๑ บาท จุนลี ๓ สลึง ยางสลัดได ๒ สลึง เอาใส่กระบอกไม้ไผ่ไว้ให้แห้ง แล้วขี้ให้กรอบ **ชาดก้อน ๕ บาท สารนั้นให้ฆ่าเสียก่อน วิธีฆ่าให้เอาใส่หม้อสุ่มไฟไว้ ๑ คืน แล้วเอาออกมาบดให้ละเอียด** อำพันทอง ๑ สลึง เอายาทั้งนี้รวมกันบดให้ละเอียด แล้วเอาดินสอพองกับพิมเสนบดละลายน้ำทาที่ขอบทวารเสียก่อน แล้วจึงเอายาผงนั้นทาที่หัวริดสีดวง ใช้เนื้อยาครั้ง ๒, ๓ หยิบ แล้วเอาน้ำมันมะพร้าวทาที่หัวริดสีดวงนั้นวันละ ๒ ครั้งเข้าเย็น ใส่ยานี้ให้ได้ ๗ วัน แล้วรวมยาต่อไป.....”

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าการฆ่าฤทธิ์ชาด

ยากวาดแก้มข้างแดงแก้มขาวนานหนึ่งในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโส-ภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๗๔ เข้าตัวยาที่เรียก “ชาดก้อนประสระ” ซึ่งหมายถึงชาดก้อนที่ฆ่าฤทธิ์แล้ว ดังนี้

“.....ยากวาดแก้มข้างแดงแก้มขาว เอา**ชาดก้อนประสระ**แล้ว แผลงมุตตายซาก ขี้แมลงสาบ กะตังมุต รีมเสน บดทาปาก หายแล.....”

การฆ่าฤทธิ์ชะมด

ชะมดเช็ด (civet cat) เป็นสัตว์คล้ายอีเห็นชนิดหนึ่ง มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Viverricula malaccensis* (Gmelin) จัดอยู่ในวงศ์ Viverridae มีชื่อสามัญว่า small Indian civet เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดเล็ก ลำตัวยาว ๕๔ - ๖๓ เซนติเมตร หางยาว ๓๐ - ๔๓ นิ้ว น้ำหนักตัว ๒ - ๔ กิโลกรัม ขนสีน้ำตาลจาง มีลายสีดำบนหลัง ๕ ลาย เริ่มจากคอถึงโคนหาง ข้างลำตัวมีลายเป็นจุดสีดำเรียงเป็นแถวไปตามความยาวของลำตัว หางเป็นปล้องสีดำสลับขาว ๕ - ๙ ปล้อง ปลายหางเป็นสีขาวหน้าผากแคบ ขาค่อนข้างสั้น บริเวณก้นมีต่อมกลิ่น ขับของเหลวที่มีกลิ่นฉุน โดยธรรมชาติจะเช็ดของเหลวนั้นกับต้นไม้หรือกิ่งไม้ จึงเรียกชื่อสัตว์ชนิดนี้ว่า “ชะมดเช็ด” ต่อมากลิ่นนี้มีอยู่ทั้งในตัวผู้และตัวเมีย แต่ในตัวเมียมีขนาดเล็กกว่า

ชะมดเช็ดมักอาศัยอยู่ตามป่ารกทั่วไป หากินบนพื้นดิน วิ่งเร็วมากหากินในเวลากลางคืน ส่วนกลางวันนอนตามใต้พุ่มไม้เฉย ๆ

ชะมดเช็ดเป็นตัวยามีกลิ่นหอม ได้จากเมือกหรือไขของตัวชะมดเช็ดทั้งตัวผู้และตัวเมีย ที่เช็ดไว้ตามไม้ที่ปักให้หรือที่ขี้กรงที่ขังสัตว์ไว้ ตำรา

ชะมด

สรรพคุณยาโบราณว่า ชะมดเช็ดมีกลิ่นหอมฉุน ใช้เป็นยาบำรุงดวงจิตให้ชุ่มชื้น เป็นยาชูกำลัง ใช้ทำเครื่องหอม นอกจากนั้นยังใช้เป็นตัวยำให้น้ำหอมอยู่คงทน (fixative) ด้วย

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

การฆ่าฤทธิ์ขมดเค็ด

หั่นหัวหอมหรือผิวมะกรูดให้เป็นฝอยละเอียด ผสมกับขมดเค็ด ใส่ลงบนใบพลูหรือซอเงิน นำไปลนไฟเทียนจนขมดละลาย จนหอมดีแล้ว แล้วกรองเอาน้ำขมดเค็ดไปใช้ปรุงยาต่อไป

ตัวอย่างตำรับยาที่เข้าขมดเค็ด

คัมภีร์กระษัยในตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ หน้า ๑๗ มีตำรับยาเข้า “ขมดเค็ด” ดังนี้

ขมดเค็ด

คัมภีร์กระษัย เล่ม ๑ เลขที่ ๑๐๐๐ หน้าต้นที่ ๒๓ ถึง ๓๐

คำอ่าน “.....๑ อนึ่งเอาเปลือกจ้วเฒ่า เปลือกผลลำโรงเฒ่า ผักโหมหนามเฒ่า มะกรูด ขมดเค็ด ผลพิลังกาสาขั้ว ผลฝ้ายขั้ว มูลไต้เฒ่าด สิ่งละส่วน สมอร่องแร้ง ๒ ส่วน พริกไทย ๑๗ ส่วน ทำเป็นจุน บดทำแท่งไว้ละลายน้ำมะกรูดกิน แก้กะเสียมทั้งปวงหายแล.....”

เขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันได้ดังนี้ “.....๑ อนึ่งเอาเปลือกจ้วเฒ่า เปลือกผลลำโรงเฒ่า ผักโหมหนามเฒ่า มะกรูด ขมดเค็ด ผลพิลังกาสาขั้ว ผลฝ้ายขั้ว มูลไต้เฒ่าด สิ่งละส่วน สมอร่องแร้ง ๒ ส่วน พริกไทย ๑๗ ส่วน ทำเป็นผง บดทำแท่งไว้ละลายน้ำมะกรูดกิน แก้กะษัยลมทั้งปวงหายแล.....”

ยาหอมใหญ่ในคัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ ของขุนโสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร) หน้า ๗๖ มีสูตรตำรับดังนี้

“.....ยาหอมใหญ่ เอาโกฐทั้ง ๕ เทียนทั้ง ๕ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ ลูกกระวาน กานพลู จันทน์แดง จันทน์ขาว กฤษณา กระลำภี ชะลูด ขอนดอก ชะเอมทั้ง ๒ เนระพูสี ลูกเอ็น หัวนเปราะ แก่นสน กายาน ใบพิมเสน ดอกคำ ดอกลำเจียก ดอกพิบูล ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกมะลิซ้อน ดอกมะลิลา ดอกกรรณิกา ดอกกระดังงา ดอกจำปา เกสรบัวหลวง ดอกลัดบงกช ดอกลัดบุษย์ ดอกบัวเผื่อน ดอกบัวขม การะบูร ขมดเค็ด ขมดเชียง พิมเสน เอาเสมอภาค บดปั่นแท่งด้วยน้ำดอกไม้ ละลายสุรา กินแก้ชาง แก้ไข้ละลายน้ำชาขาว น้ำเถาหญ้านางต้ม หรือน้ำดอกไม้เทศ หรือน้ำจันทน์กิน แก้คลื่นทุรน ทุราย ละลายน้ำดอกไม้เทศ หรือน้ำดอกมะลิ แทรกน้ำตาลกรวดกิน ถ้าใช้เล็กน้อย เพียงชะโลมเท่านั้น ก็หาย.....”

บทสรุป

เครื่องยาสมุนไพรบางชนิดจำเป็นต้องผ่านกรรมวิธีเฉพาะบางอย่างก่อน จึงจะนำมาใช้เป็นตัวยา ประสมกับตัวยาอื่นเพื่อปรุงเป็นยาตามตำรับยาได้ ทั้งนี้เนื่องจากเครื่องยาเหล่านี้เมื่อได้มาอาจจะมีความชื้นมากเกินไป หรือไม่สะอาดพอ หรือมีฤทธิ์ไม่แรงพอ จำเป็นต้องทำให้ฤทธิ์แรงขึ้น หรืออาจมีฤทธิ์รุนแรงเกินไป จำเป็นต้องทำลายฤทธิ์รุนแรงอันอาจทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้ใช้ได้ เป็นต้น

ประสะ เมื่ออยู่ในชื่อยา คำ *ประสะ* อาจมีความหมาย ๒ อย่าง คือ ทำให้สะอาด บริสุทธิ์ หรือมีมากขึ้น เช่น ยาประสะน้ำมัน หมายถึงยาที่ทำให้น้ำมันสะอาดขึ้น กับมีส่วนผสมตัวยาอื่นทั้งหมด เช่น ยาประสะกะเพรา หมายความว่ายานั้นมีกะเพราเท่าตัวยาอื่นทั้งหมดรวมกัน แต่ในความหมายที่เกี่ยวกับการเตรียมตัวยาก่อนนำไปใช้ปรุงยานั้น คำ *ประสะ* จะหมายถึงการทำให้พิษของตัวยานั้นลดลง เช่น ประสะยางสลัดได ยางตาตุ่ม ยางหัวเข้าค่า

สะตุ ในศาสตร์ด้านเภสัชกรรมแผนไทย คำ *สะตุ* อาจหมายถึงทำให้ตัวยาแห้งและมีฤทธิ์แรงขึ้น (เช่น การสะตุสารส้ม) หรือทำให้พิษของตัวยาลดลง (เช่น การสะตุหัวงูเห่า) หรือทำให้ตัวยาแห้งและปราศจากเชื้อ (เช่น การสะตุดินสอพอง) หรือการทำให้ตัวยานั้นสลายตัวลง (เช่น การสะตุเหล็ก)

ฆ่าฤทธิ์ หมายถึง ทำให้ความเป็นพิษของเครื่องยาบางอย่างลดลงหรือหมดไปจนสามารถนำไปใช้ปรุงยาได้ โดยไม่เป็นอันตรายกับผู้ใช้ยา มักใช้กับตัวยาที่มีพิษมาก เช่น ลูกสลอด สารหนู พรอท ชาด หรือใช้กับตัวยาที่ไม่มีพิษ เช่น ชะมดเข็ด ซึ่งเป็นการฆ่ากลิ่นฉุนหรือดับกลิ่นคาว ทำให้มีชะมดเข็ดมีกลิ่นหอม

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, หอสมุดแห่งชาติ. ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ (เล่ม ๑). กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.
- _____. ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง รัชกาลที่ ๕ (เล่ม ๒). กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.
- _____. จารึกตำรายาวัดราชโอรสารามราชวรวิหาร. กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตย์ โพรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๕.
- โครงการประสานงานพัฒนาเครือข่ายสมุนไพร (ปพส.). ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) พระนคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ : ศิวะประทานพร, ๒๕๓๗.
- ชยันต์ พิเชียรสุนทร, แม้นมาส ชวลิต และวิเชียร จีรวงส์. คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา มหาราช ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์และมูลนิธิภูมิปัญญา, ๒๕๔๔.
- _____. คู่มือเภสัชกรรมไทย เล่ม ๒ เครื่องยาพิษวิทยุ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๕.
- _____. คู่มือเภสัชกรรมไทย เล่ม ๓ เครื่องยาสัตตวัตถุ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖.
- _____. คู่มือเภสัชกรรมไทย เล่ม ๔ เครื่องยาธาตุวัตถุ. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖.
- นันทนา บุญยะประภัศร, บรรณาธิการ. ศัพท์แพทย์ไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ๒๕๓๕.
- พิศณุประสาทเวช, พระยา. เวชศึกษา แพทยศาสตร์สังเขป เล่ม ๑, ๒, ๓. กรุงเทพฯ : นำอักษรการพิมพ์, (ม.ป.ป.)
- _____. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ร.ศ. ๑๒๘.
- _____. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม ๒. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ร.ศ. ๑๒๖.
- มูลนิธิฟื้นฟูส่งเสริมการแพทย์ไทยเดิม, อายุรเวทวิทยาลัย. ตำราการแพทย์ไทยเดิม (แพทยศาสตร์สงเคราะห์) ฉบับอนุรักษ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สามเจริญพาณิชย์, ๒๕๓๔.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิต พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

_____. พจนานุกรมศัพท์แพทย์และเภสัชกรรมแผนไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๑.

โรงเรียนแพทย์แผนโบราณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. ตำรายาศิลาจารึกในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ : สุพจน์การพิมพ์, ๒๕๐๕.

_____. ตำราประมวลหลักเภสัช. กรุงเทพฯ : สมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณในประเทศไทย, ๒๕๒๔.

_____. เวชศึกษา เล่มเดียวจบ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๕

วุฒิ วุฒิธรรมเวช. สารานุกรมสมุนไพร รวมหลักเภสัชกรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรินติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๐.

สถาบันภาษาไทย, กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ : ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

สมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ สำนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคสอง) ว่าด้วยพฤกษชาติ วัตถุธาตุ และสัตว์วัตถุานานาชนิด. กรุงเทพฯ : ไพศาลศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๑.

สาธารณสุข, กระทรวง. กรมการแพทย์. กองการประกอบโรคศิลปะ สำนักงานปลัดกระทรวง. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๔๑.

_____. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาคงคฤกษ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๔๑.

เสงี่ยม พงษ์บุญรอด. ไม้เทศเมืองไทย สรรพคุณของยาเทศและยาไทย. (ม.ป.ท.), ๒๔๙๘.

โสภิตบรรณลักษณ์ (อำพัน กิตติขจร), ชุน, คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๑, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒.

_____. คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๒, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

_____. คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม ๓, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ภาคผนวก

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

อภิธานศัพท์

กระสาย	เครื่องแทรกยา เช่น น้ำ เหล้า น้ำผึ้ง น้ำดอกไม้ ในทางเภสัชกรรมแผนไทย ใช้แทรกยาเพื่อช่วยให้กินยาง่ายขึ้น และ/หรือเสริมฤทธิ์ของยาให้มีสรรพคุณดีขึ้น.
กระสายยา	ดู กระสาย.
กวาด	เอายาป้ายในลำคอ.
กวาดยา	ดู กวาด.
กษัย, ไกษย, กระไชย กไชย, ไกษย, กระไสย	ชื่อโรคกลุ่มหนึ่ง เกิดจากความเสื่อมของร่างกาย หรือจากความเจ็บป่วยที่ไม่ได้รับการรักษา หรือรักษาแล้วไม่หาย ทำให้ร่างกาย ชูบผอม กล้ามเนื้อ และเส้นเอ็นรัดตึง โลหิตจาง ผิวหนังซีดเหลือง ไม่มีแรง มือเท้าชา เป็นต้น ตำราการแพทย์แผนไทยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ ตามสาเหตุของการเกิดโรค คือ กษัยที่เกิดจากธาตุสมุฏฐานกับกษัยที่เกิดจากอุปาทิภาวะโรค.
กอง	กลุ่มที่ใช้กับธาตุ สมุฏฐานหรือโรค เช่น กองปถวีธาตุ, กองหทัย, กองปิตตะ, กองโรค, กองไข้, ไฟ ๔ กอง, ลม ๖ กอง ฯลฯ
กำยาน	เครื่องยาจำพวกชันน้ำมันชนิดหนึ่ง ได้จากการกรีดเปลือกต้นของพืชสกุล <i>Styrax</i> (วงศ์ <i>Styracaceae</i>) บางชนิด เช่น ชนิด <i>S. tonkinensis</i> (Pierre) Craib ex Hartwick พืชพวกนี้เป็นไม้ต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ มีชื่อสามัญว่า benzoin กำยานคุณภาพดีมีสีขาว ตำราสรรพคุณยาโบราณว่ามีรสฝาดหอม สรรพคุณบำรุงหัวใจ ขับปัสสาวะ สมานแผล เป็นต้น.
เขม่า	ชื่อโรคเด็กชนิดหนึ่ง เกิดกับทารกที่อยู่ในเรือนไฟ (โดยทั่วไปอายุไม่เกิน ๑ เดือน) ผู้ป่วยจะมีฝ้าสีเทาแล้วเปลี่ยนเป็นสีดำ เกิดได้ตั้งแต่หน้าอกถึงปลายลิ้น เมื่อลูกกลืนเข้าไปภายในก็จะทำให้มีอาการรุนแรงขึ้น เช่น อาเจียนอย่างแรง ท้องเสียอย่างแรง
เขพะ	ดู เขโฝ.
เขโฝ	น้ำลาย เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของ ธาตุน้ำ, เขพะ ก็เรียก.
ไข้	๑. ความเจ็บป่วย เช่น ไข้พิษ ไข้กาฬ ไข้เหนือ ในการแพทย์แผนไทยผู้ป่วยอาจจะมีอุณหภูมิของร่างกายผิดปกติหรือไม่ได้ ๒. อาการที่มีอุณหภูมิของร่างกายสูงขึ้นผิดปกติ.
คุลีการ, คุลีการ	คลุกเคล้าเข้าด้วยกันแล้วปั้นก้อน, คลุกเคล้าให้เข้ากัน.
คุณเสมหะ	ดูใน สมุฏฐานเสมหะ.
เครื่องยา	สิ่งต่าง ๆ อันเป็นส่วนผสมในตำรับยา ซึ่งเตรียมไว้สำหรับใช้ปรุงยา ได้จากพืช สัตว์ แร่ธาตุ หรือจุลชีพ เช่น ตำรับยาเบญจโลกวิเชียร ประกอบด้วยเครื่องยา ๕ สิ่ง ได้แก่ รากคนทา รากย่านาง รากชิงชี รากมะเดื่ออุทุมพร และรากไม้เท้ายายม่อม ในปริมาณเท่า ๆ กัน

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

จันทน์ทั้ง ๒

ชื่อจุลพิภักตประเภทต่างสีพวกหนึ่ง ประกอบด้วยแก่นจันทน์ขาว (*Santalum album* L., วงศ์ Santalaceae) และแก่นจันทน์แดง (*Pterocarpus santalinus* L.f., วงศ์ Leguminosae) ในปริมาณเท่ากัน โดยน้ำหนัก พิกัดนี้มีรสขมหวานเย็น สรรพคุณแก้ไข้ตัวร้อนด้วยพิษไข้ เจริญไพเราะทำให้สมบุรณ์.

ชั้น

ยางไม้ ชั้นที่ใช้เป็นยา เช่น ชั้นตะเคียนตาแมว.

ชั้นน้ำมัน

ยางไม้ที่มีส่วนผสมของน้ำมันหอมหรือน้ำมันระเหยง่าย เช่น ยางสน (turpentine), กำยาน (benzoin).

ชำระ

ชะล้าง, ล้าง

เชื่อม

๑. อาการอย่างหนึ่งของผู้ป่วยที่เป็นโรคบางชนิด มีลักษณะอาการหน้าหมอง ซึม มึนงง ตาปรีอ คล้ายจะเป็นไข้ หรือเป็นอาการที่เกิดจากพิษไข้หรือพิษของโรคบางชนิด. ๒. มีอาการเงื่องหงอยมึนซึมคล้ายเป็นไข้ ตำราการแพทย์แผนไทยมักใช้คำนี้ร่วมกับคำอื่นที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับการที่แสดงออกให้เห็นเด่นชัด ได้แก่ เชื่อมซึม เชื่อมมึน และเชื่อมมัว.

เชื่อมมัว

ดูใน เชื่อม.

ซาง

ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มักเกิดในเด็กเล็ก ทำให้มีอาการตัวร้อน เชื่อมซึม ปากแห้ง อาเจียน กินอาหารไม่ได้ ท้องเดิน มีเม็ดขึ้นในปาก ในคอ ลิ้นเป็นฝ้า เป็นต้น แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ซางเจ้าเรือน และซางจร ทั้งซางเจ้าเรือนและซางจรจะทำให้มีอาการแตกต่างกันตามวันเกิดของเด็ก, เขียนว่า ทราง ก็มี.

ซางขโมย

ดู ซางโจร.

ซางโจร

ชื่อซางเจ้าเรือนประจำวันเด็กเกิดวันเสาร์ มีแม่ซาง ๘ ยอด มักเกิดกับเด็กตั้งแต่อายุ ๓ วัน ไปจนถึง ๑ ขวบกับ ๖ เดือน เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีอาการแสดงออกที่ปาก ลิ้น และเพดานปากเป็นเม็ดยอดสีเหลืองขอบแดง แล้วเปื่อยลามไปทั้งตัว ผู้ป่วยจะมีอาการท้องเดินไม่หยุด อุจจาระมีสีและกลิ่นเหมือนน้ำไข่น้ำ น้ำคาวปลา หรือน้ำล้างเนื้อ อุจจาระอาจเป็นมูกหรือเป็นเลือดด้วย ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๗ วัน หากรักษาไม่หายอาการอาจรุนแรงขึ้นถึงตายได้

ซางแดง

ชื่อซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอังคาร เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ซาง ๖ เม็ด ขึ้นที่กระหม่อม ๓ เม็ด กลางสันหลัง ๓ เม็ด และมีเม็ดยอดที่เป็นบริวาร ๗๒ เม็ด แม่ซางยอดเอกจะมีสีแดง หากเกิดที่สันหลังจะมีอาการแสดงออกที่คอ คาง ขาหนีบ รักแร้ และทวารหนักทำให้เด็กที่ป่วยมีอาการท้องเสีย อาเจียน กระจายน้ำ เชื่อมมึน ไอ ผอมเหลือง กินอาหารไม่ได้ ถ่ายอุจจาระเป็นมูกเลือด ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๓ วัน เมื่อรักษา

ซางแดง (ต่อ)	หายแล้ว อาจกลับมาเป็นใหม่ได้อีก แต่ถ้ารักษาไม่หายจะมีอาการรุนแรงขึ้น ซางชนิดนี้โบราณจัดเป็นซางที่มีพิษมากแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ซางแดง ตัวผู้ และซางแดงตัวเมีย และว่าซางแดงตัวผู้มีพิษร้ายแรงมาก รักษายาก
ซางเพลิง	ชื่อซางเจ้าเรือนประจำเด็กเกิดวันอาทิตย์ เด็กที่ป่วยเป็นโรคนี้จะเริ่มมีเม็ดยอดที่เป็นแม่ซาง ๔ เม็ด เกิดที่บริเวณฝ่าเท้าเมื่ออายุได้ ๗ วัน และมีเม็ดยอดที่เป็นบริวารอีก ๔๐ เม็ด ขึ้นที่หน้าแข้งข้างละ ๒๐ เม็ด ซึ่งอาจรักษาให้หายได้ใน ๑๑ วัน แต่ถ้ารักษาไม่หายและมีอาการคงอยู่ แม่ซางและบริวารจะกระจายออกไป ทำให้เกิดอาการต่าง ๆ เช่น เมื่อแม่ซางและบริวารกระจายขึ้นไปจากกลางหน้าแข้งถึงหัวเข่าเป็นเม็ดสีแดงลามออกไปเหมือนไฟไหม้ ทำให้มีอาการปวด เมื่อมีอาการรุนแรงขึ้นอาจถึงตายได้
ซางไฟ	ดู ซางเพลิง.
ติงูเหลือม	ถุงน้ำดีของงูเหลือมที่แห้งสนิท ตำราสรรพคุณยาโบราณว่ามีรสขม ใช้บดปรุงเป็นกระสายยา ช่วยให้ตัวยาแล่นเร็ว ดับพิษตานทรายในเด็กใช้ฝนกับยาหยอดตาแก้ตาแฉะ ตามัว ตาฟาง ตาแดง และแก้ปวดตา.
ตรีโทษ	อันเกิดจากกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และเสมหะ ทั้ง ๓ กองสมุฏฐานร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ.
ตาน	ชื่อโรคชนิดหนึ่ง มักเกิดในเด็กอายุตั้งแต่ ๕ - ๑๒ ขวบ แบ่งเป็น ตานโจร และตานจร.
ตานขโมย	ดู ตานโจร.
ตานโจร	ตานที่เกิดกับเด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๕ - ๖ ขวบ เป็นต้นไป จนถึง ๗ ขวบ แพทย์แผนไทยเชื่อว่ามักเกิดจากการกินอาหารอันทำให้เกิดพยาธิในร่างกายมีอาการหลายอย่าง เช่น ลงท้อง ธาตุวิปริต ชอบกินของสดของคาว กินอาหารได้น้อย อุจจาระเหม็นคาวจัด อุจจาระกะปริบะปรอยหรือเป็นมูกเลือด บางทีเลือดออกสด ๆ ทำให้เด็กซูบซีด เมื่อเป็นนานประมาณ ๓ เดือน จะมีอาการลงท้อง ตกเลือดดั่งน้ำล้างเนื้อ ปวดมวนเป็นมูกเลือด ดากออก ตัวผอมเหลือง, ตานขโมย ก็เรียก.
ทวารรณโทษ, ทวารโทษ	อันเกิดจากกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ หรือเสมหะ ๒ ใน ๓ กองสมุฏฐานร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ เช่น ใช้ทวารโทษวาตะ และเสมหะ เกิดจากกองสมุฏฐานวาตะและเสมหะกระทำร่วมกัน.
โทษ	ความผิดปรกติอันเกิดจากการเสียสมดุลของกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และเสมหะ.

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ธาตุ	สิ่งที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่ประกอบกันเป็นร่างของสิ่งทั้งหลาย ตามหลักวิชาการแพทย์แผนไทยโดยทั่วไปว่ามี ๔ ธาตุ เรียก ธาตุ ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ แต่อาจมีธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ, ส่วนการแพทย์พื้นบ้านล้านนามี ๕ ธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ, ตามหลักวิชาการแพทย์แผนจีนว่ามี ๕ ธาตุ ได้แก่ ธาตุไม้ ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุทอง และธาตุน้ำ, ตามหลักวิชาดั้งเดิมของพราหมณ์ว่ามี ๓ ธาตุ คือ ธาตุลม ธาตุไฟ และธาตุดินหรือธาตุน้ำ, ตามหลักวิชาการแพทย์อายุรเวทว่ามี ๕ ธาตุ เรียก ปัญจมหาภูต ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอากาศธาตุ, ตามหลักวิชาการแพทย์ยูนานามี ๔ ธาตุ ได้แก่ ธาตุไฟ ธาตุน้ำ ธาตุดิน และอากาศธาตุ เหล่านี้เป็นต้น.
ธาตุเบา	๑. เกี่ยวกับการถ่ายอุจจาระง่ายโดยปรกตวิสัยกินยาระบายอ่อน ๆ ก็ถ่าย. ๒. ภาวะถ่ายอุจจาระง่ายโดยปรกตวิสัย กินยาระบายอ่อนๆ ก็ถ่าย.
ธาตุลม	สิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นร่างกายส่วนที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของธาตุทั้ง ๔ ตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย มี ๖ ชนิด ได้แก่ ลมพัดตั้งแต่ปลายเท้าถึงศีรษะ (อุทธังคมาวาตา) ลมพัดตั้งแต่ศีรษะถึงปลายเท้า (อโธคมาวาตา) ลมพัดในท้องแต่พदनอกไล่ (กุจฉิยาวาตา) ลมพัดในลำไส้และกระเพาะอาหาร (โกฏฐาสยาวาตา) ลมพัดทั่วสรีระกาย (อังกมังกานุสสารีวาตา) และลมหายใจเข้าออก (อัสสาสปัสสาสวาตา), วาโยธาตุ ก็เรียก. <i>ดู ธาตุประกอบ.</i>
ธาตุสมุฏฐาน	ธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค ได้แก่ ปถวีธาตุสมุฏฐาน ธาตุดิน เป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค อาโปธาตุสมุฏฐาน ธาตุน้ำเป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค วาโยธาตุสมุฏฐาน ธาตุลมเป็นที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรค และเตโชธาตุสมุฏฐาน ธาตุไฟเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค ธาตุทั้ง ๔ ซึ่งจำแนกได้เป็น ๔๒ ประการนั้น (ดิน ๒๐, น้ำ ๑๒, ลม ๖, ไฟ ๔) แพทย์แผนไทยพิจารณาย่อยลงเหลือเพียง ๓ กองสมุฏฐาน เรียกว่า สมุฏฐานปิตตะ, สมุฏฐานวาตะ, และสมุฏฐานเสมหะ. <i>ดู สมุฏฐาน ประกอบ.</i>
ธาตุหนัก	๑. เกี่ยวกับการถ่ายอุจจาระยากโดยปรกตวิสัยต้องกินยาถ่ายมากจึงจะถ่าย. ๒. ภาวะถ่ายอุจจาระยากโดยปรกตวิสัย ต้องกินยาถ่ายมากจึงจะถ่าย.
น้ำกระสาย	<i>ดู กระสาย.</i>
นิ่ว	ชื่อโรคกลุ่มหนึ่ง เกิดได้ทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ มีสาเหตุและอาการแตกต่างกันไป ตำราการแพทย์แผนไทยแบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ นิ่วศิลาปูน นิ่วเนือบานทะโรค และกษัยกล่อน
บุพโพ	น้ำหนอง เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ.

ปรวด	เนื้อที่เป็นโรค มีลักษณะเป็นก้อนแข็งอยู่ใต้ผิวหนัง.
เป็นกำลัง	อย่างหนัก, อย่างแรง.
ผื่น	เม็ดหรือแถบที่ผุดขึ้นมาเป็นพืดบนผิวหนัง.
พอก	๑. หุ้ม ๒. โปะให้หนา เช่น พอกยา.
เพื่อ	สาเหตุ, เหตุ, เนื่องจาก, เช่น ใช้เพื่อลม หมายถึง ใช้อันมีสาเหตุจากลม.
มหาสันนิบาต	สันนิบาตที่มีอาการรุนแรงอันเกิดจากกองธาตุทั้ง ๔ ร่วมกันกระทำให้เกิดโทษ, สันนิบาตกองใหญ่ ก็เรียก. <i>ดู สันนิบาต ประกอบ.</i>
มุตตัง	น้ำปัสสาวะ, น้ำเบา, เยี่ยว, เป็นองค์ประกอบ ๑ ใน ๑๒ สิ่งของธาตุน้ำ, มูตร ก็เรียก.
มูตร	<i>ดู มุตตัง.</i>
ยากวาด	ยาแผนโบราณไทยรูปแบบหนึ่ง ใช้ป้ายในลำคอเด็กเล็ก ๆ แก้กะ ละออง ชาง เป็นต้น.
ยาพอก	ยาแผนโบราณไทยรูปแบบหนึ่ง ใช้โปะตามบริเวณที่ต้องการ เพื่อบำบัดรักษาโรค หรืออาการบางอย่าง.
ระดู	เลือดประจำเดือนที่ถูกขับถ่ายจากมดลูกออกมาทางช่องคลอด.
รำหัด	แทรก, เจือ, ใส่, โรย ตัวยาในปริมาณเล็กน้อย แพทย์แผนโบราณไทยใช้กับปริมาณที่สามารถจับได้ด้วยปลายนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้จับเข้าหากัน.
โลหิตระดูร้าง	โลหิตระดูไม่มาตามปกติ มักทำให้เกิดอาการเจ็บปวด ระดูอาจมีสีดำและมีกลิ่นเหม็นเน่า สีเหมือนน้ำคาวปลา เหมือนน้ำขาวขุ่น หรืออาจมีก้อน.
วาโยธาตุ	<i>ดู ธาตุลม.</i>
สมุฏฐาน	ที่เกิด, ที่ตั้ง, เหตุ.
สมุฏฐานเสมหะ	ที่ตั้งหรือที่แรกเกิดของโรคอันเกิดจากเสม็ด แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ได้แก่ คอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) อูระเสมหะ (เสมหะในอก) และ คูลเสมหะ (เสมหะในสรวงทวาร).
สมุนไพโร	๑. ผลิตผลธรรมชาติอาจได้จากพืช สัตว์ แร่ธาตุ หรือจุลชีพ ซึ่งนำมาใช้เป็นยาได้ หรือใช้ผสมกันตามตำรับยาเพื่อบำบัดโรคหรือบำรุงร่างกาย. ๒. (นิยามตามมาตรา ๓ แห่งพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ. ๒๕๔๒) พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ใช้ หรือแปรรูป หรือผสม หรือปรุงเป็นยาหรืออาหารเพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค หรือส่งเสริมสุขภาพของมนุษย์หรือสัตว์ และให้ความหมายรวมถึงถิ่นกำเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย.

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

สันนิบาต	๑. ความเจ็บป่วยอันเกิดจากกองสมุฏฐานปิตตะ วาตะ และเสมหะ ร่วมกัน กระทำให้เกิดโทษเต็มกำลัง ในวันที่ ๓๐ ของการเจ็บป่วย. ๒. ชื่อใช้ ประเภทหนึ่งซึ่งผู้ป่วยจะมีการสั่นเทิ้ม ชักกระตุก และเพ้อ เช่น ไข้ สันนิบาตลูกนก, ไข้สันนิบาตหน้าเพลิง.
สิทธิการียะ	ขอให้งานทุกอย่างสำเร็จลุล่วง มักใช้เป็นคำขึ้นต้นในคัมภีร์การแพทย์แผน ไทย หรือตำรายาแพทย์โบราณ ใช้เป็นคำอธิษฐานขอให้การกระทำทั้งปวง สำเร็จลุล่วงทุกประการ.
เสมอภาค	เท่ากัน, มีส่วนเท่ากัน.
หละ	ชื่อโรคเด็กชนิดหนึ่ง เกิดกับทารกที่มีอายุไม่เกิน ๓ เดือน ผู้ป่วยจะมีเม็ดพิษ ผุดขึ้นที่ปาก เม็ดพิษนี้มีทั้งชนิดไม่มียอดและชนิดมียอดแหลม มีลักษณะ ต่าง ๆ กัน ๙ อย่าง ดังนี้ ยอดสีเหลือง ยอดสีแดง ยอดสีดำคล้ายน้ำหมึก ยอดสีเขียวใบไม้ ยอดสีดำคล้ายสนิม ยอดสีม่วงคล้ำหรือสีดำแดงคล้ายสี ลูกหว้าห่าม ยอดสีคราม ยอดสีขาว และไม่มียอดแต่ขึ้นเป็นสีแดงทั่วทั้งปาก นอกจากนี้ โรคนี้ยังมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามวันเกิดของผู้ป่วยด้วย
หละแสงพระจันทร์	ชื่อเรียกหละที่เป็นกับเด็กที่เกิดวันจันทร์และวันศุกร์ ผู้ป่วยมักมีเม็ดพิษสี เหลืองขึ้นที่บริเวณขากรรไกรซ้ายหรือขวา ขนาดโตเท่าเม็ดข้าวโพด ทำให้มี อาการท้องร่วง ตัวเย็น ลิ้นกระด้างคางแข็ง หน้าผากตึง ร้องไห้ไม่มีน้ำตา ตาแข็งค้าง เป็นต้น
อุทร	๑. ท้อง. ๒. ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๒ ตอน ๑

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

คชน

เกลือทะเล	๓๑
เกลือสมุทร	๑๖, ๓๑
เกลือสะตุ	๓๓
เกลือสินเธาว์	๑๖, ๓๑, ๓๒, ๓๓
เข้าค่า	๑, ๒, ๓, ๘, ๙,
ฆ่าผลตลอด	๕๓, ๕๔
ฆ่าฤทธิ์ขมด	๗๑, ๗๒
ฆ่าฤทธิ์ขาด	๖๗, ๖๘, ๗๑,
ฆ่าฤทธิ์ปรอท	๖๖
ฆ่าฤทธิ์ตลอด	๔๕, ๔๖
ฆ่าฤทธิ์สารหนู	๖๕
จุนสีสะตุ	๑๕, ๒๙, ๓๐, ๓๑
ขมดเผา	๗๒
ขาดก้อน	๖๖, ๖๘, ๗๐, ๗๑
ขาดก้อนประสระ	๗๑
ดินสอพองเผา	๑๙, ๒๐
ดินสอพองสะตุ	๑๙
ตรีภักตร์	๓๙
น้ำประสานทองสะตุ	๒๐, ๒๑, ๒๓, ๒๔, ๓๐
น้ำประสานทองสุทิ	๑๖, ๒๕
ปรอทสุทิ	๖๗
ประสระเมลิ็ดตลอด	๖๑
ประสระเหล็ก	๓๖
ประสระผลตลอด	๕๐, ๕๓
ประสระยางเทพทาโร	๙, ๑๐
ประสระยางตาตุ่ม	๖, ๗
ประสระยางรักขาว	๑๐, ๑๑
ประสระยางสลัดได	๒, ๔, ๕, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑
ประสระหัวเข้าค่า	๘
ประสระรงทอง	๔๓
ผลตลอดประสระ	๖๑

การเตรียมเครื่องยาไทยบางชนิดก่อนใช้ปรุงยา (ประสะ-สะตุ-ฆ่าฤทธิ์)

ผลสลดประสะตามวิธีสุทิ	๖๑, ๖๔, ๔๗
ผลสลดสุทิ	๔๗, ๖๑, ๖๔
ยาเข้าเหล็กใหญ่	๓๕, ๓๖
ยาเข้าเหล็กน้อย	๓๕, ๓๖
ยาเหล็องหรดาล	๑๗, ๒๐
ยาแก้โรคผอมแห้ง	๓๓
ยาแก้โลหิตเข้าฝัก	๗
ยาแก้ไข้พรรดิก	๓๕
ยาแก้ขัดอูจจาระ	๔๐, ๔๒
ยาแก้ข้าวร่อนองในทวาร	๖๕
ยาแก้ซางขโมยผอมแห้งหน้าแข็งตกเกล็ด	๗
ยาแก้ตับพิการ	๓
ยาแก้ฝีในลำไส้เม็ดเล็ก	๔๓
ยาแก้มะเร็ง	๖๗
ยาแก้ริดสีดวงทวารหนัก	๗๑
ยาแก้สันชฆาต	๗
ยาแก้ฮิวตโรค	๓๓
ยาแก้อาเจียนเป็นโลหิต	๑๖
ยาแก้อาโปธาตุพิการ	๙
ยางเทพทาโร	๒, ๙, ๑๐
ยางตาตุ่ม	๒, ๓, ๗, ๘
ยางรักขาว	๑๐, ๑๑
ยางสลัดได	๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑
ยาจิบแก้เสียงแห้ง	๒๕
ยาชั้กมดลูก	๓๓
ยาชำระตานโจร	๕๓
ยาจิตรมทรวงษ์	๒๓
ยาประสะไพล	๒๕
ยาดำเผาไฟ	๒๕, ๒๗, ๒๘
ยาดำสุทิ	๒๗, ๒๘
ยาตรีสารอก	๑๕

ยาตัดรากลกระษัยปู	๖๑, ๖๒
ยาถ่ายเลือดร้ายทั้งปวง	๖๑
ยาถ่ายสรรพมาร	๖๑
ยาประจุโลหิต	๖๓
ยาประจุกระษัยดาน	๔๘
ยาประจุกระษัยปลาไหล	๔๐, ๔๑
ยาประสะกานพลู	๒๔
ยาผายเด็ก	๕๒
ยาฝนเสนห่า	๑๙
ยาพรหมภักตร์	๖
ยามหากะเพรา	๒๕
ยามหาพรหมภักตร์	๖
ยามหิทธิพรหมภักตร์	๖
ยามาตะลุงโสฬส	๔๔
ยารุเสมหะตานโจร	๔๔
ยารุกุมาร	๕๗
ยารุตัวพยาธิตานโจร	๕๕
ยาวาโยพินาศ	๙
รงทองประสะ	๓๘, ๓๙
รงทองสุทธี	๓๘, ๔๐
สนิมเหล็ก	๓๔, ๓๕
สะตุเกลือ	๑๒, ๓๑, ๓๒
สะตุจุนสี	๒๙
สะตุดินสอพอง	๑๒, ๑๗, ๑๘
สะตุน้ำประสานทอง	๒๐, ๒๑,
สะตุมหาหิงค์	๔๓, ๔๔
สะตุยาดำ	๒๕, ๒๖
สะตุสารส้ม	๑๒, ๑๓, ๑๔, ๒๙
สะตุสนิมเหล็ก	๓๔
สารส้มสะตุ	๑๓, ๑๔, ๑๕, ๓๐, ๓๓
สารส้มสุทธี	๑๖,

การเตรียมเครื่องยนต์ไทยบางชนิดก่อนใช้ปรงยา (ประสะ-สะต-ฆ่าฤทธิ์)

